

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Církevní stavby ve farnosti Sadská

Bc. et Bc. Eliška Černá

Diplomová práce
2014

University of Pardubice
Faculty of Arts and Philosophy

Church buildings in the parish Sadská

Bc. et Bc. Eliška Černá

Diploma thesis
2014

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2011/2012

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Bc. Eliška Černá
Osobní číslo: H11002
Studijní program: N7105 Historické vědy
Studijní obor: Kulturní dějiny: Péče o kulturní dědictví
Název tématu: Církevní stavby ve farnosti Sadská
Zadávající katedra: Ústav historických věd

Zásady pro vypracování:

Církevní stavby ve historické farnosti Sadská zahrnují zajímavý a různorodý soubor objektů (např. v Sadské kostel sv. Aplanáře, kapli Panny Marie Bolestné a budovu fary, kostel sv. Perta ve Velence a kostel Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě). Úroveň dosavadních poznatků o těchto stavbách je velmi rozdílná; v dosavadních popisech chybí zejména charakteristiky konstrukcí. Tento soubor tudíž představuje vhodné pole ke školení v základní popisové, průzkumové a dokumentační práci s využitím dosavadní literatury a dosažitelných mapových a plánových podkladů.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

JELÍNEK, Vojtěch. Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický. Hradec Králové, 1912

POCHE, Emanuel a kol. Umělecké památky Čech. Praha, 1980.

MACEK, Petr. Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. NPÚ. Praha, 2001.

ŠKABRADA, Jiří. Konstrukce historických staveb. Praha, 2003.

Vedoucí diplomové práce: **prof. Ing. arch. Jiří Škabrada, CSc.**
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. srpna 2012**

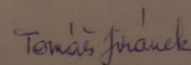
Termín odevzdání diplomové práce: **30. listopadu 2014**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 20. ledna 2014

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracoval samostatně. Veškeré prameny, literaturu a další zdroje informací, které jsem v práci využil, jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury a jsou patřičně citovány. Jsem si vědom toho, že nedodržení pravidel citací je považováno za protiprávní jednání a je též důvodem k disciplinárnímu řízení.

Byl jsem seznámen s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména ze skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mě požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které vytvořením díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne:

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří se účastnili na vzniku odevzdané práce. Hlavní poděkování patří především vedoucímu diplomové práce prof. Ing. arch. Jiřímu Škabradovi, CSc., který po celou dobu vzniku práce dohlížel na odborný a metodický přístup a v mnoha situacích pomohl vyřešit nejasnosti ve vývoji některých stavebních konstrukcí a prvků. Zpracování práce se dále neobešlo bez přispění řady pracovníků odborných a církevních institucí se stavbami souvisejícími. Zvláštní poděkování tak patří zejména Mgr. Jaroslavu Krajlovi, faráři nymburské farnosti, za velkou ochotu a vstřícnost nejen při zpřístupňování objektů v Sadské, ale také za poskytnutí možnosti nahlédnout do pamětní knihy farnosti Sadská. Dále děkuji pracovníkům Státního okresního archivu v Nymburce a Archivu Pražského Hradu za ochotu při zpřístupňování archiválií a za cenné rady, připomínky a doporučení.

Anotace

Obsahem této práce je poznání vybraných objektů ve farnosti Sadská s jejich konstrukčními prvky a doplňky. Náplň práce je stručně přiblížena v úvodu a následující kapitole popisující postup práce. Další tři kapitoly podávají informace o historickém a církevním uspořádání farnosti Sadská. Stěžejní část práce je svým obsahem zaměřena již na jednotlivé budovy. Každé budově se věnuje samostatná kapitola, na jejímž konci je umístěna subkapitola s názvem Katalog konstrukčních prvků. Ten se stal odborným výstupem terénního výzkumu autorky. Stručné shrnutí a vynesení důležitých informací podává poslední kapitola. Výsledky práce jsou pak zaneseny v závěru. Značnou část práce také tvoří obrazové přílohy, které jsou zařazeny zcela na konci práce.

Klíčová slova:

farnost Sadská

kostel sv. Apolináře

kostel sv. Petra v okovech

kaple Bolestné Rodičky Boží

konstrukční prvky

Annotation

This thesis presents selected objects of the Sadská parish and their structural components and supplements. The content of this thesis is concisely mentioned in the introduction and also in the following part containing the work procedure description. Information about historical and ecclesiastical arrangement of the Sadská parish is given in the three following chapters. The main content of other three chapters is focused on individual buildings. The subchapter titled Catalog of Design Elements, which is the base for author's fieldwork, is placed in the conclusion of these three parts. The summary and underlining of the core information is given in the last chapter. The results of this paper are placed in the conclusion. Significant part of the paper is formed by image attachments which are included at the end of this thesis.

Key words:

Sadská parish

Church of St. Apollinaire

Church of St. Peter-in-Chains

Chaple of Our Lady of Sorrows

Structural components

Obsah

Úvod	1
1 Metodický postup	3
2 Přírodní a územněsprávní začlenění	6
2.1 Poloha	6
2.2 Územněsprávní vývoj	6
2.2.1 Od počátku do poloviny 19. století	7
2.2.2 Od poloviny 19. století do současnosti	9
3 Zhodnocení literárních a archivních pramenů	11
3.1 Prameny literární povahy	11
3.2 Prameny archivní povahy	14
4 Dějiny farní správy	17
4.1 Počátky farní správy	17
4.1.1 Velkofarní systém	17
4.1.2 Vznik územních farností	18
4.2 Farní správa v 16. století	20
4.3 Farní správa v 17. století	22
4.4 Farní správa v 18. století	25
4.4.1 V první polovině 18. století	25
4.4.2 Josefská farní správa	26
4.5 Farní správa v 19. a 20. století	28
4.5.1 V 19. století	28
4.5.2 Farní systém v době sekularizace	29
4.6 Farní systém v 21. století: Reforma českých římskokatolických farností	31
5 Kostel svatého Apolináře v Sadské	33
5.1 Dějiny místa	33
5.1.1 Od počátku do 15. století	33
5.1.2 Od 15. století do současnosti	39
5.2 Dějiny kostela	43
5.2.1 Od počátku do 18. století	43
5.2.2 Barokizace kostela v 18. století	45
5.2.3 Od 19. století do současnosti	49
5.3 Rozbor objektu	52
5.4 Katalog konstrukčních prvků	53
5.4.1 Zdivo	53
5.4.2 Krov	54
5.4.3 Zvonová stolice	56
5.4.4 Klenby	56
5.4.5 Schodiště	58
5.4.6 Dveře	58
5.4.7 Okna	61
5.4.8 Zábradlí	63

6	Kaple Bolestné Panny Marie	64
6.1	Historie místa.....	64
6.2	Historie stavby	66
6.3	Rozbor objektu	71
6.4	Katalog konstrukčních prvků.....	72
6.4.1	Zdivo	72
6.4.2	Krovy.....	73
6.4.3	Klenby	76
6.4.4	Schodiště	77
6.4.5	Dveře	77
6.4.6	Okna	79
6.4.7	Zábradlí	79
7	Kostel Velenka	80
7.1	Historie místa.....	80
7.2	Historie objektu	81
7.3	Rozbor objektu	83
7.4	Katalog konstrukčních prvků.....	84
7.4.1	Zdivo	84
7.4.2	Krovy.....	85
7.4.3	Zvonová stolice	86
7.4.4	Klenba	86
7.4.5	Schodiště	87
7.4.6	Dveře	87
7.4.7	Okna	90
7.4.8	Zábradlí	91
8	Souhrnná hodnocení	92
8.1	Na základě písemných pramenů	92
8.2	Na základě terénního výzkumu	93
	Závěr.....	96
	Seznam pramenů a literatury	98
	Abstract	103
	Seznam obrazových a grafických příloh	104
	Přílohy	109
	Obrazové a grafické	110
	Ostatní přílohy.....	183

Úvod

Předkládaná práce je koncipována jako odborná specializovaná publikace, jejímž základním úkolem je poznání objektů ve farnosti Sadská s jejich „obyčejnými“ konstrukčními prvky a doplňky, které ale tvoří podstatný podíl autentičnosti těchto staveb. Takto zaznamenané části tvoří v jednotlivých kapitolách subkapitoly s názvem Katalog konstrukčních prvků. Katalog je tvořen tak, aby vypovídal o současném stavu daných konstrukcí a navíc podával poznámky k době jejich vzniku. Tímto má být docílen přínos pro podrobnější architektonické poznání staveb, kterým je v této oblasti věnována jen malá pozornost.

Hned ze začátku je také nutné podotknout, že existence farnosti Sadská byla ukončena v roce 2006. Stalo se tak na základě rozhodnutí pražského arcibiskupa kardinála Miloslava Vlka, které začlenilo území farnosti Sadská k Římskokatolické farnosti Nymburk. I přes svůj zánik zanechala farnost Sadská za sebou svou bohatou historii a nádherné stavby, jimiž je záhodno se zabývat podrobněji. V průběhu historického období spadalo střídavě do správy farnosti Sadská několik církevních staveb s jejich farami. Jednalo se o kostel sv. Apolináře v Sadské, kapli Bolestné Panny Marie v Sadské, kostel Nanebevzetí Panny Marie, kostel sv. Prokopa v Chotouni a kostel sv. Petra v okovech ve Velence. V původní koncepci diplomové práce byly zahrnuty všechny tyto budovy, avšak v průběhu výzkumu bylo přikročeno k jistým změnám. Nejenže zpracovat všechny zmíněné stavby by bylo pro rozsah diplomové práce nepřiměřené, ale u některých objektů by byl výzkum i zcela zbytečný. Jedná se především o Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Kostelní Lhotě, ke kterému byl v průběhu loňského roku vypracován podrobný nedestruktivní stavebně-historický výzkum¹ a následný popis by tak byl jen reprodukcí. Dále byly vyřazeny budovy far, protože jde převážně o stavby z 20. století, které nenesou žádné historické konstrukční prvky. Pro výzkum byly vybrány stavby, které v historii alespoň po nějakou dobu náležely pod správu farnosti Sadská a zároveň v současnosti stojí na území arcidiecéze pražské a farnosti nymburské. Dané upřesnění ovlivnil i fakt, že tímto postupem bylo ulehčeno jednání s církevními úřady, které vyžadovaly pro vstup do jednotlivých objektů a pro jejich dokumentaci povolení. Těmto specifikům vyhovovaly tři objekty, které se staly základními objekty zkoumání. Jedná

¹ ŠTĚRBOVÁ, Daniela - CHMELÍŘ, Václav. Kostelní Lhota - Kostel Nanebevzetí Panny Marie: Stavebně historický průzkum. Praha, 2013.

se o stavby kostela sv. Apolináře v Sadské, kapli Bolestné Panny Marie tamtéž a kostel sv. Petra v okovech ve Velence.

Dále bylo k práci přistupováno se snahou o zajištění, shromáždění, utřídění a zpracování různorodých informací z pramenné základny vztahující se k daným stavbám. Takto zvolené téma, pojímající v sobě pramenný výzkum s architektonickým popisem konkrétních staveb, je běžnou záležitostí po stavebně historické průzkumy prováděné pracovníky odborných institucí. Avšak tato práce není náhradou za stavebně-historický průzkum tak, jak jej uvádí Petr Macek² (podrobněji objasněno v následující kapitole 2. Metodika práce), přesto stejně jako stavebně-historický průzkum má přinášet odborný a fundovaný základ pro další možný výzkum.

Podstatný důvod, proč je tato práce zaměřena na vcelku nevýznamné venkovské kostely, plyne čistě z autorčina přesvědčení o potřebě věnovat těmto stavbám dostatečnou pozornost. Přestože se nejedná o chrámy proslulé korunovacemi a svou monumentalitou, patřily tyto stavby neodmyslitelně do každodenního života našich předků, a proto by měly být podstatnou součástí i našich životů. Může se zdát, že stavby jen bezvýznamně stojí a neplní žádný účel přijímaný současnou konzumní společností. Avšak historické stavby zdaleka nejsou tak bezvýznamné a němé jak se zdají. Vypovídají o staletích dob dávno zapomenutých a naléhavě k nám promlouvají. Od začátku upomínají na minulost, současnost, ale také budoucnost. Nestačí se smířit jen s vědomím, že tu stavba je. Proniknout do výpovědní hodnoty těchto stavby je však věcí složitou. A tak bližší poznání, které má tato práce mimo jiné za úkol přednést, má pomoci k pochopení oné výpovědní hodnoty. Autorka chce také přispět k bližšímu poznání regionální architektury a poukázat na existenci venkovských kostelů, jako míst s kolektivní pamětí. Pokud nebude nikde přístupná možnost zhodnotit každý stavební a architektonický prvek dané stavby, nebude ani šance ocenit ji zcela od "krajiny" k nejmenšímu detailu, kterým může být i kování dveří.

² MACEK, Petr. Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Praha, 2001.

1 Metodický postup

Jak bylo řečeno v úvodu, kombinuje prezentovaná práce dva základní informační okruhy - historický a architektonický. Z metodického hlediska tak tato obecná charakteristika může budít dojem, že pro práci bylo použito metody stavebně-historického průzkumu (dále jen SHP). Ačkoli práce využívá některých jeho metod a principů, nejedná se zde o standardní SHP, jak jej popsal v metodickém návodu Petr Macek³ - v mnoha faktorech se totiž od tohoto postupu odlišuje. Především na vzniku klasického SHP se povětšinou podílí nejméně dvě profese, přičemž jedna se věnuje práci s písemnými prameny, další obstarává terénní průzkum. Předkládaná práce sice obsahuje obě složky, nutno však upozornit, že na první zmiňovanou, tedy práci s písemnými prameny, není kladen takový důraz. Ten spočívá na terénním průzkumu a zpracování informací z něj vzešlých. Dále "*Neopomenutelnou roli v SHP sehrávají i pomocné vědy historické a řada dalších, konkrétním stavbám blízkých oborů.*"⁴, v čemž se práce také odlišuje. Zcela zde také chybí průzkum z pohledu umělecko-historického, tzn. v práci není zahrnuta naprosto žádná zmínka o mobiliáři jednotlivých staveb. Není zde zahrnut ani žádný rozšiřující průzkum (např. kampanologický, epigrafický), ani žádné specializované průzkumy (např. sondáže). Naproti rozdílným postupům s SHP, společný metodický princip spočívá v celkovém přínosu práce, kterým je rozšíření a doplnění obecného poznání v rámci dosavadního všeobecného výzkumu. Částečně bylo k metodice SHP také přistupováno v obsahu některých kapitol (Zhodnocení literárních a archivních pramenů, Dějiny stavby, Rozbor objektu, Souhrnná hodnocení) a v systému řazení obrazových a plánových příloh.

Metodika vzniku jednotlivých kapitol je uspořádána následovně: všechny části jsou řazeny tak, aby dodržovaly časovou linii od dob nejstarších po současnost. V první řadě bylo zapotřebí nastřádat množství informací umožňujících dostatečnou představu o významu stavebních památek v rámci širšího spektra, než jen architektonického. Po zpracování těchto informací byly zařazeny úvodní kapitoly přibližující územněsprávního dějiny a dějiny farnosti. Informace, ve zmíněných kapitolách obsáhlé, jsou pro pochopení a představu fungování, budování a udržování kostelních staveb, dle názoru a zkušenosti autorky, nezbytností. Základní orientace ve sféře správní, ať již státní nebo církevní, je totiž jedním z důležitých bodů pro snazší orientaci v pramenech a literatuře.

³ MACEK, Petr. Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Praha, 2001.

⁴ MACEK, Petr. Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. Praha, 2001. s. 8.

Protože se převážná část historického vývoje pohybovala v oblasti města Sadská, historický popis územněsprávní a církevní se vztahuje především k této obci. Období historického vývoje této obce není na rozdíl od dvou zmiňovaných vedeno jako samostatný oddíl, nýbrž je zahrnuto v kapitole 5. Kostel sv. Apolináře, podkapitole 5.1 Historie místa. Je to dáno faktem, že kostel byl od počátků města jeho neodmyslitelnou součástí a bohatá historie obce se tak prakticky odvíjela od této stavby. V případě kostela sv. Petra v okovech je tato část zestručněna, jelikož významu místa není přikládána taková váha, jak je tomu u obce Sadská a kostela sv. Apolináře, jakožto středobodu farní správy.

Části práce zaměřující se již na stavební a architektonickou část, jsou trojího zaměření. V první řadě se jedná o shrnutí historie staveb, kterou bylo možno načerpat z pramenů. Dále jsou již kapitoly Rozbor objektu a Katalog konstrukčních prvků, které autorka zpracovávala v rámci terénního průzkumu. V rámci rozboru objektu se jedná především o stručnou charakteristiku objektu zachycující jeho základní hmotu zvně a následně zevnitř. Na začátku je vždy uvedena lokalizace objektu, popis hmoty s dispozicí a orientace stavby. Dále následuje podrobnější popis jednotlivých částí kostela. Jako poslední část popisu exteriéru je zahrnuto pohledové členění stavby pomocí architektonických a konstrukčních prvků. Závěrečný odstavec je věnován popisu interiéru. Katalog konstrukčních prvků, jakožto stěžejní část celé práce, pojednává o jednotlivých konstrukčních prvcích sledovaných staveb. V textu je zahrnut písemný popis konstrukcí a jejich datace. Fotodokumentace je potom připojena na konci knihy. Pro zpřehlednění katalogu a jeho jednoduché spojení s příslušející fotodokumentací je každý katalogový prvek opatřen odkazem na obrázek.

Poslední část nazvaná 8. Souhrnné zhodnocení, byla koncipována tak, aby zhodnotila význam a historickou podstatu jednotlivých staveb na základě jejich konstrukčních prvků. Aby vyzdvihla exkluzivnost informací, které nejsou obsaženy v žádném pramenu, či opravila chyby, které se v přístupných pramenech nacházejí. Připomíná také urbanistickou důležitost v konkrétním prostředí a poukazuje na památkovou hodnotu všech staveb.

Řazení přílohového materiálu odpovídá řazení jednotlivých kapitol. První je umístěna dokumentace historického vývoje objektů, jako jsou mapy stabilního katastru a reprodukce vybraných plánů, map a historická ikonografie. Dalším oddílem příloh je fotografická dokumentace zachycující současný stav objektu, jehož součástí je i fotografický katalog konstrukčních prvků. Obrazová příloha je velmi rozsáhlá, protože ke každému ze stavebních prvků byl pořízen jeden až dva snímky. Z důvodů lepší přehlednosti je tak přílohový materiál, stejně jako kapitoly, rozdělen v oddílech po jednotlivých objektech. Při zpracování částí se současným stavem budov pořizovala autorka fotografie zcela sama, a proto zde nejsou

uváděny žádné citace. Jednotlivé objekty byly zdokumentovány digitálním fotoaparátem Canon EOS 700D. Zaměření a zdokumentování všech objektů představovalo časově i technicky náročnou činnost, která probíhala v průběhu roku 2013 a 2014.

2 Přírodní a územněsprávní začlenění

Není cílem zde uvádět všestranný rozbor přírodních a územněsprávních podmínek. Farní systém je s nimi však úzce spojen a tak je důležité uvést alespoň základní poznatky. Pro pochopení principů fungování zdejších správních oblastí a jejich úřadů, musí být představen především prostor, kde se farnost rozkládala a jednotlivé správní celky s jejich vnitřní strukturou.

2.1 Poloha

Město Sadská, které bylo centrem historické farnosti Sadská, je v současné době součástí okresu Nymburk. Území dnešního okresu Nymburk je půvabnou krajinou rozkládající se ve Středočeském kraji několik desítek kilometrů na východ od Prahy. Celá oblast je nejnižše položeným místem ve středních Čechách. Nadmořská výška zde nepřesahuje 300 m n. m. a převážná část leží pod vrstevnicí 200 m n. m. Malá nadmořská výška způsobuje, že krajina je jednou z lokalit s nejteplejším podnebím v Čechách, což dosvědčuje i struktura zdejšího hospodaření, kterému tyto podmínky nejvíce vyhovují. Proto je poděbradský a nymburský region rozvinutou oblastí jak v primárním, tak sekundárním sektoru, ba i ve sféře terciární. Není pochyb o tom, že tyto výhodné podmínky, které panují v kraji dnes, lákaly obyvatele a investory i v minulosti.

Z převážně ploché krajiny místy vystupují nepatrné pahrbky, ale i z dále viditelné vrchy. Jedny z nejvyšších vrchů v oblasti se vypínají u obcí Sadská a Vlkov. Jsou to tzv. svědecké vrchy. Označení svědecký vrch odráží skutečnost, že tato osamocená vyvýšenina zachycuje ve svém tělese jinde již erodované horniny a svědčí o původní výšce povrchu. V případě Sadské se jedná o opuku, která byla později hojně využívána místními při stavební činnosti. Převažující nížinný krajinný ráz mnohem více než průmyslu vyhovoval zemědělství a lesnictví. Celá oblast nalézající se ve svěží krajině mírného podnebného pásu se tak stala jako stvořená pro polní hospodářství.

2.2 Územněsprávní vývoj

Často se v pramenech setkáváme s členěním do jednotlivých krajů, okresů, patronátů atd. Všechny tyto a jiné územní správní celky měly své úřady a svá pravidla, a přestože farnosti fungovaly na principech duchovní správy, byly ve svých záležitostech územní

správou ovlivňovány. Farní obvod se zcela striktně zařazuje do určitého neduchovního správního obvodu jen velmi těžko. Hranice jednotlivých duchovních a územněsprávních obvodů se často neshodovaly, spíše se překrývaly a v průběhu historie měnily. Nebylo ani výjimkou, když například politický okres obsahoval několik farních obvodů a naopak.

V písemných pramenech se však mnohdy setkáme s některým typem územněsprávního začlenění. I když se může jednat o dílo tematicky směřované k duchovní správě, používají autoři pro snazší představu často územní členění dle zemské, nebo chceme-li státní správy či samosprávy. Nejčastěji se lze v pramenech setkat se zařazením do krajů, okresů, obcí nebo panství. Rozebírat podrobně fungování jednotlivých územněsprávních celků by zde nebylo zcela přínosné. Postačí pouze stručně zmínit vývoj jednotlivých územních celků a jejich správních jednotek, které se dostávaly do kontaktu s duchovní správou. Nezbytné je v určitých časových úsecích zařadit farní obvod do náležitých územněsprávních hranic.

Vzhledem k velmi složitému vývoji územněsprávních jednotek je podstatné zmínit, že správa probíhala na dvou úrovních. Jednalo se o správu státní nebo chceme-li zemskou a od první poloviny 19. století samosprávu. Pro ucelení představy územněsprávního zřízení je přiložena tabulka ukazující územní příslušnost sadské farnosti v jednotlivých časových etapách.⁵

2.2.1 Od počátku do poloviny 19. století

V počátcích české státnosti se všechny správní jednotky překrývaly v rámci hradské soustavy, která měla organizačně a správně zajišťovat přemyslovské panství. Panovník začal zakládat vlastní hradiště, jakási polyfunkčně využívaná centra, která byla rozdělena do hradských obvodů. Tou dobou spadala popisovaná oblast pravděpodobně pod nejbližší hradský obvod kouřimský. Na základě jednotlivých hradských obvodů vznikla ve 13. století správa krajská. Od této doby můžeme mluvit o jakési zemské správě. O její úřední podobu se zpočátku starali krajští poprávci a od roku 1502 krajští hejtmani.⁶ Krajská správa však nebyla patrně nijak ucelená, neboť různé prameny se v členění rozcházejí.⁷ Ve druhé polovině 15. století, podle seznamů vybírání zemské berně, existovalo čtrnáct krajů, přičemž

⁵ Tabulka č. 1, s. 183

⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 43-50, s. 64-67.

⁷ Seznamy podle zemské berně, Desky dvorské, Seznam cud, Seznam krajských popravců, ad.

Z díla: SEDLÁČEK, August. *O starém rozdělení Čech na kraje*. Praha, 1921.s. 24.

oblast Sadské spadala do kraje Hradeckého.⁸ Změna přišla až v roce 1751 v rámci tereziánského reskriptu. Bylo rozhodnuto, že dosavadní Hradecký kraj bude rozdělen na Hradecký a Bydžovský. Od roku 1751⁹ do roku 1850 tak nově spadala farnost do kraje Bydžovského. S bouřlivými správními změnami v roce 1850 pak přichází další územněsprávní reforma s výsledným zařazením celého regionu do kraje Jičínského.

Další územněsprávní jednotkou, kterou není radno zapomínat, je panství, které hrálo do roku 1850 roli základní územněsprávní jednotky. Jeho význam byl velmi důležitý. Od počátku souviselo totiž s patronátním úřadem, který zavazoval každého patrona, tzv. vrchnost, aby ochraňoval a ekonomicky zajišťoval každý kostel na panství. Za pomoci tohoto úřadu nejčastěji spolupracovala správa duchovní se správou zemskou. Otázka patronátního práva je velmi komplikovaná a ucelený přehled o jeho výkonu, přímo na panství poděbradském, podává diplomová práce E. Černé, *Výkon patronátního práva na panství Poděbradském v 19. století*.¹⁰ Pro nastínění fungování tohoto úřadu a propojení správních celků a jejich úřadů je vhodné seznámit se alespoň se základním vývojem poděbradského panství.

V nejstarších dobách spravoval panství poděbradské purkrabí ustanovovaný majitelem. Od doby, kdy se panství stalo komorním statkem, tzn. bylo v majetku panovníka, probíhala správa ve dvojí linii - vladařské a úřední. Vladařskou, neboli vlastní správu, obstarávala od svého vzniku v roce 1527 Česká komora. Úřední správu panství pak zastával již zmiňovaný purkrabí. Tento model neplatil v době, kdy bylo panství zastaveno a obě funkce byly přeneseny na nového majitele. Vlastníci panství se shodovali s vlastníky města Sadská a byly tak patrony zdejších církevních staveb. Nutno poznamenat, že to neplatilo pro kostel ve Velence, který náležel k farnosti v letech 1616 až 1784. Jeho patrony byli majitelé panství brandýského, které v tomto časovém rozpětí náleželo také do rukou panovníka. Majitelé však správní funkce nevykonávali osobně, ale skrze své úředníky (tzn. správní linie vladařská a úřední). Pověštinu času se však poděbradské panství nacházelo v rukou královských, a tak postupně převážná část správy panství směřovala na královského hejtmana. Funkce purkrabího touto dobou ustupovala do pozadí. Co se nadřízených orgánů týče, podléhala správa panství poděbradského, jakožto komorního panství, hejtmanství komorních

⁸ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha, 2007. ISBN 978-80-7106-906-5 s. 500-501.

⁹ v díle: KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 566. je uveden až rok 1757.

¹⁰ ČERNÁ, Eliška. *Patronátní právo na panství Poděbradském v 19. století*. Pardubice, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historický věd.

panství v Čechách a nejvyšší instancí správy byla již zmiňovaná Česká komora.¹¹ Toto uspořádání vydrželo až do roku 1850, kdy po bouřlivých událostech v roce 1848 došlo k rozsáhlé správní reorganizaci, která proběhala v několika vlnách v rámci celého Rakouského císařství. Před rokem 1850 bylo panství obtěžkáno krom vlastní správní agendy ještě agendou přenesenou, tedy zemskou. Po roce 1850 se však stala správa země dvoukolejnou a v zemské správě přibyl stupeň politických okresů a jako zcela nová byla zavedena samosprávná obec. Tyto nové správní jednotky převzaly zemskou agendu a panství jakožto správní orgán patrimoniální správy zaniklo.

2.2.2 Od poloviny 19. století do současnosti

Jak bylo naznačeno výše, polovina 19. století byla, co se týče správního hlediska, nejen pro zdejší region, ale pro celou zemi, velmi komplikovaným a hektickým obdobím. V roce 1850 proběhla první vlna výrazných reforem státní správy. Byly vymezeny nové správní obvody a ty stávající upraveny. Státní organizace se stala dvoukolejnou. První instancí ve správě země se staly politické okresy, jejichž nadřízeným byla zemská správa. Tyto tzv. politické okresy řídilo za Rakouska-Uherska okresní hejtmanství v čele s okresním hejtmanem, za první republiky okresní správa politická (a okresní úřad) v čele s jejím předsedou. Uvedené politické okresy se dále členily na okresy soudní, berní.¹² Druhou instancí územní správy pak zůstávaly kraje, kde správní agendu vedla krajská vláda, později krajská hejtmanství. Co se týče samosprávy, která převzala jisté kompetence patrimoniální správy, její základní správní jednotkou byla obec a okres. Se všemi těmito prvky musela duchovní správa koexistovat. Jako prostředník v jednání mezi všemi zmíněnými obvody a jejich úřady povětšinou nadále sloužil již zmíněný patronátní úřad, který v nezměněném principu, ne však formě, fungoval až do 20. století.

Od roku 1850 do roku 1855, kdy proběhla další vlna reforem, spadal farní obvod sadský do okresu Poděbradského a kraje Jičínského. Roku 1855 se situace opět změnila. Okresní začlenění zůstalo stejné, avšak druhou instancí se stal pro sadský farní obvod kraj Čáslavský. Takto vydržela situace až do roku 1868, kdy byla územněsprávní jednotka kraje zrušena. Politickou správu tak obstarávaly pouze okresy se svými okresními hejtmanstvími. Sadská konstantně, od ustanovení okresního zřízení, do roku 1949, náležela k okresu Poděbrady. Výjimkou se stalo jen rozmezí let 1942-45, kdy spadala pod okres Nymburk.

¹¹ TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257. s. 14-18.

¹² KÁRNÍK, Zdeněk. *Památky středních Čech*. Praha, 1985. s. 25.

Změněna přišla společně se zákonem č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení, kterým bylo území československého státu rozděleno do devatenácti krajů. Historické území farnosti se stalo součástí kraje Pražského. Zároveň s obnovením krajské správy byla provedena i reorganizace okresů. Aby byl jejich počet v každém kraji přibližně stejný, bylo zřízeno třicet pět nových okresů a zrušeno jedenáct původních. Ačkoli okres Poděbrady stále existoval, byla Sadská zařazena do územních kompetencí okresu Nymburk. Až 1. dubna 1960 na základě Zákona o územním členění státu č. 36/1960 Sb., proběhla velká územněsprávní reorganizace. Počet okresů byl snížen ze sto osmdesáti na sedmdesát šest a krajské rozložení zcela změněno. Okres Poděbrady přestal existovat a celé jeho území pohltil okres Nymburk. Nové krajské zřízení řadilo Sadskou do kraje Středočeského. Třicet let trvající krajská správa byla opět přerušena v roce 1990. V nové podobě pak byly kraje znovu vymezeny až v roce 1997, avšak jednalo se pouze o vyměření území, nikoli kompetenční, které následovalo až v roce 1999.

3 Zhodnocení literárních a archivních pramenů

3.1 Prameny literární povahy

Analýza jednotlivých stavebních objektů se odvíjí především od Sadské, která byla centrem zdejší farnosti. O městě můžeme nalézt množství zmínek v soudobé i historické literatuře. Je to dáno především tím, že již od konce 10. století byla významným sídlem českých knížat. Strohé záznamy v podobě nejdůležitějších událostí nalezneme i k obci Velenka. Jedná se především o zápisy v místopisných dílech jako např. Sedláčkově¹³ a Kotyškově¹⁴. Stejně strohé informace o obou obcích podává i Sommerova topografie¹⁵. Kupříkladu popis kostela svatého Apolináře je omezen jen na stručný vývoj kostela v rámci města Sadská a je patrné, že mnoho autorů pozdějších místopisných děl a slovníků z tohoto díla čerpalo. Popisy jsou v mnoha ohledech podobné až totožné. Stejnou formou jsou zaznamenány informace v naučných slovnících. Ottův slovník naučný¹⁶ vypovídá obsáhle především o Sadské a Velenka je zmíněna pouze na několika řádcích. V Masarykově slovníku naučném¹⁷ jde o poznámku v podobě pár slov v obou případech.

Všechny výše jmenované záznamy jsou uvedeny jako základny pro vyhledávání dalších informací a soustředí se hlavně na obce v rámci církevní správy. Pro dokreslení celkového pohledu na téma bylo zapotřebí rozšířit pramennou základnu o díla více zaměřená na zdejší oblast. V případě obce Velenka to byla věc nemožná, protože žádné dílo věnující se podrobněji této obci nevzniklo. Výjimkou budiž doposud nedokončená nepublikovaná několikadílná práce regionálního tvůrce Josefa Marka z Třebestovic, která je uložena na obecním úřadě ve Velence. Nejpřínosnějším zdrojem informací o Sadské se stalo dílo Vojtěcha Jelínka¹⁸, který koncem 19. století působil na zdejší farnosti jako děkan a zpracoval dějiny celého města. Autor zde zahrnuje vývoj města Sadská a jeho nejbližšího okolí od prapočátků do konce 19. století. Bohužel v díle je jen velmi ledabyle uveden původ informací. Přestože kniha neobsahuje poznámkový aparát, který by byl podobný tomu současnému, autor se často zmiňuje o pramenech, ze kterých informace pocházejí. Vojtěch

¹³ SEDLÁČEK, August: *Místopisný slovník historický*. Praha 1998

¹⁴ KOTYŠKA, Václav: *Úplný místopisný slovník Království českého*, Praha 1895.

¹⁵ SOMMER, Johann, Gottfried . *Das Königreich Böhmen, Bidschower Kreis*. Prag, 1835. s. 63

¹⁶ *Masarykův slovník naučný: Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí*. díl 7., Š-Ž. Praha, 1933.

¹⁷ *Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. 22., Rozkošný-Soh. Praha, 1904.

¹⁸ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.

Jelínek čerpal informace, dle poznámek v knize, z věrohodných a prokazatelných zdrojů. Některé dnes již nelze dohledat z důvodů zničení, ztráty, převozu aj., avšak mnohé prameny použité v díle stále existují a informace z nich bylo možno dohledat a potvrdit jejich pravdivost. Nejčastěji citovaným pramenem se stala farní pamětní kniha.¹⁹ Postupem dalšího zkoumání byl pramen dohledán a informace ověřeny. Více informací o pamětní knize poskytne následující část kapitoly. Autor také uvádí záznamy různých letopisců a kronikářů. Nejčastěji zmiňuje sadského rodáka Františka Adolfa Paroubka. Ten se stal významnou osobností zdejších dějin. Byl vyučený knihkupec, ale celý život pracoval na radnici jako úředník a tajemník. Zabýval se historií Sadské a jeho celoživotní prací byla dvě rukopisná díla: "Letopis města Sadsky v okrese Poděbradském kraje Čáslavského v Čechách" a "Dějiny města Sadska"²⁰. Opakovaně se také vyjadřuje k poznatkům nabytých v tehdejších Archivu Poděbradského panství a Archivu města Sadská. Protože informace, které bylo možno dohledat a potvrdit, byly správné, není důvod pochybovat o věrohodnosti celého pramene. Pro ještě přesnější ratifikaci jednotlivých informací by bylo výhodné konfrontovat dílo s jinými autory. Bohužel takto podrobně zdejší dějepisné a místopisné zprávy nikdo nevystihuje, a tak i přes mnohé nedostatky je Jelínkovo dílo jedním z nejdůležitějších pramenů.

Cenným pramenem jsou také paměti Františka J. Vaváka, rychtáře Milčického, které pro vydání zpracoval Jindřich Skopec.²¹ Protože obsahově jsou Vavákovy paměti neobyčejně obsáhlé a zahrnují široké okolí, byl pro práci v některých částech použit pouze výtah z těchto pamětí týkající se kostela a kaple v Sadské. Tento výtah byl v malém nákladu vydán a několika dalšími informacemi doplněn v knížce třebestovického rodáka Josefa Marka²². Díla tohoto autora jsou místně respektována a uložena v knihovnách regionálních institucí.

Všechna dosud zmiňovaná díla jsou více méně prameny historickými, pocházejícími z konce 19. století. Soudobým pramenem, který zahrnuje i mnoho nových informací, je sumární dílo od Karla Kuči, Města a městečka.²³ Bohužel dílo nezahrnuje obec Velenku, a tak v jejím případě přicházíme o podrobný historický, architektonický a urbanistický vývoj této

¹⁹ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, 288 02 Nymburk.

²⁰ Uloženo: Archiv Polabského muzea, Palackého 68, 290 55 Poděbrady.

²¹ VAVÁK, František, Jan. *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816*. Ed. SKOPEC, Jindřich. Praha, 1907-1938.

Dostupné i online na: <http://librinostri.catholica.cz/?a=2>

²² MAREK, Josef. *Kostel sv. Apolináře v Sadské*. Třebestovice, 2000.

MAREK, Josef. *Lázně a kaple Bolesné P. Marie v Sadské*. Třebestovice,

²³ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 569.

osady. Publikace totiž zachycuje jak dosavadní, vesměs obtížně dostupné a především roztroušené údaje, jako jsou první zmínky o lokalitě, proměny názvů, územně správní příslušnost, počet domů, tak i informace o významných stavbách a událostech.

Všechny tři objekty jsou jistou měrou spojeny s prací významného stavitele Kiliána Ignáce Dientzenhofera. Oběma bratry Dientzenhofery a jejich činností se zabývá ve svém díle Milada Vilímková. Kniha *Stavitelé paláců a chrámů* je velmi kvalitním literárním pramenem. Veškeré informace v knize autorka podložila citacemi, přičemž většina pochází přímo z archivních zdrojů. Přínosem byly především informace spojené s obdobím, kdy K. I. Dientzenhofer působil jako architekt pro Dvorský stavební úřad. V tomto období a pro tento úřad vypracoval návrh přestavby kostela v Sadské a stavební plán kostela ve Velence. Díky přehlednému a podrobnému výpisu pramenů, uvedenému na konci knihy, nebylo těžké dohledat další materiály související s tématem.

Pokud chceme nalézt údaje k jednotlivým stavbám, musíme pozornost obrátit k literárním soupisům památek. V těchto dílech se církevnímu vývoji příliš pozornosti nevěnuje, naopak zájem děl je soustředěn na architektonický vývoj a podobu objektů. Velmi stručně se k popisovaným památkám vyjadřuje ve svém díle regionální vědkyně Eva Hrabětová²⁴, která uvádí popis každé stavby v rozsahu jednoho odstavce. Přínosem tohoto díla je skutečnost, že autorka u každého záznamu uvádí majitele památky a číslo objektu v seznamu národních kulturních památek. V podrobnější formě se nachází popis staveb v díle Emanuela Pocha²⁵. Ten podává velmi přesné informace k některým stavebním prvkům a jejich konstrukcím. Věnuje se nejen nemovitým památkám, ale také jejich movitým součástem. Zmínky o sadském gotickém presbytáři, jakožto významné součásti architektonické historie celé země, podává i souhrnné dílo Dobroslava Líbala, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*.²⁶ V nejznámějším soupisu památek, *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*²⁷, Sadské církevní stavby nenalezneme. Pro okres Poděbradský, pod který tehdy město Sadská spadalo, nebyl pořízen. Obci Velenka nicméně tento osud nepotkal, protože náležela do okresu českobrodského, pro který soupis vznikl. Přestože zde informace o obci nalezneme, jedná se více méně o popis movitého

²⁴ HRABĚTOVÁ, Jana. *Soupis památek okresu Nymburk, Díl I, část 2*. Poděbrady, 1976.

²⁵ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech*. Praha, 1980-82.

²⁶ LÍBAL, Dobroslav. *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, 1948.

²⁷ *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století*. Praha, 1900 - 37.

vybavení kostela, než o stavbu samotnou.²⁸ V příslušné kapitole se ale autor odkazuje na dílo Antonína Podlahy²⁹, které je jako zdroj informací o něco bohatší, avšak k stavebnímu vývoji či konstrukci stavby informace nepodává. Nalezneme tu jen zmínku o tehdejších farářích, vzhledu stavby a zvonech umístěných ve věži.

Pro klíčovou část práce, kterou je architektonický rozbor objektu a popis stavebních prvků jednotlivých památek, bylo využíváno příkladů a terminologie z díla Jiřího Škabradý, *Konstrukce historických staveb*. Kniha podává ucelený přehled o stavebních konstrukcích a doplňcích v jejich historickém vývoji a byla tak přínosná i při určování stáří jednotlivých prvků. Dílčí informace o stavbách lze nalézt také v ročenkách Národního památkového ústavu z let 2009 - 2012. Údaje v periodikách mají však podobu strohého oznámení o chystaných nebo proběhnutých akcí Národního památkového ústavu ve správním obvodu obce Nymburk.

3.2 Prameny archivní povahy

Historický výzkum staveb by měl být bezesporu podložen i archivními prameny. Bohužel archivní prameny, stejně jako literatura, jsou na informace týkající se samotných staveb dosti skoupé a fond s největším potenciálem zůstává nepřístupný. Jedná se o fond s názvem Děkaný úřad církve římskokatolické Sadská, uložen v Státním okresním archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. Nalézají se zde písemnosti z let 1771 - 1946 v rozsahu 1,43 nezpracovaných bm. Naneštěstí se k tomuto fondu vztahuje i mnoho odkazů v pamětní knize farní. Např. materiály vztahující se k rekonstrukci kaple Bolestné Panny Marie z let 1957 - 1962. *"Dokumentace jest uložena v archivu děk. úřadu."*³⁰

Veškerý materiál stářím předcházející fondu Děkanýho úřadu a v pramenech nazývaný "starý archiv" je ztracen. *"P. František Proubek, sadský magistrátní sekretář, muž velmi vzdělaný zvláště snaživý a pilný samouk, a badatel historických starožitností, sdělil mi dne 15. července 1887, na mou otázku, kam asi se mohl starý farní archiv podíti, jelikož ni žádná listiny z minulého století zde není - zdělil mi pravím, že 1784 když Sadská z Pražské archidieceze vyloučena byla, celý farní archiv do Konzistoře archibiskupské v Praze odveden*

²⁸ PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století*. Praha, 1907.

²⁹ PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa království Českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém. Řada první, Arcidieceze pražská. Díl I*. Praha, 1907. s. 17 - 18.

³⁰ Pamětní kniha farní, záznam Josefa Jůza, z 30. listopadu 1962, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

*býti musel.*³¹ S takto získanou informací se mohlo nadále pracovat, nicméně ve fondu Archiv pražského arcibiskupství, Praha³², se žádné poznámky, které by ukazovaly na existenci starého farního fondu, nenalézají. Fond je zpřístupněn pouze částečně, a tak není vyloučené, že v nezpracovaném materiálu se ztracené listiny ještě nalézají.

Velmi kusé, přesto v jistém ohledu přínosné informace, lze nalézt také v archivních fondech Státního oblastního archivu v Praze a jeho podřízené složce Státním okresním archivu Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem. V prvním zmiňovaném se jedná o archivní materiály spojené s výkonem patronátního práva.³³ S tématem souvisejí především dokumenty z visitací kostela, které jsou přínosným zdrojem pro zhodnocení stavu objektů. Bohužel zde se jich objevuje jen velmi málo a lze předpokládat, že většina dokumentů této povahy bude uchována ve fondech církevních institucí. V druhém případě se jedná o fond Archiv města Sadská. V tomto fondu se nalézá Kniha příjmů a vydání, ve které je na základě účetního materiálu písemně doložena existence staré kapličky Bolestné Panny Marie a vznik kaple nové.³⁴

Nejpřínosnějším pramenem se stala pamětní kniha sadské farnosti.³⁵ Lze soudit, že se jedná o originál z roku 1841. Lze tak usuzovat ze záznamu v Jelínkově místopisu, kde se nalézá zmínka o nové pamětní knize: "*P. Hyhlík, založil zde novou pamětní knihu, ale německou (r. 1841) knihu objemu velikého, nepraktického. Založil také matriční indexy.*"³⁶ V knize je zpracován přehled různých kopií listin, pečlivě datován od dob nejstarších po 19. století. Nejspíše půjde o opisy opisů ze starších kronik či jiných pramenů. Záznamy datované od roku 1841 jsou již dobové. Jedná se především o rozličné přepisy listin z jednání s úřady. Jsou zde například poznamenána data prodělaných generálních visitací mezi lety 1890 - 1989, avšak už ne jejich výsledky. Pravděpodobně veškerá podrobná související dokumentace bude součástí archivního fondu děkanství Sadská, popřípadě soukromých archivů spřízněných církevních institucí. Pro výsledky práce se staly přínosem především opisy dokumentů týkající se rekonstrukce kostela sv. Apolináře a poznámky k renovaci kaple Bolestné Panny Marie Boží, která probíhala v letech 1959 - 62. Záznamy z 19. století jsou

³¹ Pamětní kniha farní, jméno zapisujícího ani datum neuvedeno, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

³² Národní archiv, fond Archiv pražského arcibiskupství, Praha.

³³ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, 1894-1906, kart. 1375.

³⁴ Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond Archiv města Sadská, inv.č. 759 (kniha č. 334), Kniha příjmů a vydání zádušní kaple P. Marie Bolestné U Studánky.

³⁵ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

³⁶ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 177.

v kronice vedeny převážně v němčině. Některé starší opisy nesou i jazyk latinský. Kronika je velmi obsáhlá a pro jistá dílčí témata může i v budoucnu sloužit jako bohatý zdroj informací. Dějiny Sadské již byly shrnuty v díle Vojtěcha Jelínka. Ten se ve svém díle ještě zmiňuje o starší pamětní knize farnosti, která byla založena v první polovině 18. století místním farářem Ferdinandem A. Grimem. Tento pramen však nebyl dohledán.

Uvedený výčet pramenů nese o stavbách samotných jen dílčí informace. Prameny jsou přínosné spíše pro zpracování historického vývoje oblasti s pozorností připadající na církevní správu. Podstatné podklady související přímo s jednotlivými stavbami se nalézají v Archivu Pražského hradu. Přestože by se na první pohled mohly zdát fondy tohoto archivu se stavbami nesouvisející, opak je pravdou. V předchozí kapitole je uvedeno, že stavby se nalézaly na půdě, tudíž i pod patronátem panství Poděbrady. Stavby v patronátu poděbradského panství, jakožto komorního statku, tak spadaly do správy Dvorského stavebního úřadu, přičemž písemnosti vzešlé z jeho činnosti se nalézají právě v Archivu Pražského hradu. Jedná se o stavební plány kostelů ve Velence a Sadské³⁷, a jsou součástí Staré plánové sbírky.³⁸ Bohužel sadská kaple byla vystavena ze soukromých zdrojů, a tak nenáležela do kompetence Dvorského úřadu a její stavební plány se zde nenalézají. Nejnovější archivní prameny související přímo se stavbami se pak nalézají v archivu Národního památkového ústavu. Zde jsou uchovány nejmladší zprávy z dějin staveb. V případě zkoumaných staveb se zde nalézají nejstarší zprávy z let 2008 týkající se chystané přestavby Sadského kostela³⁹. O něco starší informace nalezneme v kartotéce Památkového ústavu skýtající několik generací evidenčních listů památek.⁴⁰ Podrobnější rozbor stavby kostela sv. Apolináře a kaple Bolestné Rodičky Boží nalezneme také v stavebně historickém průzkumu historického jádra obce Sadská z roku 1983.⁴¹ Popis staveb odpovídá rozsahem dvěma až třem stranám a rozhodně není tak podrobný, jako bývají klasické stavebně historické průzkumy památek. Stavebně-historický průzkum, ani pro jeden objekt ze tří sledovaných, v minulosti nebyl vytvořen.

³⁷ viz. Obrázek 6, Obrázek 5, Obrázek 103, Obrázek 102

³⁸ Archiv Pražského hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 213, 236.

³⁹ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních plášťů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Sadské.

⁴⁰ Kartotéka NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, Evidenční listy.

⁴¹ VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

4 Dějiny farní správy

Nezbytným prvkem pro vznik církevních staveb vůbec, byl zrod křesťanství a s ním postupně vznikající církevní organizace a jejich struktury. Když roku 379 n.l. vyhlásil císař Theodosius Veliký křesťanství oficiálním náboženstvím Říma, měli církevní architekti volnou ruku a mohli tvořit ve větším měřítku. V očích středověkého člověka byla katedrála domovem božím na zemi. Každé velké město, ale i malé vesnice, si velebily své boží domy, jejichž existence závisela na fungování církevní správy. Ta byla v různých dobách a na různých místech odlišná. Nejstarší základní správní církevní jednotkou se stala farnost, jejíž správu tato kapitola stručně popisuje. Kapitola je rozdělena tak, aby vystihla nejdůležitější prvky ve vývoji farní správy na úrovni celé země v jednotlivých staletích a okrajově, pro utvoření základní vývojové osy, se dotýká i církevní správy v Sadské. Každé historické období mělo své specifikum, které zapůsobilo ve větší míře na církevní správu. Jednotlivé části kapitoly se snaží popsat tato specifika a vyjádřit jejich dopad na jmenovanou farnost. Podrobněji pak bude církevní správa v Sadské rozebrána, a to především co se týče svých počátků, v kapitole následující (5.1 Historie místa). V případě nejasností spojených s neporozuměním širšího kontextu církevní správy je vhodnou literaturou pro doplnění informací kniha Zdeňky Hledíkové: Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost⁴².

4.1 Počátky farní správy

4.1.1 Velkofarní systém

Původní podobou církevní správy v Česku byl tzv. velkofarní systém, víceméně odpovídající tzv. hradecké soustavě. Na přibližně dvaceti českých a osmi moravských hradech byla až do konce 12. století soustředěna duchovní služba, tedy udílení křtu, manželství a církevní pohřby. Nad celou touto soustavou stál jako nejvyšší představitel biskup. Tvorbu skutečné farní sítě, jejíž kořeny můžeme nalézt ve druhé polovině 12. století, můžeme sledovat v době, kdy začaly vznikat menší velmožské kostely namísto doposud jediných centrálních hradeckých kostelů. Tyto kostely tvořily tzv. systém vlastnických kostelů.

Sadská, přestože se v této době pyšnila velkým zájmem vládnoucích vrstev, nebyla jedním z center hradecké soustavy, tedy ani centrem duchovních služeb. Nejbliže umístěná

⁴² HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1.

hradská centra v okolí Sadské byla na sever Mladá Boleslav, na východ Hradec Králové, na jih Kouřim a na západ Praha. V Sadské se nacházel pouze knížecí dvorec s domnělou kaplí sv. Klimenta, se kterou by s největší pravděpodobností nebyla spojena žádná funkce duchovního a která by v daném případě sloužila pouze majitelům dvorce.

Situace v Sadské v počátcích tvorby farní sítě nezapadala zcela do zmíněného systému. Přestože zde v roce 1118 byl založen jeden z vlastnických kostelů, nejednalo se o klasický kostel velmožský nebo vesnický, nýbrž stál zde kostel kapitulní. Označení kapitulní určuje, že u kostela vznikla kapitula s celým sborem kanovníků. Sbor kanovníků v působící kapitule se však nesoustředil na všední liturgii pro široké okolí, jakou bylo udílení křtu, manželství nebo posledního pomazání. Kanovníci veřejně vykonávali pouze liturgii sváteční.

Sadská farnost od 10. do 13. století	
Diecéze	pražská

4.1.2 Vznik územních farností

S rozvojem a šířením křesťanství se začala rozrůstat i síť kostelů. Nejednalo se již jen o kostely velmožské, ale hojně se stavěly i kostely venkovské, ve kterých se sloužily základní svátosti pro určitou širší oblast a které se také staly středisky bohoslužeb na venkově. Postupně se množství kostelů ještě více rozrůstalo, avšak postavení centrálního kostela - většinou v dané lokalitě nejstaršího - zůstávalo dominantní a jen zde se mohly udělovat svátosti. V ostatních kostelech mohly být prováděny pouze ostatní bohoslužebné výkony. Již z tohoto krátkého výkladu je patrný postup tvorby jistého správního systému, jehož základní jednotkou budou tvořit právě zmíněné kostely. Postupem času se tvořily jednotlivé stupně církevních úřadů a sílil tak správní centralismus římskokatolické církve, v jehož odrazu se církevní správa změnila v administrativní systém. Základní funkční a organizační jednotkou tohoto vznikajícího systému se stala právě farnost. Fara se stala geograficky vymezeným územím, jejíž plocha byla vyměřená. Její hranice byly vyměřovány především podle možností a počtu duchovních na faře působících. Tyto podmínky nezůstávaly dlouhou dobu konstantní a proto se hranice farností také často měnily. Přestože se v následujících staletích církevní správa na vyšších stupních stále utvářela, farnost jako základní správní prvek zůstala v průběhu času nezměněna.

Nejvyšší postavení ve farnosti měl farář. Farář se stal zastupujícím biskupa u vykonávání moci svátostné. Jako příklad lze uvést udělování křtu, pokání, svátost oltární nebo poslední pomazání. Dále mezi činnosti kněze patří povinnost o všech nedělích a svátcích sloužit mši. Vedle toho přísluší faráři některé záležitosti povahy administrativní, které souvisejí jak s právem církevním, tak se mohlo jednat o záležitosti čistě světské.⁴³ Farář byl tedy postavou velmi důležitou a není divu, že o volbu jeho osoby byl velký zájem, protože mnoho záležitostí mohl farář ovlivnit. Stávalo se tedy běžnou záležitostí, že vlastníci si dosazovali vlastní kněze a církevní správa tak neměla nad těmito kostely převažující moc. Podrobněji se tomuto tématu, obnášejícímu především problematiku patronátního práva, věnuje několik dílčích studií a prací.⁴⁴ Důležité je však podotknout, že tvořící se systém bylo zapotřebí více organizovat z nejvyšších míst církevních, ale především bylo zapotřebí určit pravidla souladu s mocí světskou. Výsledkem několik let trvajících dohad a sporů byla vydána listina Přemyslem Otakarem I. z 10. března 1222, tzv. Velké privilegium české církve. Ta zaručovala imunitu církevních statků a částečné vynětí duchovenstva ze světské soudní moci.⁴⁵ Stručné shrnutí v jedné větě nám podává kniha Zdeňky Hledíkové a kol., kde je zaznamenáno, citují: „*Znamenalo v podstatě kompromis mezi právem vlastnických kostelů a původním církevním požadavkem samostatného ustanovování kněží k úřadům.*“⁴⁶ Privilegium tak prohlásilo panovnickou moc nadřazenou nad zakladatelská práva a do budoucna naznačilo spojenectví mezi panovníkem a církví, což bylo důležitým prvkem i pro nejnižší správní jednotky farnosti, jejichž systém byl zcela dotvořen, během 13. století.

Sadská touto dobou zůstávala stále osadou s vlastní kapitulou, leč se již od roku 1362 jednalo o kapitolu řeholní. Výše zmíněný rok byla původní kanovnícká kapitula přesídlena do Prahy a do Sadské byly uvedeni řeholní kanovníci sv. Augustina z Roudnice nad Labem. Bylo zde tak zřízeno proboštví augustiniánské okolo kterého vyrostl klášter a nový chrám sv. Apolináře. V roce 1420 ve vřavách husitských bojů byl klášter opuštěn a následně vypálen. Předpokládá se, že sadský klášter padl za oběť Orebitů a Táboritů táhnoucích

⁴³ *Ottův slovník naučný*. Devátý díl (Falšování potravin a pochutin–genrista), 1895. s.18, heslo: Farář.

⁴⁴ BOROVIČKA, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866. s 481 - 491.; PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva*. Č. 2, 2002, s. 127-160. ISSN 1211-1635.; ČERNÁ, Eliška. *Patronátní právo na panství Poděbradském v 19. století*. Pardubice, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historický věd. s.12.; PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8.

⁴⁵ ČERNÁ, Eliška. *Patronátní právo na panství Poděbradském v 19. století*. Pardubice, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historický věd. s.12.

⁴⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 177.

na ochranu Prahy.⁴⁷ Kanonie již nikdy obnovena nebyla a v Sadské zůstala duchovní správa pouze na úrovni farní. Od odchodu konventuálů ze Sadské nemělo město po dvě stě let katolického kněze. Pokud zde duchovní správa byla, sloužili ji kněží husitští.

Sadská farnost od 13. do 16. století	
Církevní provincie	česká
Arcidiecéze	pražská
Děkanát a arcijáhensví (ve 2. pol. 14. stol.) ⁴⁸	Kouřim
Fara	Sadská

4.2 Farní správa v 16. století

Během středověku a raného novověku se utvořila církevní správní síť, která zůstávala ve své funkčnosti i nadále stejná. S farnostmi, jako nejnižšími články tohoto systému, se nijak výrazně nemanipulovalo, ale nelze říci, že by neprocházely žádnými změnami. Naopak byla farnost žijícím organismem, který se neustále vyvíjel a měnil. Farnosti velmi často podléhaly změnám personálním, ale také plošným. Mnoho farářů mělo přidělených k obhospodařování až několik farností i s jejich filiálkami. Opětovaně se stávalo, že farář ochořel nebo již nebyl schopný spravovat mnohdy velká území, a tak byla fara zmenšena. To byly však případy ojedinělé. Většinou se setkáváme spíše s opačnou situací, a to takovou, že byly farnosti spojovány nebo k nim byly přidělovány nové kostely. K tomuto kroku se přistupovalo povětšinou z důvodů finančních, kdy kostelní jmění nestačilo k udržení farnosti v chodu a obroční jmění nestačilo k obživě samotného faráře nebo častěji z důvodů personálního nedostatku.

Farnost v Sadské nebyla v tomto případě výjimkou. V průběhu 16. století k ní byla přiřčena farnost Kostelní Lhota se svým farním kostelem, který se tak stal kostelem filiálním. Lhotská farnost nebyla tímto krokem připravena o existenci - nadále fungovala jako samostatný správní článek, avšak farář zodpovídající za její správu byl společný pro obě farnosti a sídlil v Sadské. Fary tak dohromady tvořily jakousi personální unii. Ve sjednocení far sehrála svou roli jistě také tíživá finanční situace obou kolatur, ale především se zde jednalo o stránku personální. S nedostatkem kněžích se církevní instituce potýkaly téměř

⁴⁷ SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997. s. 632.

⁴⁸ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, VI. díl Pro – Sto. Praha, 2004. s. 569.

permanentně, avšak v 16. století přibyl další prvek komplikující tyto poměry. Vzrostl totiž počet statků konfiskovaných císařem, což mělo za následek větší volnost a možnost volby pro kněží při jejich rozhodování o budoucím umístění.

Zabavené statky patřily převážně pánům stojícím v zemských bouřích proti panovníkovi. Poděbradské panství, na kterém se farnost Sadská rozprostírala, nebylo výjimkou, a tak s panstvím přešel na Komoru českou i patronát nad zdejšími kostely. Rozloha všech konfiskovaného majetků byla velmi rozlehlá. Zabavená panství sahala od Mělníka po Labi a dále až k Pardubicím. Dohromady obsahovala více jak padesát far. Faráři tedy měli větší šance a možnosti zvolit si farnost s nejlepšími podmínkami k působení. Tuto možnost měli téměř všichni faráři, bez ohledu na své profesní zkušenosti. Zkušených kněží byl totiž konstantní nedostatek. Dokonce ani po sloučení sadské a lhotské farnosti nebylo jednoduché pro sadsko-lhotskou kolaturu zajistit zkušeného kněze. Často se pak stávalo, že farnost setrvala dobu bez kněžské podpory. Touto dobou vypomáhal jednou za tři neděle kněží z nejbližší farnosti.⁴⁹

Sadsko-lhotská kolatura zabírala svým rozsahem velkou plochu z poděbradského panství. O územním obvodu fary Sadská je nejstarší zmínka v urbáři z roku 1533, který uvádí, že k farnosti náležely vsi Sadská, Třebestovice, Hradiško, Písty, Milčice a Zvěřínek. Sporně v příslušnosti vystupovala obec Písty, která do roku 1547 náležela ke královskému městu Nymburk, a tak lze předpokládat i její církevní příslušnost k této farnosti. Lhotská farnost se pak skládala z Kostelní Lhoty a vesnic k ní přifařených. Mezi přifařené vsi patřily Písková Lhota, Orlová Lhota (dnes již zaniklá) a Přední Lhota. Celkové území pro správu bylo tedy velmi rozlehlé.

Roku 1596 byl pražským arcibiskupem zřízen v Poděbradech děkanát, pod který spadaly všechny blízké fary na panstvích císařských. Celkem bylo děkanátu podřízeno dvacet šest far. Přičemž na panství poděbradském to bylo sedm farností.⁵⁰

Sadská farnost v 16. století	
Církevní provincie	česká
Arcidiecéze	pražská
Děkanát	Poděbradský
Fara	sadská + lhotská

⁴⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912, s. 65.

⁵⁰ tamtéž, s.70.

4.3 Farní správa v 17. století

Porážka protestantských vojsk v bitvě na Bílé hoře v listopadu 1620 znamenala zásadní zvrat v dosavadním vývoji domácích náboženských poměrů, tím i církevní správy. Celé 17. století se poté neslo v duchu rekatolizace. Již v roce 1621 byla zrušena novoutravvistická konzistoř a počínaje tímto rokem začal nucený odchod evangelických kněží ze země. Obnovené zřízení zemské pak výslovně zrušilo Rudolfův majestát z roku 1609 a jediným povoleným státním náboženstvím se stalo katolictví. Odpadnutí od katolické víry se přitom považovalo za zločin proti státu.⁵¹

V době třicetileté války utrpěla zdejší oblast, stejně jako celá země, mnohá příkoří, ze kterých se dlouze zotavovala. Dvory, města i kostely byly rabovány, vypalovány, pleněny saskou armádou, která krajinou procházela. Dopad hrůz třicetileté války na zdejší farnosti popisuje ve svých dopisech arcibiskupovi poděbradský děkan Alexander Kozlinský.⁵² Pro představu krátká citace: *"Farnosti, Poděbradská (kam spadala i farnost Sadská, pozn. autora), Libická a Vrbická zcela jsou zpustošeny a opuštěny, tak že z nich sotva který farář s největší bídou bude moci vychovati se. Neboť vsi k nim patřící částečně spáleny jsou, částečně opuštěny, den ze dne mají vojsko na průchodu, stále trápeny jsou ..."*⁵³ Po konci první etapy třicetileté války se situace poněkud zlepšila a nejhorší nápory na zemi ustaly - mnohé problémy však přetrvávaly.

Sadská farnost, jakožto farnost císařská, tzn. patronátní právo nad ní držela královská konzistoř, obdržela spolu s poděbradskou a činivskou farou hned roku 1622 nového katolického kněze. Kněží byli dosazováni, ve většině případů, ne zcela dobrovolně. Země byla zpustošená a odlehlá místa podléhala stálému rabování procházejících vojsk. O takovou službu stál jen málokterý duchovní. Žádost, kterou nový sadský kněz, konkrétně Jan Heřman Blovský, podal u arcibiskupa Jana Lohelia roku 1622, a kterou v útržkovém přepisu najdeme v knize V. Jelínka, uvádí dostačující důkaz předešlých tvrzení a podává fakta o zdejší farnosti v období první poloviny 17. století. Kněz se vyjadřuje k podmínkám svého života: *"Co se místa dotýče, jest fara na samotě od města i od všech osadních dosti vzdálena, mezi císařskými vinicemi na místě odloučeném, kdež každou hodinu, ano každého okamžiku v těchto pohnutých časech vojákův a více ještě některých nenapravitelných lidí báti se musím,*

⁵¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 190.

⁵² JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 76-77.

⁵³ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk, Opis listu arcibiskupa ze dne 5. října 1632

...”⁵⁴ Z tohoto úryvku vyplývá nejen poloha farnosti - na místě odloučeném - ale také znechucení kněží vůči jejich službě zde. Navíc se v žádosti ještě uvádí, že farář často zastupoval nepřítomného poděbradského děkana v jeho oblasti působnosti, která jak se později dozvíme, byla velmi rozsáhlá, což na oblíbenosti pozice také příliš nepřispělo.

Na jiných farách poděbradského panství, které náležely privátním patronům, jež si dosazovali vlastní duchovní správce, zůstávali povětšinou predikanti nekatoličtí. Mnohé osazenstvo farností s katolickým knězem však zůstalo věrno jiným konfesím a navštěvovalo jiné farnosti. Tak tomu bylo až do roku 1627, kdy byla jiná náboženství v rámci Obnoveného zřízení zemského definitivně zakázána. Již před tímto výnosem, v následku postupného odsunu nekatolických kněží, byl v Čechách nezměrný nedostatek katolických duchovních správců. Roku 1624 tak proběhlo v krajích nové dělení farností s cílem účelnější správy, tzn. aby na každou farnost připadal jeden kněz. kraj Kouřimský a Čáslavský byl rozdělen na dvacet dva farností, protože jen tolik zde bylo katolických kněží. Na jednoho faráře přitom připadalo hned několik původních farností. Sadská byla přidělena k Poděbradům a správě děkanu Janu Mattesovi. Tomu náleželo ještě dalších šest bývalých farností s kostely (Dobřichov, Velím, Kostelní Lhota, Kovanice, Předhradí a Libice). Tento organizační systém však nebyl dlouho udržitelný, a tak od roku 1625 získala Sadská opět vlastního faráře, který spolu s ní držel duchovní správu i nad Kostelní Lhotou, jak tomu bylo již v dobách předešlých. Po odchodu tehdejšího faráře však nastal opakovaný problém a farnost Sadská se opět ocitla v situaci, kdy neměla duchovního správce. Roku 1632 se tak přistoupilo k rozhodnutí přidělit správu Sadské farnosti k Českému Brodu. Původně ležela volba mezi českobrodskou farností a poděbradským děkanstvím, na jejichž hranicích se farnost Sadská rozkládala. Příklon k Českému Brodu, se kterým neměla Sadská v duchovní správě doposud nic společného, padl zřejmě z důvodů vytíženosti poděbradského děkanství, resp. poděbradského děkana, který sloužil ve více jak čtyřech okolních farnostech. Výnos se však nesesetkal s úspěchem a tak hejtman poděbradského panství, J. P. Štýrský ze Štýrn, obratem reagoval na danou situaci a prosil oficiála arcibiskupa pražského, aby fara Sadská nebyla přidělena k Českému Brodu. Jako důvody, proč by se tak nemělo stát, uváděl hejtman větší vzdálenost do Českého Brodu a příslušnost Sadské k poděbradskému panství. Prosby však nebyly vyslyšeny a Sadská byla ještě téhož roku k farnosti v Českém Brodě přidělena. Došlo tak zároveň k odtržení Sadské od Kostelní Lhoty, jelikož její správa zůstala poděbradskému děkanství. V rukách českobrodského faráře zůstala Sadská až do roku 1637,

⁵⁴ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 73.

kdy přišla další správní změna. Ta měla za následek navrácení sadské farnosti do starých správních kolejí. Sadská dostala opět svého vlastního kněze, Tomáše Juritiuse, který spolu s ní spravoval znovu i Kostelní Lhotu. T. Juritius setrval v pozici sadského faráře celých jedenáct let a prožil zde zbylá léta třicetileté války.⁵⁵

Po třicetileté válce spadalo pod správu sadské farnosti pět rozličných farností: břístevská, kounická, nehvizdská, dobřichovská a pátá nejmenovaná (Kostelní Lhota patřila tou dobou k Poděbradům, pozn. autora roku 1652). Sadská kolatura touto dobou opět personálně osiřela a měla být s ostatními pěti připojena pod správu nymburskému děkanovi. Připomeňme, že ještě kolem poloviny 17. století charakterizoval stav farní správy stále velký počet neobsazených beneficií. Tato situace včetně chatrného hmotné zázemí jednotlivých kolatur, vedla ke spojování far do velkých obvodů. Rozsáhlé hranice a také nedostatek domácího světského kléru, kompenzovaný působením cizích a řeholních kněží, pak neumožňovaly efektivní pastorační činnost.⁵⁶ Proti rozhodnutí připojit sadskou farnost k nymburské se z výše řečeného důvodu ozývaly protestní hlasy obyvatel i samotné české komory. Česká komora se především bránila přidělování far na císařských panstvích k farám a farářům privátních patronátů, což nymburská farnost byla.

Úspěšné završení rekatolizace záviselo také na důkladné obnově organizační struktury katolické církevní správy, která v předchozím období utrpěla vážné trhliny. Prvním hmatatelným výsledkem těchto snah, které měly zajistit lepší organizaci, bylo založení dvou nových biskupství v jejichž čele stanuli noví biskupové spolu s biskupskou konzistoří. Jednalo se o diecézi litoměřickou, vzniklou v roce 1655, a diecézi královéhradeckou, vzniklou v roce 1664. Nové diecéze byly vyhraněny tak, aby korespondovaly s hranicemi tehdejších krajů. Současně s vymezením nových vrchních správních článků probíhala snaha o obnovu nižších správních jednotek. Za episkopátu Arnošta Harracha (1624 – 1667) tak došlo k vytvoření nižších instančních složek, tzv. vikariátů. Staré instituce děkanátů a arcijáhenství se svého znovuzřízení už nedočkaly. Titul děkana zůstal zachován jen jako čestná funkce, protože veškeré pravomoci i územní členění děkanátů převzaly vikariáty. Pro usnadnění správy byly vikariáty opět vytvořeny tak, aby kopírovaly krajské hranice. Vikáři byli zástupci biskupa v určité oblasti a zároveň vykonavateli jeho instrukcí. Nepředstavovali však již zástupce kléru jako původně.⁵⁷

⁵⁵ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 75-79.

⁵⁶ PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8.

⁵⁷ Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7021-911-9. s. 232.

Sadská farnost v 17. století	
Církevní provincie	česká
Arcidiecéze	pražská
Vikariát	poděbradský
Fara (střídavě)	sadská (+ lhotská, poděbradské děkanství, českobrodská)

4.4 Farní správa v 18. století

Průběh celého 18. století byl charakteristický opětovnými pokusy panovníků o ujařmení církevní moci a ztenčení vlivu vrchních duchovních správců. Cesta k tomu cíli vedla přes pečlivou správu jednotlivých církevní okrsků.

4.4.1 V první polovině 18.století

V prvních desetiletích 18. století nečelila země žádnému ohrožení, nebyla pustošena armádami ani rabována vojáky, a tak se snáze přistupovalo k upevňování jednotlivých správních struktur. S klidovým obdobím přišel také jistý přírůst obyvatel, který se projevil na správě farností. Z celého vikariátu poděbradského byla Sadská pátou nejpočetnější farností. Stálo při ní hned několik kostelů. Dva z nich farní, kostel sv. Apolináře v Sadské a kostel Nanebevzetí panny Marie v Kostelní Lhotě a dva filiální, kostel v Pístech a kostel ve Velence. Ve farnosti se nacházelo také několik kaplí. Dvě kaple v Chotouni, sv. Petra a Pavla a sv. Prokopa a kaple Božího těla v Kersku. K zdejším kostelům byly připojeny obce, které využívaly konané bohoslužby. Farnost Sadská se všemi svými přífařenými kostely a kaplemi spravovala jedenáct obcí. K farnímu kostelu v Sadské patřilo městečko Sadská a ves Třebestovice. K farnímu kostelu v Kostelní Lhotě náležela ves Kostelní Lhota, Vrbová Lhota, Písková Lhota a Přední Lhota. K písteckému filiálnímu kostelu pak byly přífařeny obce Písty a Zvěřínec. Filiální kostel ve Velence byl k službám pouze jmenované vsi a stejně tak fungovala i Chotuňská a Kerská kaple.⁵⁸

Duchovní správa se stávala s přibývajícimi léty a s nimi i přibývající populací pro zdejší církevní správce složitější. Od roku 1711 proto vypomáhal při Sadském kostele jeden kaplan a od roku 1731 dokonce dva. Kaplan zastával nejnižší kněžskou hodnost a působil jako pomocník faráře, kterému byl i podřízen. Nebyla to v Sadské pozice zastávaná konstantně,

⁵⁸ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 119

nýbrž jen v dobách potřeby, tzn. Bylo-li pro faráře více práce, než mohl zvládat, v rámci rozlehlosti farnosti nebo pokud farář vážněji ochorel. V první polovině 18. století se jednalo o oba případy najednou - tehdejší farář Jan Vilém Schreittenthalu totiž trpěl dnou a byl ve svém pohybu po tehdy velmi rozsáhlé farnosti, značně omezen.⁵⁹

Další komplikaci duchovní správy přinesly boje s Prusy. Nejen že krajina od doby třicetileté války opět v letech 1742-1744 strádala kvůli pruské okupaci, ale také mnoho zdejších farníků projevilo své sympatie k protestantismu, což komplikovalo práci katolické duchovní správy nejen ve zdejší farnosti, ale po celé zemi. Důkladné změny, které měly situaci vyřešit, přinesla až druhá polovina 18. století spolu s vládou Josefa II.

4.4.2 Josefínská farní správa

Farní správní systém tak jak ho známe dnes, vychází z církevních reforem císaře Josefa II., které proběhly v 80. letech 18. století. Reformy sice narušily činnost řádů, spolků a církevního školství, ale z farností naopak učinily základ veřejné správy. Jmění zrušených klášterů, soustředěné v Náboženské matici, dovolilo zřizování nových farností, čímž se stávala pastorační činnost intenzivnější. Odtud plynuly peníze i na platy farářů, poprvé pracujících za pevnou mzdu. Změny nastaly i při jmenování na vyšší církevní posty. Ne církve, ale nově panovník navrhoval a v podstatě dosazoval biskupy. Územní rozložení farností a vikariátů vycházelo ze správního politického dělení země.⁶⁰

Dekretem platným od 1. května 1781 Josef II. prohlásil církevní matriky veřejnými knihami - katolická církev je poté vedla v jakési přenesené či svěřené pravomoci státu a podléhala státnímu dozoru. Faráři, které po složení předepsaných zkoušek ustanovoval biskup, podléhali nadále vikářům, a protože získali některé státní funkce, tak i nově krajským úřadům. Rozhodnutí o tom, jaké podmínky musí noví církevní správci splňovat, rozhodoval stát. Pokud i na kněžských pozicích nesplňoval kandidát alespoň podmínky bezúhonnosti, rakouského občanství a způsobilosti k právním úkonům, stávalo se často, že kandidát nebyl do úřadu přijat. Do této kategorie nových státních pravomocí farářů patřilo vedení matrik a publikování úředních nařízení a vyhlášek.⁶¹

Nejvýraznější změnou v prostředí farní organizace však byl velký nárůst nově zřízených farností a s nimi i farních kostelů. Hlavní zásadou tohoto nařízení bylo řídit

⁵⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 119-120.

⁶⁰ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách Zemí Koruny české*. Praha, 2001. ISBN 80-85850-99-0. s. 66.

⁶¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 193.

se počtem obyvatelstva v jednotlivých osadách. V každé osadě, která měla alespoň sedm set usedlých obyvatel a byla vzdálena od nejbližšího farního kostela minimálně hodinu pěšky, měla být zřízena nová farnost nebo alespoň lokálie. V rámci této reorganizace přibýlo k původnímu uspořádání okolo dvě stě padesát nových farností a lokálií v Čechách a zhruba tři sta na Moravě. Přestože se může zdát tento rozvoj přínosný, v mnoha ohledech tomu tak nebylo. Spoustu kostelů nekatolických a řádových postihly reformy zcela opačným způsobem. Stavby byly rušeny a bořeny. Zkáze podlehly také některé malé kaple, které neodpovídaly myšlenkám centralismu. V zdejší oblasti padla za oběť reformy kaple sv. Božího Těla v Kersku.

V rámci dalších změn spojených s reformními církevními reorganizacemi došlo ke vzniku nové diecéze. Jednalo se o diecézi českobudějovickou, založenou bulou papeže Pia VI. a vydanou 20. září 1785. Se založením nové diecéze proběhly i určité změny prostorové struktury ve všech ostatních diecézích. Ty přizpůsobovaly své hranice nově vzniklému územnímu útvaru. Snahou bylo alespoň přibližně srovnat pomezí církevních územněsprávních organizací se zemskými územněsprávními organizacemi. Již v roce 1784 tak bylo z působnosti nejvyššího arcibiskupského úřadu vyňato, na základě výše řečených změn, několik krajů. Jedním z odebraných krajů byl kraj Bydžovský, do něhož spadalo poděbradské panství se svými farnostmi, tehdy i Sadskou. Celý kraj přešel do kompetencí diecéze hradecké.

Ještě konce 18. století vykonával sadský farář spolu se svými dvěma kaplany správu nad rozsáhlou oblastí zahrnující dva farní a dva filiální kostely. V 80. letech 18. století však o správu všech zmíněných území Sadská přišla. Jako první byla odtržena farnost lhotská. Stalo se tak roku 1785, kdy byla v Kostelní Lhotě postavena nová farní budova a s ní zavedena samostatná farní správa.⁶² Chotouň pak byla na nařízení Královehradecké diecéze roku 1787 podstoupena farnosti skramnické⁶³ a stejný rok byla na nějakou dobu odtržena od povinností sadského kaplana i Velenka, která připadla faráři břístevskému.⁶⁴ S oproštěním od těchto osad byla Sadská zbavena i jednoho kaplana. Zbyl zde tedy jeden farář a jeden kaplan.

⁶² JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 148

⁶³ PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa království českého: Arcidiecéze pražská. Díl I.* Praha, 1907. s. 46

⁶⁴ PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa království českého: Arcidiecéze pražská. Díl I.* Praha, 1907. s. 13.

Sadská farnost v 18. století	
Církevní provincie	česká
Arcidiecéze	pražská
od roku 1784 diecéze	královéhradecká
Vikariát	poděbradský
Fara	sadská + lhotská

4.5 Farní správa v 19. a 20. století

Organizační struktura, jak jí zavedl Josef II., od začátku upevňovala státní dohled nad církevní správou a připravila tak půdu pro rychlý spád křesťanství během 19. století. Tento fakt vystihl ve svém díle i J. Mišovič.: *"Vše, co protiřečilo rozumu, bylo z náboženství vyňato. Nakonec se Bůh stal pouhou fyzikální příčinou světa a křesťanství jedním z mnoha druhů jakého si přirozeného náboženství."*⁶⁵

4.5.1 V 19. století

Přestože měla církev i v 19. století širokou základnu svých věřících, v druhé polovině 19. století přichází výrazná změna. S ukončením feudálního období uspořádání společnosti, skončily svou existenci všechny partikulární správy včetně církevní. Nejenže tento zlom uvolňoval církevní správu z přísného státního dohledu a navracel ji určité pravomoci, rovněž měnil charakter zbožnosti i u obyčejných lidí. Jejich postupný úpadek zájmu o věci církevní se stal první předzvěstí následné sekularizace. Nicméně na organizační systém ani církevní působnost neměly nastávající změny žádný dopad. Farní úřady byly stále postaveny na roveň státním úřadům první instance a v úředním jednání mohly komunikovat pouze ve státní správě s patronátním úřadem a v církevní správě s vikariátním úřadem. Všechny přínosné výsledky obsahoval konkordát z roku 1855, uzavřený mezi Apoštolskou stolicí a habsburskou monarchií. Rozepsané přínosy pro katolickou církevní správu lze nalézt v díle Z. Hledíkové a kol.⁶⁶ Stoupající mocenské ambice katolické církve ovšem netrvaly příliš dlouho. Jejich definitivní konec nastal v roce 1861, kdy v monarchii padl absolutistický režim se kterým doposud církev spolupracovala. Květnové zákony z roku 1874 pak upravily vnější správní poměry katolické církve natolik, že se ve své podstatě dostala do podřadného postavení vůči

⁶⁵ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách Zemí Koruny české*. Praha, 2001. ISBN 80-85850-99-0. s. 67.

⁶⁶ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 195.

státní moci a její správní strukturu. Příkladem budiž rakouský zákon ze dne 7. května 1874 č. 50 ř.z, který dokazuje komplikovanost jednání mezi církví a státní mocí i co se týče nejnižších správních jednotek, kterými byly stále farnosti. Zákon nařizuje aby k založení nových farních osad nebo jen změně jejich hranic, bylo žádáno a provedeno mohlo být jen se státním svolením.⁶⁷

Podřízenost farnosti Sadská můžeme sledovat z rozsáhlé pramenné základny patronátního úřadu v Poděbradech, pod který farnost Sadská spadala a se kterým zdejší faráři vedli hojnou korespondenci.⁶⁸ Patronem kostela a právo osazovati farnost později děkanství v Sadské příslušelo jeho jasnosti knížeti Filipu Hohenlohovi ze Shillingsfurstu, majiteli velkostatků Poděbrady-Kovanice. Mimo Sadskou obsazoval kníže poděbradský ještě fary: Kovanice, Předhradí, Velim a v arcidiecézi pražské: Sány. Patronátním komisařem byl tou dobou Alfred Salich.⁶⁹

Po staleté konstantní službě církvi odrážejícího velké zvraty církevních dějin, přišlo koncem 19. století pro Sadskou a celou sadskou farnost jisté zadostiučinění. Dne 19. dubna 1896 byla konána v Sadské kanonická generální visitace. Účastníci visitace, v čele s biskupem Edvardem J. N. Brynychem, byli s výsledky správy zdejší farnosti natolik spokojeni, že Sadskou prohlásili děkanstvím. *"Na důkaz mého plného uspokojení a uznání a aby byla trvalá památka toho v Sadské, s potěšením prohlašuji zdejší posud farní kostel za děkanský, zdejší farní obročí za děkanství na věčné časy a jmenuji nynějšího faráře prvním děkanem v Sadské."*⁷⁰ Titul děkanství byl připisován pouze jako čestný název některým farnostem. Pro správu farnosti neznamenal tento krok žádnou správní ani funkční změnu. Nerovnal se titulu děkanátu!⁷¹ V Čechách byl udílen dle uvážení biskupa. Farářům v děkanství bylo povoleno užívat titul děkan. V Sadské mohl tento titul jako první užívat zdejší, pro Sadskou historiografii velmi přínosný, farář V. Jelínek.

4.5.2 Farní systém v době sekularizace

⁶⁷ BIRNSTEIN, Uwe. *Kronika křesťanství*. Praha, 1998. ISBN 80-86144-23-2. s. 366.

⁶⁸ Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, 1894-1906, kart. 1375.

⁶⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 271

⁷⁰ Tamtéž, s. 219.

⁷¹ Děkanát, na Moravě a vikariát v Čechách sloužili jako územněsprávní jednotky menší než diecéze a větší než farnost.

citováno: TRETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Záboj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3. s. 38.

Cílem křesťanské církve ve 20. století se stalo především intenzivní úsilí obstát v moderním světě a uvést jej do vztahu se zbylou a přetrvávající křesťanskou vírou. Z počátku ještě působila jako pospolitý celek uprostřed rozpadající se společnosti, avšak byla to jen marná snaha ubránit se šířícímu ateismu a sekularismu. Ani farní systém nereagoval dostatečně rychle na prudké změny ve společnosti, což spolu s teologickou a pastorační nepružností církve i převahou nových myšlenkových systémů vedlo k masovému odcizení národa od církve. Po druhé světové válce se záhy ukázalo, že naděje na příklon k víře a církvi, tak jak fungovala po staletí, se nedá navrátit. Upadající zájem o náboženskou víru, jasně dokazují i čísla věřících, která se rok od roku ztenčovala. S podrobnými počty věřících v průběhu 20. století přichází v několika posledních kapitolách, ve svém díle *Víra v dějinách Zemí Korun české*, Ján Mišovič.⁷²

Ani v nově vzniklé Československé republice neměla církev velkého zastání. Nová republika sice navázala diplomatické vztahy s Vatikánem, ale převzala přitom dědictví rakouských květnových zákonů. Katolická církev nadále zůstávala v podřízeném postavení vůči státu. Setrvačnost této situace dovedla v letech 1925–1926 oba subjekty až ke krizi. Zájmový střet vyřešil v roce 1928 až mezinárodní právní dohoda, která předala do kompetence Svaté stolice jmenování domácích biskupů a vládě republiky bylo ponecháno výhradní právo biskupského kandidáta z vážných politických důvodů odmítnout. Dále dohoda obsahovala potvrzení o úpravě hranic jednotlivých diecézí, která vycházela v souladu se státními hranicemi první republiky. Veškeré církve pak spadaly do kompetence ministerstva školství a národní osvěty.⁷³

Po druhé světové válce pak nezávisle na farním systému nabyla významu křesťanská hnutí - například františkánské a dominikánské vzdělávací programy, křesťanský skauting, Sdružení katolické mládeže atd. Tyto trendy umožnily jisté přežití církevních tradic v dobách pro náboženské tradice složitých. Přesto vlivem půlstoletí útlaku i obecného odkřesťanštění společnosti ve farnostech zůstal jen malý zlomek aktivních věřících. A neubývalo jen věřících, oproti předválečnému stavu, bylo ve farnostech o mnoho méně kněží. Zejména v Čechách zůstala výrazná většina farností neobsazena a mnohé zůstaly úplně prázdné.⁷⁴

Faráři všech povolených církví i jejich vyšší představitelé byli v době komunistického režimu podřízeni církevním tajemníkům při okresních a krajských národních výborech a

⁷² MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách Zemí Korun české*. Praha, 2001. ISBN 80-85850-99-0.

⁷³ HRONEK, Josef. *Obrazy z dějin katolické církve: Učebnice pro školy měšťanské*. Praha, 1937. s. 89.

⁷⁴ MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách Zemí Korun české*. Praha, 2001. ISBN 80-85850-99-0.

v konečné instanci ministerstvu kultury a církevnímu oddělení ústředního výboru KSČ. Celkové uvolnění poměrů nastalo až v roce 1990, kdy Federální shromáždění zrušilo státní dozor nad církvemi. V roce 1990 navázalo Československo opětovné diplomatické styky s Vatikánem. K úplnému obsazení doposavad prázdných diecézních stolců došlo rovněž počátkem 90. let. V roce 1993 vzniklo plzeňské biskupství, které získalo územní část farností českobudějovické diecéze a pražského arcibiskupství. O tři roky později bylo zřízeno ostravsko-opavské biskupství se sídlem v metropoli Slezska.⁷⁵

Sadská farnost v 19 až 20. století	
Církevní provincie	česká
Diecéze	královéhradecká
Vikariát	poděbradský
Farnost od roku 1896 děkanství	sadská

4.6 Farní systém v 21. století: Reforma českých římskokatolických farností

Od roku 2004 probíhá program obnovy českých farností, jehož zatím nejzřetelnějším projevem je rozsáhlé slučování farností. Farnosti jsou slučovány zejména tak, že dlouhodobě neobsazené jsou připojovány k funkčním, jimiž byly dlouho spravovány. Nově vznikající farnosti musí být soběstačné a funkční komunity. Jde tedy o přizpůsobení organizační struktury faktickému stavu, což přináší zjednodušení účetnictví a výkaznictví, vedení matrik atd. V pražské arcidiecézi začal být tento proces projednáván zhruba v roce 2002 a zaváděn je průběžně od roku 2004.

Co se týče sadské farnosti: "Na základě rozhodnutí pražského arcibiskupa kardinála Miloslava Vlka č.j. 6026/2005 ze dne 31. 8. 2005 se ke dni 1. lednu 2006 sloučily církevní právnické osoby: Římskokatolická farnost Sadská, se sídlem Kostelní 176, Sadská, PSČ 289 12 , IČ 45831050 s Římskokatolickou farností Nymburk, se sídlem Nymburk, Kostelní náměstí 1751/1, PSČ 288 02, IČ 49862341, která je nástupnickou církevní právnickou osobou. Sloučené farnosti zanikly."⁷⁶

⁷⁵ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1. s. 195, s. 197-8.

⁷⁶ ŘÍMSKOKATOLICKÁ FARNOST NYMBURK. Historie farnosti. *Římskokatolická farnost Nymburk., oficiální web ŘK farnosti Nymburk* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <http://nymburk.farnost.cz/clanky/clanek.php?a=30&k=11&mk=0&pfview=2#article_30>

Sadská v 21. století	
Církevní provincie	česká
Arcidiecéze	pražská
Vikariát	Stará Boleslav
Farnost	Nymburk

5 Kostel svatého Apolináře v Sadské

5.1 Dějiny místa

Dějiny kostela svatého Apolináře a s ním celé sadské farnosti, jsou nevyhnutelně spojeny s vývojem církevní správy v celé jeho šíři, ale jsou i úzce spjaty s významem a historickým vývojem města Sadská a později i s jeho blízkým okolím. Církevní správa v Sadské prošla v dějinách mnohými změnami. Oproti jiným vesnicím a městům, které si konstantně udržovaly svou církevní správu na jedné úrovni, byla Sadská jako centrum církevní správy několikrát povýšena, degradována a opět povýšena. Pokud má být přesně vyjádřena důležitost zdejšího farního zřízení a s ním i jeho budov, je důležité zachytit historii tohoto místa od prvopočátků až do současnosti.

5.1.1 Od počátku do 15. století

O osídlení zdejších oblastí není pochyb již od dob prehistorických. První archeologicky prokazatelné osídlení v této oblasti pochází již z doby neolitické.⁷⁷ Vhodnost pro trvalé osídlení si Sadská a její okolí získaly především díky své nadmíru příznivé poloze, která je dána vhodnými přírodními podmínkami, jako je hustá vodní síť nebo příhodná geologická skladba. Jak již bylo řečeno v jedné z předešlých kapitol, celá zdejší krajina se rozkládá v nížině nepřesahující 300. m. n. m. Není potom těžké si představit, že jediné vystupující návrší v této oblasti, kterým je svědecký vrch, místně nazývaný Skála, budilo v historických kolonizátorech velkou pozornost. Skála se stala i dějištěm nejstarší legendy vyprávějící o Sadské. Pověst vypráví, že kolem roku 864 na východní části kopce založil sv. Cyril při svých cestách jednu z několika kaplí sv. Klimenta.⁷⁸ Je možno předpokládat, že pokud by kaple opravdu existovala, nebyla by nijak rozsáhlá. Pravděpodobně by se jednalo o stavbu románské rotundy podobající se například kapli svatého Kříže v Praze nebo kapli svatého Klimenta ve Staré Boleslavi.⁷⁹ Tyto domněnky však nejsou podloženy žádným archeologickým výzkumem ani důvěryhodným pramenem. Vedle legendy můžeme položit domněle nejstarší písemnou zmínku o městě. Ta pochází z r. 993 a měla se nacházet

⁷⁷ ČERNÁ, Eliška. Pravěké osídlení na Nymbursku. Pardubice, 2010. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice Filozofická fakulta, Ústav historických věd.

⁷⁸ MĚSTO SADSKÁ. Historie města. *Město Sadská, oficiální web města Sadská* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <<http://www.mesto-sadska.cz/historie-mesta>>

⁷⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.

v zakládací listině Břevnovského kláštera. Kronikář Kosmas se zmiňuje o selském dvorci ležícím v lukách v místech dnešní ulice Na Valech.⁸⁰ Více písemného materiálu se však spojuje s dvorcem, který se měl nacházet právě na vrchu Skála. Předpokládá se, že zprvu v západní části kopce vzrostlo pouze opevnění na ochranu staré obchodní cesty vedoucí z Prahy přes Poděbrady, Chlumeck nad Cidlinou či Hradec Králové do Kladska a dále do Slezska. Pouhé opevnění bylo pravděpodobně postupně rozšiřováno na hradiště, tvrz a dále až do doby, kdy zde byl vybudován knížecí a následně královský hrad.⁸¹ Sadská na sebe tedy díky výhodným přírodním podmínkám a poloze, existenci staré silnice i možnosti domnělé stavby kaple sv. Klimenta, strhávala velkou pozornost tehdejších vládnoucích vrstev. Výše řečené možnosti však nebyly jedinými lákadly, která přitahovala zájem o město. V okolí Sadské se také rozkládaly rozlehlé lesy, které nabízely velké lovecké vyžití.⁸² I tato skutečnost mohla být jednou z variant, proč si Sadská získala v následujících dvou staletích takovou oblibu.

V průběhu 12. a 13. století, především po pádu Vršovců, se zde setkávali nejvýše postavení nejen z kruhu šlechtického, ale i duchovenského. První významnou událostí, která se v Sadské udála a díky které vystoupilo toto město do popředí dějin, byl roku 1110 sněm svolaný knížetem Vladislavem I. Sadská se poté stala centrem zemských záležitostí ještě několikrát. Nejznámějším historickým počinem spojovaným s městem byl první zemský zákoník. Ten zde byl v roce 1189 schválen jako Statuta Konráda II. Jeho důležitost podtrhuje i široká pramenná základna zaměřující se přímo na tento zákoník.⁸³

Pořádání zdejších sněmů s celozemským významem jistě vyžadovalo způsobilé prostory. Lze tedy usuzovat, jak rozlehlý dvorec mohl být. Stavení muselo mít prostory jak hospodářské, tak obytné, pro knížete a pro jeho početnou družinu skládající se z nejrůznějších dvořanů a služebnictva. Na Skále tedy stál starý hrad, jehož existenci dokazují mnohé záznamy z gruntovních knih. V zápisech pozemkové knihy "zelené kropenaté", naznačují

⁸⁰ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 571.

⁸¹ Podrobný výpis míst od Prahy k Poděbradům pochází z díla: JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912, s. 22. Zmínka o zemské cestě do Kladska se pak nachází v díle: ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 1. díl*. Praha, 2001. ISBN 80-86197-30-1. s. 10-13. a KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 572.

⁸² KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 571.

⁸³ HORÁK, Petr. K statutům Konráda Oty. In *Časopis Matice moravské*, roč. 80/1961, s. 267–280.; ŽEMLIČKA, Josef. K osobnosti knížete Konráda II. Oty. In *Český stát na přelomu 12. a 13. století*. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, 1993, s. 17-27.; ADAMOVÁ, Karolina, SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň, 2004. ISBN 80-86898-04-0. s. 27-32.

umístění panského sídla na "hůře".⁸⁴ Vzhledem k tomu, že okolní krajina je nížinou bez jakýchkoli větších vyvýšenin, není pochyb, že se jedná o zdejší svědecký vrch. Z tehdejšího panského sídla se nezachovaly žádné pozůstatky. Je však možné, že materiál z jeho stavby se dochoval v novějších stavebních dílech. V letech 1681-1686 se sídlo pomalu rozkládalo, až nakonec bylo nařizeno jeho rozebrání. Materiál měl být použit jako ohraničení zdejších vinic. Knížecí hrad se rozprostíral na západní straně zdejšího vrchu, zatím co církevním budovám a kapitule byla určena východní strana. Západní strana nebyla dvoru určena odjakživa. Pravděpodobně se sem panské obydlí přesunulo až v době, kdy byla založena u kostela kapitula. První prokazatelné písemné známky o panském dvoře v Sadské pocházejí až z roku 1553. V urbáři z roku 1661 již se udávají pozemky tohoto dvora na 35 kop rolí a 29 jiter luk.⁸⁵

Dalším důležitým počinem, který zapříčinil vzrůst významu města Sadská, se stalo založení kolegiátního chrámu ke cti svatého Apolináře a při něm kapitolu kanovníků. Díky tomuto skutku zde získala církev své pevné a významné zastoupení. Podle některých zdrojů⁸⁶ byla kapitula založena v roce 1117, avšak jiní autoři se přiklání k variantě založení roku 1118.⁸⁷ Nesoulad dat je způsoben skutečností, že zakládací listina kapituly se nedochovala. Podle teorie V. Jelínka je však pravděpodobnější rok 1118. Tento názor autor vysvětluje následovně: *"Neboť Bořivoj vysvobozen byv z vězení na počátku r. 1116 dosedl na stolec knížecí teprv v prosinci r. 1117. Ještě toho roku nemohlo se stavěti, i kdyby byl pobožný kníže ihned chtěl pokročiti k provedení záměru svého. V zimě nemohli se stavby počítati a provésti. Tedy r. 1118 jest správný."*⁸⁸ V ostatních faktech se již prameny shodují. Kapitula byla založena knížetem Bořivojem II. a Sadská se díky tomuto počinu stala na dlouhou dobu jedním z mála míst v Čechách, které se mohlo takovýmto založením pyšnit.⁸⁹ Důležitost tohoto činu podtrhuje i záznam v kronice tak řečeného Dalimila: *"Knez Borivoj na Saskej*

⁸⁴ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 11.

⁸⁵ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 10-11.

⁸⁶ SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha, 1998. s. 785. **ISBN:** 80-7203-099-X.; KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 569.

⁸⁷ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 21

⁸⁸ Tamtéž, s. 21.

⁸⁹ Další místa s kapitulou byla: kapitula u sv. Víta v Praze, kapitula sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, kapitula ve Staré Boleslavi a kapitula v Litoměřicích.

PÁTROVÁ, Karin. *Prebendy nejstarších kolegiátních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad)*. In *Český časopis historický*, 106, 2008, s. 505-533.

kostel postaví a svatému Apolinarisovi jej oslaví, jenz jej byl z vezení vypravil a knezstva ceskeho dopravil."⁹⁰

Každá kapitula byla tvořena sborem plnoprávných církevních hodnostářů různých dignit, jejichž počet nebyl pevně vázán. V zásadě závisel na tom, kolik má kapitula prebend. Kapitulní majetek v Sadské spočíval v devíti prebendách, které byly kapitule přiděleny Bořivojem II. při jejím vzniku. Jednalo se o různé okolní, ale často i vzdálené obce a především platy. Největší plochu majetku však zastávala orná i neorná pole, louky, lesy a dvory. Majetek kapitulní nebyl stálý, často podléhal změnám. Koupí a darováním vzrůstal, mnohdy také ubýval z důvodů zastavování majetku, prodeje nebo odcizením. Sadská kapitula měla všechny tři nejvyšší dignity - probošta, děkana a kanovníka kapituly, kteří vlastnili a hospodařili s tímto majetkem.⁹¹

Probošt, jakožto nejvýše postavený a představený kapituly, se staral o hospodářské záležitosti kapituly jako celku a zastupoval ji navenek. Zdejší proboštové měli odpovědnost především za materiální otázky a majetek kapituly. Připadala jim i různá benefícia. V tomto případě se jednalo o beneficium nekurální, tedy bez duchovní správy. Tzn. probošt měl oprávnění požívat stále příjmy plynoucí z církevního majetku nebo dávek tvořících hmotný základ benefícia. Proboštské beneficium bylo tvořeno luky u Sadské, vsí Hrádek u Čelakovic a vsí Satalice u Chval s dvorem poplužním spolu s lidmi platícími dávky a vykonávajícími robotu.⁹² Od roku 1140 až 1362 se na této pozici vystřídalo na dvanáct osob. Plnění povinností probošta nebylo pevně vázáno s kapitulou a přítomnost probošta v Sadské tak nebyla povinností. Důkazem tohoto tvrzení je poslední ze sadských proboštů, Quido, kterému pouze ustanovený náměstek nechal posílat peníze z proboštsví do zahraničí.⁹³ Protože význam Sadské jako církevního centra byl tou dobou opravdu značný, vystřídalo se na pozici probošta několik osob, pro které tato pozice byla jen startovacím můstkem v jejich následující církevní kariéře, která nejčastěji končila na biskupském stolci. Hned první historicky doložený probošt v Sadské dosáhl na hodnost pražského biskupa. Byl jím Ota, z rodu pozdějších pánů ze Švábenic, který byl na biskupský stolec dosazen roku 1140 na místo biskupa Silvestra. V jeho stopách postupoval i pražský biskup Ondřej (biskupem od 1214-1224), který v Sadské před svým jmenováním také působil jako probošt.

⁹⁰ INTERNET ARCHIVE Internet Archive. *Dalimilova kronika. kapitola ,63 O Vladislavove a Borivojove vypuzeni.* [cit. 2014-11-11]. [online]. Dostupné z: <http://web.archive.org/web/20070804091914/http://people.fsv.cvut.cz/~gagan/jag/litera/dalimil.htm>

⁹¹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický.* Hradec Králové, 1912, s. 23-24.

⁹² Tamtéž, s.24.

⁹³ Tamtéž, s. 28.

Dalším vysoce postaveným v čele kapituly byl kapitulní děkan. V rámci tohoto postavení odpovídal za všechnu liturgii v kapitulním kostele, řídil ji jak co do složení proměnlivých textů, tak co do obsazení jednotlivých úseků liturgie kleriky a zpěváky. Ručil také za všechny předměty potřebné k výkonu liturgie, především za knihy. Děkan byl vesměs prelátem kapituly - musel mít kněžské svěcení a byl povinen stálou rezidencí u kapitulního kostela.⁹⁴ V. Jelínek uvádí ve svém díle pouze čtyři sadské děkany. Je však jisté, že se jich zde za celou existenci kapituly, tedy mezi lety 1118 až 1362, vystřídal více než jen čtyři. Největší pozornosti ze všech hodnostářů se však dostává jednomu, který ostatní v toku dějin zcela zastínil. Tímto děkanem byl Arnošt z Pardubic, který se v roce 1344 stal prvním pražským arcibiskupem. Nezaujímal hodnost probošta, ale pouze děkana, přesto se stal pro kapitolu velkým přínosem. I přesto, že jeho působení zde nemělo dlouhého trvání, jak vysvětluje Z. Hledíková ve svém díle⁹⁵, je jeho působení zde důležité, především pro budoucí dobu, kdy se zaslouží o vznik řeholní kanonie a zabrání tak úplnému úpadku sadského věhlasu. Podle výše zmíněné autorky je také možné, že po Arnoštovi z Pardubic zde jako děkan působil i jeho bratr Bohuš (nebo také Bohuta, jak uvádí V. Jelínek),⁹⁶ který je v pramenech poprvé uváděn ve spojení právě s kapitulou v Sadské.⁹⁷

Další potřebnou funkcí v kapitule byl bezesporu kanovník, popř. kanovníci. Jednalo se o duchovní příslušející ke kapitulnímu chrámu. V případě Sadské ke kolegiátnímu kostelu. Kanovnícká funkce úzce souvisí s kanonikátem, tedy se systémem výsad a povinností daných kanonickým právem. V systému povinností se jednalo především o bohoslužebné a kazatelské počiny. V systému výsad bylo kanovníkům poskytnuto hmotné vybavení kanonikátu, tedy prebenda. Prebendy sestávaly z nemovitého majetku, obvykle vesnic a jejich příslušenství, na kterém kanovník hospodařil - buď sám, nebo statek pronajímal - a z výnosů pak odváděl určitou část do společné pokladny kapituly a část si ponechával k vlastnímu užitku.⁹⁸ Kanovníci mohli mít v držení více než jednu prebendu a to i v případě, že každá z nich náležela jiné kapitule.

S kapitulou byla velmi často spojena i funkce scholastika, který měl na starosti školu kapituly. Sadská nebyla výjimkou. Kdy byla škola při kolegiátním chrámu založena není zcela jasné. První podložené známky její existence máme až z roku 1375, avšak škola zde

⁹⁴ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008, s.319.

⁹⁵ Tamtéž, s. 24-25.

⁹⁶ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912, s. 30.

⁹⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008, s. 214.

⁹⁸ Tamtéž, s. 325.

byla s největší pravděpodobností založena již dříve, zřejmě nedlouho po vzniku kapituly. Školství v Čechách bylo totiž již v průběhu 13. století natolik pokročilé, že téměř při každém farním kostele se nacházela škola. Nejčastěji se zde připravovali mladí chlapci pro kněžskou nebo řeholní dráhu. Školy při kapitulách - kolegiátní i řeholní - byly bezpochyby vyšší úrovně než obyčejné školy farní.

Dvanácté století se stalo pro Sadskou dobou největšího rozkvětu a významu. V budoucnosti takový věhlas již nikdy nezískala. Od konce 12. století pak postupně začal zájem nejvyšších panských vrstev o Sadskou upadat. Tento postupný úpadek se připisuje především přenesení vladařských zájmů do nově založeného hradu v Poděbradech 1262-68 a posléze i do nově vznikajícího královského města Nymburk (založení připisováno na rok 1278).⁹⁹ Přestože v době vlády Otakara II. byla vybudována mnohá česká města, která si udržela svůj věhlas dodnes, Sadská se těchto poct nedočkala. V okolí vzrostly již zmiňované Poděbrady, Nymburk, a své místo také zaujal královský Kolín a Český Brod. Všechna jmenovaná města v průběhu 13. století vzkvétala a Sadská zůstala v jejich ústraní jako pouhá vesnice. Ve světle těchto událostí si Sadská držela svůj význam již jen díky kolegiátní kapitule.

Ani tento stav však nesetrvál příliš dlouho. Roku 1344 dovolil papež Klimentem VI., aby sadská kapitula změnila své místo a přesídlila blíže ku Praze popřípadě přímo do Prahy. Stalo se tak na přání Karla IV. a bezesporu i za přičinění Arnošta z Pardubic, který o tento krok požádal Apoštolskou Stolicí. Na přenesení kapituly se však mohly uplatnit i jiné vlivy. Sami kanovníci mohli podněcovat přesun do lokality pro ně mnohem přijatelnější, jakou byla v tu dobu císařská Praha. Tuto myšlenku podrobněji rozebírá ve svém díle V. Jelínek.¹⁰⁰ Proč kapitula nebyla přenesena v již zmiňovaném roce 1344, ale k tomuto kroku bylo přistoupeno až roku 1362 není zcela jasné. K samotnému přesídlení kanovníků tak tedy došlo až o dvě desítky let později, mezi polovinou července a polovinou listopadu roku 1362. Kapitula byla přesunuta na Větrnou horu v jižní části vzkvétajícího Nového Města pražského, kam si s sebou vzala i původní patrocínium svatého Apolináře.¹⁰¹ Stejněho roku však už byli do Sadské pozváni řeholní kanovníci z Roudnice nad Labem. Stalo se tak z iniciativy arcibiskupa Arnošta z Pardubic, jemuž zřejmě nebyl osud tohoto místa, kde dříve působil, zcela lhostejný. Duchovní správu v Sadské tak stále drželi v rukou kanovníci i když již ne konventní ale

⁹⁹ Data pocházejí z díla: KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 572.

¹⁰⁰ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 35-36.

¹⁰¹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008. s. 99.

řeholní. Zakládající listina pro augustiniánskou kanonii byla vydána Arnoštem z Roudnice a její pořízení dosvědčovali roudnický probošt a dva kanovníci z Kladska. Souhlas připojila i pražská kapitula a nově vzniklá pražská kapitula sv. Apolináře, které se věc týkala především.¹⁰² Veškerý majetek bývalé kapituly včetně jejich práv, především práva patronátního, a důchodů byl v průběhu několika let přenesen na nově vznikající augustiniánskou kanonii. Postupně se tak v Sadské rozrůstali augustiniánští řeholníci, kteří měli za úkol uchovat, rozšířit a zvelebit zde služby boží. Pro tyto účely vyrostl na sadském návrší klášter s novým gotickým chrámem, namísto kostela, který zde byl založen spolu s kapitulou roku 1117.¹⁰³

V čele kanonie stál opět probošt. Tomu náležela duchovní správa v místě. Každý z proboštů měl být volen spolukanovníky, potvrzován pražským arcibiskupem a plně podřízen diecézní správě. Mimo probošta se konvent skládal z řeholních kanovníků. Jejich počet odpovídal počtu bývalých kanovníků kolegiálních, tedy osm (+ probošt). Později stoupl jejich počet na 13 či 14.¹⁰⁴ Všichni řeholníci působící v Sadské byli učenými kněžími, kteří prošli teologickým vysokým učením v Praze. V dějinách jsou zmiňována některá jména členů sadského konventu častěji. Jsou to především účastníci husitských bouří. Patřil mezi ně například Ondřej z Broda, pozdější kanovník u sv. Víta.

Působnost řeholní kanonie bohužel neměla v Sadské dlouhého trvání, augustiniáni zde byli od roku 1362 do roku 1421. Nedlouhé trvání této kanonie lze připisovat těžkým časům, které nastaly pro církevní i pro politický vývoj koncem 14. a počátkem 15. století. Ačkoli byly Augustiniáni vesměs synové českého národa, nebyli přívrženci Husovi a ve věcech církevních zůstávali věrni víře svaté církve. To pravděpodobně vedlo k tomu, že byl klášter za husitských bouří vyvrácen. Samotná budova kostela však zdevastována nebyla a přetrvala. Po dvou a půl stoletích tak končí kanovnícká správa kostela a kláštera v Sadské.

5.1.2 Od 15. století do současnosti

Na počátku 15. století byla Sadská jako součást poděbradského panství prodána pánům z Kunštátu. V době husitské to pro ni nebylo dobrým znamením. Páni z Kunštátu, počínaje Hynkrm Bočekem mladším, vypověděli službu králi a spojil se proti němu s povstálými Pražany. Poděbradské panství spolu se Sadskou se tak stalo terčem plenění

¹⁰² HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008. s. 99.

¹⁰³ SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický*. Praha 1998

¹⁰⁴ SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997. s. 632.

krajiny Zikmundovým vojskem, a to především v době, kdy panovník potřeboval zásobovat pražský hrad, který byl ještě v jeho držení. Na ochranu Prahy přitáhli Orebité a Táborité, kteří však nebyli příznivci církevních řádů, proto se předpokládá, že po cestě zpustošili řadu klášterních budov, včetně toho sadského.¹⁰⁵ Kostel ale zůstal ušetřen. Kanonie již nikdy nebyla obnovena a v Sadské zůstala duchovní správa pouze na úrovni farní. Navíc od roku 1420, tedy od odchodu konventuálů ze Sadské, nemělo město po dvě stě let katolického kněze. Pokud zde byla duchovní správa, sloužili ji kněží husitští.

Situace se začala měnit až po konci husitských bouří, kdy Sadské blýskalo na lepší časy. Již od doby 13. století sice stála ve stínu blízkých královských měst, jejichž blízkost pravděpodobně vylučovala aby se Sadská rovněž stala městem, avšak její čas přišel. Roku 1562, byl Sadské přiznán Ferdinandem I. statut městečka a obec tak získala vlastní znak¹⁰⁶ a právo pečetit zeleným voskem. "*... purgmistr i konšelé i všecka obec městečka Sadské ... žie jsou předkové jejich tím obdařeni byli, žie jest Sadscko za městečko vysazeno bylo, než potvrzení neboližto majestát, kterýž na to svědčil, že jest jim skrze války jakýmž pak koli způsobem ztracen, tak ze toho ničím prokázati nemohou.*"¹⁰⁷ Před rokem 1562 byla tedy Sadská považována za ves, ale jak dokazuje přepis privilegia, bylo pouze obnoveno a potvrzeno již tehdejší povýšení. Skutečnosti, že městská tradice zde byla chována již před datem 1562, nasvědčuje i velikost sadské osady, která dlouhá léta převyšovala i královská města ve svém okolí. Po roce 1562 si Sadská udržela statut městečka již trvale i s dalšími privilegii, jako byly např. privilegia výročních a týdenních trhů či povolení usazování řemeslníků. Stále však Sadská zůstávala městečkem polovenkovským, bez výraznějších městských znaků a uspořádání. Postavení městečka si Sadská udržela až do roku 1784, kdy jí byl tehdejším panovníkem Josefem II., přiznán statut města.¹⁰⁸

Urbanistické uspořádání města je samo o sobě velmi zajímavou kapitolou jejího vývoje. Jako ohnisko působil bezesporu zdejší vrch s kostelem, okolo kterého se postupně začala rodit ves. Ačkoli byla Sadská důležitou zastávkou staré kladské cesty, na jejím půdorysu ze stabilního katastru se nijak neprojevuje. Jedinou dominantní osou je zde cesta směřující od jihu k severu, která dozajista sloužila jako spojnice mezi královskými městy Kouřimí a Nymburkem. Tato osa se stala základním prvkem půdorysu Sadské, od kterého se odvíjel další růst. V základu na tuto osu navazovaly kolmo ještě dvě cesty. První od západu,

¹⁰⁵SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997. s. 632.

¹⁰⁶ Viz. Obrázek 1

¹⁰⁷ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 566.

¹⁰⁸Tamtéž, s. 572.

vedoucí z Prahy, jdoucí kolem severního úpatí kostela a ústící na náměstí a druhá, nalézající se na jižním konci obce a směřující východně k Poděbradům. Od poloviny 17. století do poloviny 19. století pak město několikanásobně vzrostlo, což se samozřejmě projevilo i na jeho půdorysu. Na starou základní osu obce navazovaly, zcela nepravidelně, nové ulice a zahušťovaly se starší bloky zástavby. Velkým přírůstkem do sadského urbanistického uspořádání se stala nová osada Aichelburk.¹⁰⁹ Vznikla v období tzv. raabizace, probíhající v 70. letech 18. století, kdy byly rušeny dvory na císařských komorních panstvích a role byly rozděleny mezi rolníky. Ti se s přijetím zavazovali k různým ročním břemenům. Často byli i donucováni roli přijmout, protože ve většině případů nebyli schopni plnit zadané povinnosti. Popsaným způsobem vznikla i jmenovaná nová osada. Vyrostla na jižním úpatí kopce, na místě zaniklých vinic. Ty byly rozděleny na pravidelné díly parcel a dány sadským obyvatelům. Dalším výrazným prvkem ve spletné síti sadských cest, viditelných na mapě stabilního katastru, je císařská silnice vedoucí od západu z Prahy dále do Hradce Králové a navazující pod kostelem do Aichelburku. Cesta byla budována v letech 1810-23, přičemž do Sadské dospěla její stavba v roce 1817.¹¹⁰

V průběhu staletí postihlo Sadskou několik velkých požárů, které se staly v mnoha ohledech pro vývoj obce devastující. Nejen že po požárech, které v 16. století následovaly v rychlém sledu za sebou, trvale opustilo městečko mnoho usedlých, ale Sadská také přišla o některé stavební dominanty. Městečko však nezaváhalo a nechalo postavit novou radnici - situovanou západně nad náměstím, obecní dům s hostincem, kovárnu, konírnu a hodinovou věž. Naneštěstí pro obec přišla další pohroma v podobě třicetileté války, která krajinu včetně příslušných měst, vesnic a jejich staveb zcela vyčerpala a zdevastovala. Přestože byla celá země zničena, náprava škod v Sadské proběhla velmi živelně a rychle se zde začal prosazovat moderní barokní sloh. Stavební vývoj však zpomalil další ničující požár v roce 1665, při kterém padlo za oběť celé město - kromě kostela, radnice a několika domů.¹¹¹ Proto se první barokní stavbou stala až nová hodinová věž v severozápadní části náměstí, postavená v roce 1691.¹¹² Postupně se pak rozvíjely i zdejší stavby církevní. Dále obec ve druhé polovině 18. století získala několik nových veřejných budov, jako byla nová škola a nová kostnice. Stalo se tak za přičinění Tomáše Nepomuckého Čížka, zdejšího faráře.¹¹³ Nová škola byla již

¹⁰⁹ v některých pramenech také Eichelburk

¹¹⁰ Viz. Obrázek 3, Obrázek 70

¹¹¹ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 568.

¹¹² Tamtéž, s. 572.

¹¹³ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 138.

zděná a stála na místě bývalé školy dřevěné, která pocházela z počátku 18. století a stála poblíž kostela a fary. Přesněji se jednalo o první stavení pod vinicí nalevo vedle cesty, naproti bývalé radnici.¹¹⁴ Postupně se budova školy ocitla v rámci Sadské ještě na dvou odlišných místech. První byla vystavena ve východní části náměstí v letech 1817-20 jako dvoupatrová empírová budova a dnes slouží jako sídlo městské policie a městského muzea. V letech 1901-02 pak vyrostl v severovýchodním rohu náměstí ucelený blok měšťanských škol, jejichž bývalá budova slouží základní školní výuce dodnes. Pokud jde o stavbu radnice, stály v Sadské v průběhu dějin tři radniční budovy. Původní radnici zničil v roce 1580 požár, a tak byla nahrazena novou poblíž kostela, kterou však uchvátil oheň při požáru roku 1827. Nynější radnice byla postavena v roce 1842-43 v empírovém slohu jako protiváha protilehlé empírové škole. Obě budovy však prošly v 70. letech 20. století nevhodnou modernizací a z jejich původního slohu se zachovaly jen některé prvky.

V poslední třetině 19. století začala Sadská ve stavebním vývoji stagnovat. Přestože byl ve městě vybudován nový akciový cukrovar a v roce 1881 zde probíhala stavba železnice z Poříčan do Nymburka, nepředčily tyto počiny vývoj v první polovině 20. století. Již na přelomu 19. a 20. století byla v Sadské obnovena lázeňská tradice a severně od historického centra města, v tzv. Borech, vyrostl nový lázeňský areál. Podle návrhu regulačního plánu z roku 1910 měla pak mezi městem a lázněmi vyrůst nová vilová čtvrť. Tento záměr se setkal z úspěchem, a tak bylo podél cesty vystaveno několik vil v čele se secesním hotelem Modrá hvězda. Stavební vývoj bohužel zastavil příchod první světové války. Dalšího stavebního rozvoje se město dočkalo až za první republiky. Nelze však říci, zda byl tento rozvoj přínosný. Soudit lze především z rázu historického jádra, který byl narušen již zmíněnými nevhodnými modernizacemi starých budov, ale i stavbou zcela nových, nevhodně umístěných staveb, jako byla například budova spořitelny.¹¹⁵

V 2. polovině 20. století se Sadská, podobně jako spousta maloměstských sídel, příliš nerozvíjela - spíše naopak. Lázně v Borech byly zrušeny a jejich budovy chátraly. V 80. letech byla na západní straně náměstí rozestavěna budova velkého nákupního centra, která však zůstala jen torzem a do roku 2000 také chátrala. Jediným stavebním přínosem, úzce spjatým s tehdejšími režimem a životním stylem, se stala jen nová chatová osada Vodrážka rozprostírající se severně od města okolo vytěženého pískového lomu.¹¹⁶

¹¹⁴JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 138. s. 120-1.

¹¹⁵KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s.573-4.

¹¹⁶Tamtéž, s.574.

Veškeré popsané události nepřispěly k vývoji dnešního města, které stojí na pevných historických základech. Přestože si Sadská prošla v minulosti mnoha nezdary a příkořími, zachovala si památkovou hodnotu, a to jak v urbanistické, tak architektonické oblasti. Mnohé ze zdejších architektonických počínů, v čele s místními církevními stavbami, jsou tak zařazeny mezi kulturní památky.

5.2 Dějiny kostela

5.2.1 Od počátku do 18. století

V literárních zdrojích je vznik kostela vázán s datem 1117, tedy s rokem kdy kníže Bořivoj II. založil v Sadské kolegiální kapitolu. Od tohoto roku stál na místě dnešního kostela pravděpodobně knížecí dvorec s kapitulou a jakýmsi kostelem zasvěceným svatému Apolináři. Z této stavby se do dnešní doby nic nezachovalo, zůstalo pouze zasvěcení. Proč se stal patronem zdejšího návrší právě sv. Apolinář vysvětluje řada českých dějepisců ve svých pamětech a kronikách. *"Když Bořivoj II., kníže České, třetí syn Vratislava I., krále Českého (dle zpráv Dalimila, kanovníka Boleslavského, Bělovského a jiných spisovatelů novějších i starých) na ponuknutí Vladislava, bratra, r. 1110 od císaře Jindřicha V. do Rokycan v Čechách povolán a proti nadání jat a nejprve do Aquisgranum a roku následujícího do Milána (Jindřich táhl toho času s vojskem do Italie) zavlčen a do vězení uvržen byl, došlo až k tomu, že konečně po skoro sedmiletém bídném vězení na rozkaz císaře, jenž r.1117 opětně se zbrojnou mocí do Italie tažení nastoupil, stát býti měl. Již byl den popravu určen, a jemu rozkázáno, aby duši svou na věčnost připravil. Tu hle, v noci před popravou zjevil se knížeti na modlitbách bdícímu svatý Apolinář a přívětivě se ho tázal, nechtěl-li by býti na svobodu propuštěn a od smrti vysvobozen? K čemuž když byl kníže hned přisvědčil i také svatého za vysvobození od hanebné smrti pokorně prosil, téže noci do Čech přenesena a na vrchu Sadském, blíže silnice složena se cítil. Zde potom, když byl na stolec knížecí dosednul (neboť Vldislav bratr, zvědév o tomto divu, hned hrad Vyšehradský a celé knížectví jemu odstoupil), založil na památku takové události svému vysvoboditeli sv. Apolináři chrám s kollejí kanovníckou blíže kaple sv. Klimeta, kteoru sv. Cyrill, když Bořivoje, knížete Českého nově na víru obráceného a zpět povoláného z Moravy a sice Velehradu do Čech sprovázel, nesa sebou ostatky sv. Klimenta, papeže a mučedníka, roku 864 vzdělala kteráž později do téhož chrámu pojata byla."*¹¹⁷ Legendu můžeme nalézt i v díle Františka Rutha, který dále uvádí, že od této

¹¹⁷ PEŠINA, Tomáš z Čechorodu. *Mars Moravicus. Sive bella horrida et cruenta, seditioes, tumultus, praelia, turbae & ex ijs enatae crebrae et funestae rerum mutationes, dirae calamitates, incendia, clades, agrorum*

doby byl v Čechách sv. Apolinář každoročně ctěn a jeho svátek připadl na 23. července.¹¹⁸ Dodnes je jméno Apolinář oslavováno v tomto datu ve Slovenské republice a v Polsku.

Nový chrám v Sadské byl vystaven spolu s rozvojem služeb božích, které zde obstarávala od roku 1362 nově zřízená augustiniánská řeholní kanonie. Pro postupně rostoucí kanonii tak vyrostl na sadském návrší klášter s novým gotickým chrámem, namísto kostela, který zde byl založen spolu s kapitulou roku 1117. Ke stavbě kostela by pravděpodobně nebylo přistoupeno bez přispění zdejších patronů. Těmi byli ve 14. století majitelé poděbradského panství, v rámci jehož hranic se Sadská nalézala, Bočkové z Kunštátu. Jakožto patroni měli pánové z Kunštátu právo nechat v chrámu zobrazit svůj erb. Místo bylo zvoleno na štítku ve svornících klenutí presbytáře. Toto umístění se ukázalo do budoucna jako velmi taktické, protože jediné presbyterium bylo v průběhu let zachováno. Erb pánů z Kunštátu tak můžeme spatřit i v dnešním kostele, samozřejmě v obnovené podobě. Datum stavby určuje ve svém díle Hrabětová, J.¹¹⁹ na léta 1362-1375. Stavby si Sadští natolik cenili, že v roce 1562, kdy byla Sadská povýšena na městečko, nechali si svůj kostel vepsat do znaku. Přesný heraldický popis uvádí dílo Čareka, J. Městské znaky v českých zemích¹²⁰ nebo nejnověji heraldik Kasík, S. na webových stránkách města: „*V červeném štítě na zelené půdě stojí stříbrný polygonální kvádrový kostel s třemi viditelnými stěnami; do střední je proražen černý vchod a završenou stříbrným sanktusníkem s třemi černými okny vedle sebe a ten má modrou střechu se zlatou makovicí a křížem. Ke kostelu vlevo přiléhá stříbrná kvádrová věž s dvěma viditelnými stěnami a hranou mezi nimi; do levé stěny je v přízemí proražen černý otvor vchodu, nad ním dvě gotická okna s pruty a kružbou a dvě shodná okna na pravé stěně věže, která má modrou valbovou střechu s dvěma zlatými makovicemi s křížky.*“¹²¹ Vyjma malých odchylek znak od svého vzniku až po současnost nezměnil svou podobu.¹²²

depopulationes, urbium vastitates, aedium sacrarum et prophanarum ruinae, arcium et oppidorum eversiones, pagorum cineres, populorum excidia, & alia id genus mala, quae Moravia hactenus passa fuit. (ed.) Jan Arnold z Dobroslavína. Praha, 1677, str. 286.

Dostupné online: http://kramerius.mzk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:52688e6d-9dff-11e0-a742-0050569d679d&q=Mars%20Moravicus#monograph-page_uuid:23472b3b-9e00-11e0-a742-0050569d679d

Překlad: JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 21-22.

¹¹⁸ RUTH, František: *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, I. díl, Praha 1903.

¹¹⁹ HRABĚTOVÁ, Jana. *Soupis památek okresu Nymburk, Díl I, část 2*. Poděbrady, 1976. s.63.

¹²⁰ ČAREK, Jiří. *Městské znaky v Českých zemích*. Praha, 1985. s. 343.

¹²¹ MĚSTO SADSKÁ. Městské symboly. *Město Sadská, oficiální web města Sadská* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: < <http://www.mesto-sadska.cz/mestske-symboly> >

¹²² Viz. Obrázek 1, Obrázek 2

Jak již naznačuje heraldický popis, jednalo se o centrální budovu s přiléhající věží. Lze však předpokládat, že věž byla součástí kostela, a tudíž obraz ve znaku je značně zkreslen. Předpoklad vychází z faktu, že při barokní přestavbě roku 1737 byl, dle písemných pramenů, zachován presbytář a protilehlé základové zdi věže.¹²³ Ve své původní celkové podobě se tedy gotický kostel nezachoval, avšak až dodnes můžeme obdivovat některé z jeho původních částí.

Od tehdejší stavby uplynuly tři staletí a kostel zůstal stát prakticky tak, jak byl dokončen v roce 1375. Jediným větším zásahem, který je dostupný z pramenů, byl na stavbě proveden v polovině 16. století. Jednalo se o manipulaci s okny. Kostel se mohl původně pyšnit sedmi dlouhými gotickými okny. Čtyři z těchto dlouhých, hluboko a vysoko sahajících gotických oken, byla z části zazděna do podoby, jak je můžeme sledovat dnes a zbylá tři okna v prostoru presbytáře byla zazděna úplně. Celistvá podoba kostela se zachovala i díky faktu, že budova kostela nikdy nebyla zasažena ohněm, a to ani v roce 1665, kdy téměř celé město lehlo popelem. Kostel neutrpěl žádná vážná poškození ani když krajinou táhla švédská vojska, která v okolí mnoho kostelů a farních budov zcela zpusťovala.¹²⁴

5.2.2 Barokizace kostela v 18. století

Přestože stavba přežila v průběhu let předešlých mnohé živelné pohromy, ba i pohromy způsobené lidským faktorem, proti zubu času, byla bezmocná. Chátrající kostel tak bezpodmínečně vyžadoval opravu. Navíc s rostoucím počtem obyvatel postupně přestaly stačit kapacitní možnosti zdejšího kostela. Roku 1731 se tedy začalo jednat o jeho možném přestavení. V 18. století byla Sadská součástí poděbradského panství, které bylo majetkem panovníka a veškerá patronátní práva nad zdejšími kostely tak držela Česká komora. Složkou tohoto úřadu byl i Dvorní úřad stavební, který zaštiťoval stavební záležitosti na celém území v majetku panovníka. Tzn. na pražském dvoře a všech císařských panstvích. Chod tohoto úřadu obstarávaly prakticky tři muži, bez nichž by nemohl fungovat. Jako prvním v řadě byl dvorní stavební architekt nazýván také jako stavební mistr nebo jen dvorní stavitel. Na něm ležela starost o vypracování plánů s půdorysem, fasádou a profilem - neboli řezem budovy. Důležitou roli hrál i dvorní tesařský mistr, který měl za úkol vypracovat k návrhům dvorního stavitele plán krovu, ať už byl jakkoli velký a složitý. Často zahrnovala jeho práce také návrhy dřevěných hospodářských budov. V neposlední řadě pak stál stavební písař, jehož

¹²³ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 131.

¹²⁴ Tamtéž, s. 82

práce bude ještě upřesněna. V době realizace přestavby kostela sv. Apolináře zastávali jmenované funkce: dvorní architekt Kilián Ignác Dientzenhofer, tesařský mistr Josef Leffter a stavební písař Johann Heinrich Dinebier.

Johan Heinrich Dinebier byl ve funkci dvorního stavebního písaře jeden z nejpracovitějších a nejvýkonnějších zaměstnanců úřadu, který v jeho historii byl zaměstnán. M. Vilímková¹²⁵ jej ověřuje mnoha dalšími přívlastky jako nejsvědomitější, nejzasloužilejší, svědomitý, hospodárný, šetrný atd. O jeho soukromém životě nebylo nalezeno zhola nic, avšak jeho pracovní nasazení je zaznamenáno ve stovkách až tisících podání, hlášení a nejrůznějších přípisů, které posílal České komoře. Několik stran díla výše zmiňované autorky je věnováno právě příčinlivému snažení tohoto muže. Větší pozornost směřující k J. H. Dinebierovi v této práci je podložena faktem, že právě on byl autorem barokizující přestavby zdejšího kostela.¹²⁶ Přestože je nová barokní loď často připisována Kiliánu Ignáci Dientzenhoferu, jeho prací není. Tato chyba v interpretaci vznikla na základě podpisů pod jednotlivými návrhy. J. H. Dinebier mimo jiné velmi rád projektoval, což dokazuje sbírka plánů Dvorního stavebního úřadu, která je dnes uložena v Archivu Pražského hradu. Obsahuje totiž nespočet jeho skic i rýsovaných projektů. U plánů kreslených od ruky se jeho autorství pozná. U plánů rýsovaných s jeho podpisem není zcela jasné, zda návrh patřil peru K. I. Dientzenhoferu nebo právě J. H. Dinebierovi. Jakožto dvorní písař totiž velmi často podepisoval i návrhy dvorního stavitele. Nejasnosti vznikaly především u méně důležitých staveb. Kupříkladu šlo o různá hospodářská stavení, na kterých se neuplatňovaly žádné rukopisné detaily, podle kterých by bylo dále možno určit autorství. V jiných případech se na plánech setkáváme jen s podpisem J. H. Dinebiera, ale z jiných pramenů je jasné patrné, že stavbu řídil K. I. Dientzenhofer. Sadský kostel je jistou výjimkou ze zmíněných příkladů. Na plánech s novou barokní podobou kostela, které připadají k přestavbě v roce 1731, je poznamenáno jméno autora s dodatkem, že návrh nebyl proveden.¹²⁷ Naopak u gotizujícího návrhu hlavní lodi je připsáno, že autorem je on sám. Ačkoli tedy dvorní architekt K. I. Dientzenhofer opravdu navrhl přestavbu sadského kostela, nikdy k ní nedošlo. Jeho návrhy nebyly realizovány, tudíž není autorem zdejšího kostela. Není tedy pochyb o autorství

¹²⁵ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, 1986. s. 188-190.

¹²⁶ viz. Obrázek 5, Obrázek 6, Obrázek 10

¹²⁷ viz. Obrázek 8, Obrázek 9

nejrozsáhlejší přestavby, kterou kostel v dějinách prošel a která mu přiřkla jeho dnešní podobu.¹²⁸

Právě díky horlivosti neúnavného dvorního stavebního písaře, který Českou komoru neustále upozorňoval na nutné stavební akce, ať už se jednalo o opravy přestavby nebo novostavby, mohlo dojít na počátku třicátých let 18. století k rozvinuté stavební činnosti na císařských panstvích, v rámci níž se dostalo i na přestavbou kostela v Sadské. Mezi lety 1731 a 32 vykonal K. I. Dientzenhofer společně s tesařským mistrem Lefflerem a dvorním písařem Dinebierem na všechna císařská panství cesty hned několikrát. Jen za tato dvě léta byl schopen K. I. Dientzenhofer zhotovit pro stavební úřad celou řadu plánů a návrhů. Nepočítaje návrhy, které pak zhotovil J. H. Dinebier. U celé řady těchto návrhů však nikdy nedošlo k realizaci. Stavba kostela v Sadské naštěstí nebyla tímto příkladem - ani zdejší přestavbě se ovšem nevyhnuly jisté komplikace.

Před plánovanými pracemi bylo nutno stavbu vždy navštívit, zhodnotit její stav a vypracovat základní návrhy a rozpočty, které byly předloženy České komoře ke schválení. V Sadské se K. I. Dientzenhofer při svých služebních cestách po panstvích dokonce zdržel déle než jindy, poněvadž osobně dohlížel na průzkum starého kostela.¹²⁹ Dvorní stavitel s dvorním mistrem sestavili rozpočet pro přestavbu již roku 1732. Výsledná cena byla uvedena na celkem 5546 zl. 26 kr. Bohužel se o stavbě více mluvilo než činilo, a tak přestavba kostela v Sadské, dlouho plánovaná, stále ještě nebyla v běhu. Stavbu zdržovala pravděpodobně finanční tíseň a příliš velký rozpočet, který přesahoval dostupné peněžní možnosti. Řešení, jak přistoupit k této situaci bylo několik. V první řadě byl do Sadské vyslán stavení (zednický) mistr Jakub Schödl, který byl příležitostně vysílán na služební cesty místo K. I. Dientzenhofera, aby vyhotovil podklady pro nový rozpočet. Dále byli osloveni místní obyvatelé, aby vypomohli se stavebním materiálem. Není vyloučeno, že to byl hlavní důvod, proč nebylo k stavbě přikročeno již v letech 1732, ale až o 5 let později. V poskytování staviva se nikdo z obyvatel totiž příliš neangažoval. K jistým opravám ale došlo již před zahájením stavby, a to na věži kostela. Důkazem toho je pamětní skříňka, která byla nalezena r. 1894 při opravách kostelní bání, která na sobě nesla poznamenán rok MDCCXXXIII.¹³⁰

Přestavba, která nadobro změnila starý gotický ráz kostela, byla nakonec počata 23. července 1737 na den sv. Apolináře, kdy byl položen základní kámen. Sama gotická

¹²⁸ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 172.

¹²⁹ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, 1986. s. 167.

¹³⁰ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.s. 130.

celistvost kostela nemohla být zachována především z důvodů potřeby rozšíření kostela, avšak mohlo se přikročit k rekonstrukci respektující gotický sloh celé stavby. Ani tato varianta nebyla zcela dodržena a přikročilo se k návrhu gotizujícího baroku, neboli barokní gotice. Ta se stala v první třetině 18. století jedinečným architektonickým slohem, ve kterém se umělci snažili přiblížit duchu staveb, ale způsobem tvůrčím a plně odpovídajícím jejich době. Nepokoušeli se o pouhé kopírování fragmentů článků v sešlých stavbách, ale pracovali s novými nápady a využívali a kombinovali přitom mnohé prvky z pozdní gotiky a raného a baroka. Jelikož se stavba zachovala ve stylu, který jí byl vtisknut právě v první třetině 18. století, je zde možné zmíněné snažení v mnoha prvcích pozorovat, přestože není budova sadského kostela stoprocentní ukázkou tohoto slohu. Vně kostela můžeme tyto snahy pozorovat na lomených obloucích oken a zevnitř na lomení klenebních pásů.

Jako první krok, ke kterému bylo v rámci přestavby přistoupeno, bylo snesení střechy kostela i s krovem. Po tomto zásadním kroku přišlo stržení hlavní lodi, což nadobro změnilo ráz celé stavby. Tento zásah byl zapotřebí především z důvodů, že stará loď již nepostačovala kapacitním nárokům. Naproti tomu z hlavním chórem a spodní částí věže nebylo v hlavním zdivu vůbec hnuto. Vrchní část věže, zvonice, však přestavbě nešla. Ve výsledku tedy kostel získal svou nynější podobu, kterou tvoří půdorys kříže, o který se zasloužila nová loď s postraními kaplemi. Kaple byly doplněny každá o tři okna s lomeným obloukem po vzoru presbytáře a jedny dveře. Do kostela tak vedly celkem čtyři vchody.¹³¹ Nakonec byla celá stavba nově, a jak dodává V. Jelínek, nevkusně omítnuta a dostala novou dlažbu.¹³²

Přestože v průběhu dalších staletí prošla stavba mnoha rekonstrukcemi či malými stavebními úpravami, jako např. v roce 1784, kdy bylo zazděno okno nad dveřmi do sakristie (kvůli vloupání namísto něj zůstalo jen malé kulaté okénko), v hlavní hmotě nedošlo k žádné změně.¹³³ Pro přesnou představu o konstrukci kostela je přiložen půdorys pocházející z knihy *Umělecké památky Čech*.¹³⁴ Stejný řez se nachází i v *Encyklopedii českých klášterů*.¹³⁵ Na první pohled se jeví půdorys od dnešního jako nepřesný - a to v umístění sakristie.¹³⁶ Půdorys je možné sledovat i na císařském otisku ke stabilnímu katastru, tam však sakristie

¹³¹ viz. Obrázek 6, Obrázek 10

¹³² JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 131.

¹³³ Tamtéž, s. 147.

¹³⁴ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š, svazek 3*. Praha, 1980. s.287.

¹³⁵ SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997. s. 632.

¹³⁶ Viz. Obrázek 7

vůbec zaznamenána není.¹³⁷ Půdorysné nejasnosti lze přiblížit za pomoci Jelínkova díla. Ačkoli v žádném z dostupných pramenů není ani zmínka o přesunu sakristie na protilehlou stranu kostela, lze usuzovat, že tomu tak přesto bylo. Tento fakt potvrzuje ikonografický materiál v díle Jelínka, V., který zveřejňuje pohled na Sadskou spolu s kostelem v letech 1808. Na tomto vyobrazení je sakristie patrná ze severní strany. Dalším objasňujícím prvkem je citace z téhož díla: „*Když roku 1894 v srpnu zevnějšek chrámu se opravoval a odutá omítka se otloukala, přišlo se na to, že v rohu, kde severní bok s presbytářem se schází, někdy vchod do kostela (t.j. do presbytáře, poznámka autora) býval pro kněze, zajisté vchod původní. Nynější vchod ze sakristie prolomen později při stavbě sakristie, která položena byla na polední stranu k většímu pohodlí farářů, aby ze staré fary přímo několika kroky do kostela mohli.*“¹³⁸ Z tohoto zápisu lze usuzovat, že vchod pro kněží kdysi opravdu býval na druhé straně (severní) a byl přesunut na stranu, jak je řečeno v textu, polední (jižní). Předpokladem však je, že vchodem do kostela je myšlen vchod ze sakristie, která byla nejspíše někdy během 18. století přesunuta na protilehlou stranu.

5.2.3 Od 19. století do současnosti

Počátkem 19. století, přichází na farnost v Sadské svědomitý farář Kazimír Světlík. Nejen že obnovil zapisování do památní knihy¹³⁹, do které po dlouhá léta nepřibývaly žádné zprávy, ale také se pustil do oprav zpustošené fary. V době jeho působení ve farnosti byly obnoveny hospodářské farní budovy a ke kostelu byla zřízena veřejná cesta. Jistou údržbou byl potěšen i kostel, kterému byla dána nová střešní krytina a vnitřní omítka.

Přestože kostel nikdy nepodlehł rozsáhlým městským požárům, roku 1811 udeřil do kostelní věže blesk, jež z ní srazil střechu a poškodil část vnitřního vybavení kostela. Netrvalo dlouho a kostelní věž utrpěla další zásah. Tentokrát se nad Sadskou prohnala bouře roku 1819 a poškodila nejen trámy věže, ale také farní dům.¹⁴⁰

Kostelní jmění nebylo nikterak velké a kněží neměli příliš možností o kvalitní údržbu kostelních prostor. Rekonstrukce kostela byly závislé na nárazových finančních prostředcích,

¹³⁷ Viz Obrázek 4

¹³⁸ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s.57.

¹³⁹ Jedná se spíše o záznamy úřední proveniencce než o informace týkající se stavby

Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

¹⁴⁰ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s.57.

kteří pocházely z různých fundací a obligací pozůstalých farníků, ale i samotných kněží. Jistou cestou, jak získat finance pro opravy kostela, byla urgence patronů. Kněží jednaly s patrony kostela, jakožto s těmi kteří jsou povinni o kostel pečovat a podávali podrobné výpisy oprav v rámci účetní agendy. Příkladem budiž rok 1907 kdy jeden z těchto výpisů podává informace o potřebě práce stavitele, klempíře, truhláře, lakýrníka, pokrývače, zámečnicka a sklenáře.¹⁴¹ Z korespondence je také možno vyčíst, že náklady byly patronátním úřadem přijaty a taktéž bylo svoleno k opravě kostela. Ta mimo práce výše zmíněných profesí zahrnovala i vnitřní výzdobu malbami od akademického malíře Urbana z roku 1907.¹⁴² Malba však byla časem značně poškozena a tak byl kostel v roce 1968 znovu, tentokrát velmi jednoduše, vymalován.¹⁴³ Ani jistá rekonstrukční opatření, ke kterým čas od času docházelo nezabránila tomu aby si v mnoha případech noví duchovní správci stěžovali na stav kostela, fary a hřbitovů. A to i přestože dochované záznamy z visitací, hovoří o stavu kostela pozitivně.¹⁴⁴

Přestože kostel v průběhu první poloviny 20. století měnil v detailech svůj vzhled, jako třeba okolo roku 1910, kdy byly do oken postupně instalovány barevné secesní vitráže¹⁴⁵, na rozsáhlejší rekonstrukci si musel počkat až do roku 1950. Tato oprava byla chystána již od roku 1941, kdy proběhlo jednání s úřady a na Ministerstvu školství a národní osvěty v Praze byl podán požadavek na schválení rozpočtu. Dále se jednalo s Památkovým úřad v Praze, který poskytl děkanskému úřadu směrnice udávající jak při rekonstrukci postupovat, co je vhodné a co nepřijatelné. Plánovaná oprava obnášela novou krytinu střechy, odvodnění kostela, opravu průčelí, poskytnutí nové vápenné omítky a zajištění rozpadající se ohradní opukové zdi. V rámci úpravy průčelí pak byla upravena supraportu nad hlavním vchodem. Zde byla původně umístěna bohatá štuková výzdoba nesoucí zdobení rakouským znakem a monogram C VI, který upomínal na vládu Karla VI., za jehož vlády byla provedena barokní přestavba. Dekorace byly v rámci této opravy odstraněny.¹⁴⁶ Celková výše oprav byla

¹⁴¹ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk, opis záznamu

¹⁴² viz. Obrázek 13, Obrázek 14

¹⁴³ Kartotéka NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, Evidenční listy, č. 23662/2-1951.

¹⁴⁴ Získáno z úřední korespondence pocházející z jednání mezi děkanským a patronátním úřadem.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, 1894-1906, kart. 1375.

¹⁴⁵ VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

¹⁴⁶ VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

hrazena na náklad státu, konkrétně Stavebního úřadu pro věci církevní a vyšplhala se do celkové výše 800 000 Kčs.¹⁴⁷

Opravy v polovině 20. století byly natolik kvalitní, že dalších padesát let stavba nepotřebovala žádné komplexní úpravy. V pramenech se z této doby nachází jen poznámka o zavěšení třech nových dubových dveří, které proběhlo ve dnech 21.-23. června 1956.¹⁴⁸ Stav budovy se začal zhoršovat až koncem 20. století. Z těchto důvodů bylo přikročeno k plánování nové generální opravy. Ta počala rokem 1996, kdy byla pozornost zaměřena na rekonstrukci věže. Věž získala v celé své ploše novou vápennou štukovou omítku a na střechu byla umístěna prejzová krytina. Plány dále pokračovaly projektem ke stavebnímu povolení z roku 1998. Tento projekt obsahuje dvě stěžejní části. První část je orientována na zaměření nedokonalostí fasády a ohradní zdi a na chystané etapy jejich rekonstrukce. Druhá část pak podává plány pro restaurátorské práce na drobnějších stavebních prvcích objektu, ve kterých se jedná především o opracování mříží v oknech, očištění dalších kovářských prvků, truhlářské opravy vchodových dveří a výměnu dveří a okna v sakristii ze kopie.¹⁴⁹ Nutno zmínit, že naplánované změny jsou i v současnosti stále nedokončeny. To dokazuje i kapitola této práce (5. 4 Katalog konstrukčních prvků), ve které je na základě terénního průzkumu prokázáno, že okno a dveře v sakristii nejsou pouhou kopií.

Rekonstrukce byla ještě v roce 2008 obohaceno o restaurátorský zásah do vitrážových oken.¹⁵⁰ Všech deset oken tak prošlo kompletní restaurátorskou prací, schválenou NPÚ i Městským úřadem, na jejíž provedení bylo uvolněno dvě stě tisíc Kč. V roce 2008 také proběhla první etapa obnovy fasádních plášťů a ohradních zdí.¹⁵¹ Další fáze proběhla v roce 2010 v rámci obnovy památek Středočeského kraje.¹⁵² Následujícího roku pak došlo k zajištění ohradní zdi v areálu kostela, která se v části svého rozsahu zřítíla na sousední pozemek. Vnější plášť celé konstrukce zdi byl ve finální úpravě opatřen režnou jednovrstvou

¹⁴⁷ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

¹⁴⁸ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

¹⁴⁹ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních plášťů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Salské.

¹⁵⁰ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, COUFAL, Petr. Restaurátorská zpráva - vitrážová okna.

¹⁵¹ Příloha k časopisu (Ročenka 2009). In *Památky středních Čech 2/2010*. ISSN 0862-1586. s. 105.

¹⁵² Příloha k časopisu (Ročenka 2010). In *Památky středních Čech 2/2011*. ISSN 0862-1586. s. 32.

hrubě zatočenou vápennou omítkou.¹⁵³ Doposud poslední dvě etapy obnovy fasády kostela proběhly v letech 2012¹⁵⁴ a 2014.

5.3 Rozbor objektu

Kostel sv. Apolináře je situován na návrší nad hlavní silnicí II/611, dříve císařskou cestou, na západním okraji obce. Západně od kostela se rozprostírá areál někdejšího farního dvora a dále na západ, několik desítek metrů směrem z kopce, se pak rozkládá nynější hřbitov. Kostel je orientován ve směru západ-východ, s hlavním vchodem v západním průčelí. Tento vstup však není používán a pro běžný přístup slouží vchod na severozápad vycházející z jedné z bočních kaplí. Jedná se o mohutnou jednolodní stavbu v půdorysu kříže, s pětiboce uzavřeným presbytářem orientovaným k východu. Na presbytář je na západu připojena hlavní loď s dvěma bočními, taktéž polygonálně uzavřenými, kaplemi. Hlavní loď odděluje od presbytáře vítězný oblouk. Nad presbytářem i hlavní lodí je umístěna valená střecha.

Před západním průčelím se zdvihá vysoká čtyřboká hranolová věž zastřešená čtyřbokým jehlanem. Věž je rozdělená na dvě části - spodní a vrchní. Spodní část je ve své hmotě rozměrnější a je propojená s hlavní lodí. Rozměrnost spodního patra je způsobena umístěním dvou točitých schodišť v jejich bocích. Schodiště umístěné na severní straně věže má vchod položený z venčí a ústí ve zvonici. Druhé schodiště v severní straně věže, s vchodem vevnitř, zpřístupňuje oratoř s varhany. Z tohoto důvodu jsou patra vůči sobě nesouměrná. Nesouvislý přechod mezi patry odbourává profilovaná mezipatrová římsa a dvě zdobné voluty. Obě patra věže jsou doplněny o lizénové rámy, přičemž ve vrchním patře horní okraj rámu přechází ve své polovině do lemu okolo oken. Okna se nachází ve všech čtyřech stranách věže. Jedná se o půlkruhově zaklenutá velká okna, v plochých šambránách s lichoběžníkovým klenákem umístěným ve vrcholku oblouku. Okna jsou posazena na kamenné okenní římsě, pod níž jsou ozdobné štukové čabraky. Z celkové hmoty kostela ještě zřetelně vystupuje, na jižní straně mezi chórem a jednou z bočních kaplí, sakristie. Ta je krytá stanovou prejzovou střechou.

Členění zbytku kostela, kromě již zmíněné věže, zajišťuje jednoduchá segmentace obdélnými vpadlými poli, orámovanými lizénovými pásy a poměrně vysoký počet dveří a oken. Do kostela v součtu vedou čtyři vchody. Jeden hlavní ze západního průčelí (tzn. ze spodního patra věže), druhý z boční kaple na severní straně, třetí ze sakristie a čtvrtý

¹⁵³ Příloha k časopisu (Ročenka 2011). In *Památky středních Čech 2/2012*. ISSN 0862-1586. s. 36.

¹⁵⁴ Příloha k časopisu (Ročenka 2012). In *Památky středních Čech 2/2013*. ISSN 0862-1586. s. 35.

zrcadlově proti druhému (tzn. jihozápadně v jižní boční kapli). Hlavní vchod v západním průčelí je součástí obdélného portálu v bohatě profilovaném pískovcovém ostění s nadpražní římsou. Nad touto římsou se pak nalézají segmentovaná supraporta, krytá prejzovou stříškou. Okna na hlavní lodi a presbytáři jsou hrotitá bez kružeb. Věž v prvním patře má ze severní i jižní strany vždy po třech malých obdélníkových oknech. V druhém patře věže jsou pak čtyři obloukem zakončená okna s okenicemi - po jednom z každé strany.

V interiéru jako první zaujme žebrová klenba. Ta spočívá na jednoduchých válcovitých příporách, na jejichž vrcholu jsou kalichové hlavice s profilovanými abaky. Žebra se sbíhají ve svornících s různými dekory. Na nejdálším svorníku je štít se znakem pánů z Kunštátu. Další dva tvoří erbovní štítek s prázdným polem a poslední svorník je zdoben plastickým rostlinným dekorem. Nejvýraznější částí interiéru je lomený vítězný oblouk oddělující hlavní loď od presbytáře. Jeho zakončení tvoří pás hlavic. Příčně situovaná loď, stejně široká jako presbytář, tvoří čtverec křížení. Od dalších částí lodi je toto pole odděleno na vrchu lomenými klenebními pásy. Na severní a jižní straně oddělují pásy boční polygonálně zakončená ramena a na straně jižní pak kruchtu s varhany. Kruchta se do prostoru lodi otevírá lomeným obloukem, před který je rozšířena o úzkou plošinu, ohrazenou konvexně prohnutou balustrádou. Pod kruchtou se nalézají jakási vstupní předsíň, ze které vede schodiště na kruchtou. Původně z ní byl umístěn i vchod na schodiště do věže a podkrovní, avšak ten byl zadržán a dnes je přístup do těchto prostor možný pouze z vnějšku.¹⁵⁵

5.4 Katalog konstrukčních prvků

5.4.1 Zdivo¹⁵⁶

Zdivo je v různých částech kostela odlišné. Skladba zdiva je v současnosti čitelná pouze na jižní straně kostela, která ještě neprošla rekonstrukcí. Ve zbytku stavby se předpokládá stejný princip použití materiálů, což dokazují i některé starší fotografie, kde je stavba ještě před rekonstrukcí.

Stěny presbytáře jsou sestaveny z tesaného kamene. Jednotlivé pískovcové kvádry byly vytesány do nestejně velkých tvarů. V líci tohoto kvádřového zdiva je viditelné pekování, tzn. vytvoření sítě jamkovitých vrypů špičatým nástrojem za účelem dobrého spojení nové omítkové vrstvy s podkladem.

¹⁵⁵ VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

¹⁵⁶ viz. Obrázek 22, Obrázek 23

Zbylé stěny kostela, tzn. stěny bočních kaplí a sakristie, tvoří směs materiálu. Jedná se zde především o směs opukových kamenů, pálených cihel, ale i pískovcových kvádrů. Poslední zmíněné pocházející pravděpodobně z kvádrů bývalého gotického zdiva, které mohlo být opakovaně používáno. V některých úsecích je pak použita pouze cihla. Jedná se především o záklenky nad vstupními otvory do kostela.

Datování:

Zdivo tvořící presbytář se řadí dle viditelné konstrukce do období gotického, kdy úprava kvádrů probíhala sekáním. Na kvádrech tudíž nejsou viditelné miskovité plošky po otloukání a povrch kvádrů je tak hladší. Dále pro dobu gotickou svědčí fakt, že velikost kvádrů je větší a uspořádání v líci nepravidelné.

Zdivo tvořící zbytek kostela je, jak již bylo řečeno výše, tvořeno taktéž gotickými kvádry, avšak s příměsí cihel. Právě kvůli velké intenzitě cihel lze zbylé stěny zařadit do období barokního, ve kterém se vysoký podíl celých cihel vyskytuje častěji než v období renesančním. Přítomnost pískovcových kvádrů pak pravděpodobně souvisí s druhotným použitím staršího materiálu ze zbořené hlavní lodi při budování nových bočních kaplí.

Zajímavostí je, že mezi kvádry zdiva tvořícími ztužující prvky celé konstrukce jsou viditelné výplně tvořené ze směsi zdiva použitého v době barokní na dostavbu bočních kaplí kostela. Pravděpodobně zde v rámci celkové přestavby došlo k opravám poškozených či chybějících kvádrů, které byly následně doplněny dostupným stavebním materiálem.

Konstrukce zdiva odpovídá písemným pramenům, ve kterých se uvádí, že jediná část dochovaná z původního gotického kostela je presbytář. Boční kaple jsou výsledkem až barokní přestavby, která proběhla v letech 1737¹⁵⁷.

5.4.2 Krov¹⁵⁸

Již při prvním pohledu do krovu je možné sledovat jeho stěžejní části. Jsou jimi dvě krokve s jedním patrem hambalku. V kostele se tedy nalézá hambalkový krov. S dalším popisem je nutno začít u ležatých stolic stoupajících rovnoběžně s krokvemi až k hambalku. Mezi stolicemi se pak nalézá rozpěra jdoucí rovnoběžně s hambalkem. Aby měla celá konstrukce lepší stabilitu, jsou mezi rozpěru a šikmými stolicemi po obou stranách vloženy

¹⁵⁷ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.

POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š, svazek 3*. Praha, 1980.

HRABĚTOVÁ, Jana. *Soupis památek okresu Nymburk, Díl I, část 2*. Poděbrady, 1976.

¹⁵⁸ viz. Obrázek 24, Obrázek 25, Obrázek 26, Obrázek 27

ztužující pásy. Veškeré spoje v krovu jsou provedeny jako čepové, lze je sledovat na mnoha místech jako dřevěné, nahrubo opracované kolíky trčící z trámů.

Podélné ztužení je provedeno za pomoci soustavy dvou rovnoběžně jdoucích vaznic a několika dalších pomocných trámů zapuštěných do vaznic. Každá z vaznic prochází šikmou stolicí - uprostřed a v horním konci šikmých stolic. Pomocné trámy jsou umístěny tak, že v úseku mezi dvěma šikmými stolicemi na jedné straně tvoří v kombinaci s nižší vaznicí tvar písmene A.

Tesařská práce byla na krovu provedena velmi důkladně. Jednotlivé trámy jsou pečlivě ručně opracované a na několika místech v krovu tak můžeme pozorovat i výzdobné detaily či různé jednoduché, dlátem zhotovené tesařské značky. Výzdobné profilace jsou provedeny v horních koncích sloupků šikmých stolic, v místech kde stolice pojímá kromě vaznice ještě zapuštěné rozpěry a pásy.¹⁵⁹

Všechny důležité určující části, jsou na krovu dobře patrné a zachovalé. Jediným nedostatkem je dřevěná podlaha zakrývající spodní část krovu. Z tohoto důvodu nelze určit, zda má krov všechny vazby plné nebo zda se v něm nalézají i vazby prázdné.

Datování:

Hambalkové krovky se šikmými stolicemi se používaly přibližně od 1. poloviny 16. století až do třetiny 19. století. Pro přesnější určení stáří krovu je důležité sledovat postavení a vazby mezi jednotlivými stavebními prvky krovu. První skutečností dle které lze určit stáří krovu je vzdálenost mezi hambalkem a rozpěrou. U starších krovů se mezi těmito dvěma prvky nacházela mezera. V tomto krovu mezi hambalkem a rozpěrou mezera není. Dá se tedy usuzovat, že krov spadá spíše do období barokního. Další, co této teorii nasvědčuje, je umístění pásku. Pásek spojuje jen rozpěru a stolicí namísto toho, aby spojoval hambalek s kroví a rozpěrou a stolicí jen procházel, jak tomu je u starších krovů tohoto typu. U barokních krovů lze také často pozorovat ozdobnou profilaci trámů a jednoduché tesařské značky, které jsou zmiňovány v předchozím. Všechny tyto prvky tedy ukazují na barokní krov.

Těmto zjištěním odpovídá i fakt, že střecha kostela byla v letech 1737 při celkové přestavbě kostela stržena a postavena nová. Tudíž se dá s jistotou tvrdit, že krov pochází z této přestavby.¹⁶⁰

¹⁵⁹ ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 210.

¹⁶⁰ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s.131.

5.4.3 Zvonová stolice¹⁶¹

Základ celé zvonové stolice tvoří tři příčné vazby pro upevnění dvou zvonů. Jednotlivé vazby jsou sestaveny ze dvou příčných vodorovných prahů, do kterých jsou zapuštěny sloupky. Sloupky jsou vzepřeny šikmými vzpěrami zajišťujícími stabilitu celé zvonové stolice. Všechny tři sloupky, v každé vazbě jeden, jsou ve vrcholu vzájemně propojeny příčným trámem. Můžeme tedy sledovat mohutnou soustavu svislých sloupků a šikmých vzpěr, vytvořenou pro zavěšení dvou zvonů.

Vazby dřevěných prvků zvonové stolice jsou provedeny pomocí tesařských čepových spojů, avšak je zde patrné také užití různých železných ztužujících prvků. Jsou jimi například páry trámových kleštín, či různé šrouby.

Datování:

Samotná zvonová konstrukce není pro dobu vzniku příliš určující, avšak podle opracování dřeva, způsobu zachycení zvonu a typu kovových konstrukčních prvků, lze zvonovou stolicí zařadit do doby barokní. Době barokní také odpovídá umístění celé konstrukce, která se nachází v horním podlaží barokní hranolové věže umístěné v západním průčelí. Přesnou dataci by určil až dendrochronologický výzkum.

5.4.4 Klenby

Klenby v hlavní lodi

Klenba nad presbytářem¹⁶²

Klenebních polí lze sledovat v kostele sv. Apolináře hned několik. Prostor nad presbytářem je sklenut valenou klenbou se sestavou nestyčných trojbokých klenebních výsečí s hrotitým tvarem. Polygonální závěr kněžiště je kupolové čtyřcípé pole, do něhož se zakusují ze čtyř stran trojboké výseče. Podle obrazů žeber jde o síťování. Žebra jsou poněkud subtilní s hruškovitým tvarem. Vycházejí z přípor a protínají se v kruhových svornících, které ve svém pětibokém závěru nesou štítek.

¹⁶¹ viz. Obrázek 28, Obrázek 29, Obrázek 30

¹⁶² viz. Obrázek 31

Datování

Tvar klenby nad presbytářem je odvozen od parlářovské síťové klenby, která byla typická pro období pozdní gotiky. Období pozdní gotiky potvrzují i písemné prameny, ve kterých se vypovídá o stáří klenby¹⁶³.

Klenby nad barokní přístavbou¹⁶⁴

U klenebních prostor nad barokní přístavbou nelze s jistotou říci o jaký typ klenby se jedná. Pro určení by bylo zapotřebí pohledu z rubové strany, který však není možný, protože vrch klenby je pobitý dřevěnou podlahou. Dle citace z knihy Emanuela Pocha, kde lze nalézt o kostele sv. Apolináře zmínku, se jedná o falešnou klenbu: „*lod' kryta falešnou klenbou, jež uprostřed napodobuje křížovou klenbu, s maltovými žebry, boční prostory uzavřené zrcadly*“¹⁶⁵. V případě bočních kaplí tak jde o pouhý odsazený fabion tvořící zrcadlo.

V kostele se nalézá ještě klenba ve vstupní předsíni, pod kruchtou. Její klenební pole je prudce skloněné do všech čtyř stran, což ukazuje na skutečnost, že se zde nalézá klenba placková. Ve vrcholu klenby je umístěno propadlé, po svém obvodu bohatě profilované, zrcadlo.

Datování:

Lze předpokládat že falešné klenby mají dřevěnou konstrukci s omítnutým podhledem a spadají tak do kategorie stropů. Tvar těchto iluzivních kleneb se skládá z vysokého fabionu se spodní římsou a odsazeného plochého zrcadla. „Klenby“ nad bočními prostory lze datovat podle tvaru do období baroka, v němž se rozšiřovaly tyto ploché tvary zrcadel.

Období baroknímu nasvědčuje i malá klenba v podkruchtí, s typickým zrcadlem profilovaným barokními tvary.

Klenba v sakristii¹⁶⁶

Klenba v sakristii se klene nad mírně obdélným půdorysem. Má patky po celém obvodu a sklání se tudíž na všechny čtyři strany. Z důvodu lehkého obdélného tvaru, vzniká uprostřed malá odchylka v průniku stejně vysokých valených kleneb (tj. částí válcových

¹⁶³ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.

¹⁶⁴ viz. Obrázek 32, Obrázek 33, Obrázek 34

¹⁶⁵ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š, svazek 3*. Praha, 1980.

¹⁶⁶ viz. Obrázek 35

ploch), které tvoří tzv. klášterní klenbu. Do klenby také v každé sklopné straně zasahují pětiboké nestyčné výseče, které dodávají klenbě ojedinělý vzhled.

Datování:

Klášterní klenba není svým tvaroslovím schůdná k časovému zařazení vzniku sakristie, avšak v dostupných archivních plánech se datuje vznik sakristie k roku 1737.¹⁶⁷

5.4.5 Schodiště¹⁶⁸

Schodiště jsou v kostele umístěna dvě, jak lze vidět na průřezu kostelem.¹⁶⁹ Obě schodiště jsou totožná. Jedná se o dřevěné vřetenové schodiště s fošnovými schody zasazenými do sloupku z jednoho kusu kmene. Schody jsou spirálovitě stoupající směrem doprava. Na vnější straně jsou zapuštěné do stěn kruhového zděného tubusu.

Datování:

Dle této konstrukce lze schodiště zařadit do doby barokní.

5.4.6 Dveře

Vstupní dveře¹⁷⁰

Do hlavní lodi kostela vedou celkem tři vstupy, jejichž dveře jsou totožné. Jedná se o dvoukřídlé dveře rámové konstrukce. Obě křídla jsou opatřena pevným rámem rozděleným dvěma vodorovnými příčkami na tři nestejně velké části. Tyto části jsou doplněny jednoduchými tenčími výplněmi. Součástí dveří je z obou stran i klapačka, tzn. svíslá profilovaná lišta, připevněná přes vnější okraje stabilně otvíravého křídla, která kryje v zavřené poloze dveřní spáru mezi oběma křídly.¹⁷¹

Dveře jsou připevněny pomocí mohutných kovaných závěsů křížového typu. Každý nosný pás závěsu je upevněn dvěma čtvercovými matkami. Hák je zapuštěn v plochém lištou orámovaném pískovcovém ostění.

¹⁶⁷ viz. Obrázek 6

¹⁶⁸ viz. Obrázek 36, Obrázek 37

¹⁶⁹ viz. Obrázek 6

¹⁷⁰ viz. Obrázek 38, Obrázek 39, Obrázek 40

¹⁷¹ ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 317.

Datování

Na první pohled dveře působí dojmem staré rámové konstrukce typické pro období pozdního klasicismu, kterému odpovídají i železné nosné pásy. Avšak při podrobnějším průzkumu lze zjistit, že rámová konstrukce dveří je zcela hladká, tzn. nenesou známky tahu hoblíkem, tudíž ukazuje na opracování dřeva strojem. Také u závěsných pásů je při bližším pohledu jasné, že jsou dílem továrním.

Tomuto zjištění odpovídají i záznamy písemné, které se v roce 1956 zmiňují o osazení vstupních otvorů novými dveřmi.¹⁷² Avšak čtvercové matky na pásech a taktéž i dveřní háky, se zdají být starší. Je velmi pravděpodobné, že nosné háky zůstaly v ostění zapuštěny i při výměně dveří a matky byly jen odmontovány a následně znovu použity. Dveřní konstrukce tedy pochází z roku 1956 avšak jisté prvky jsou starší, datované do doby klasicistní.

Dveře do sakristie¹⁷³

Jedná se o dvoukřídlé dveře rámové konstrukce. Skladba dveřního křídla je tvořena pevným rámem s jednou vodorovnou příčlím a dvěma tenčími obdélnými výplněmi. Výplně jsou - ze vstupní, tedy lícové strany - důkladně propracovány intarzií za pomoci několika druhů dřeva a ohraničeny profilovaným obrysem. Jistý profilovaný obrys se nachází i z rubové strany dveří, avšak mozaiková část chybí. Z obou stran je součástí dveří i kaplička.

Na dveřích je kompletně dochováno železné pocínované kování. Přiřevněny jsou pomocí vnějších kovaných závěsů vertikálního typu s velmi propracovanými kovanými, rozvilinovými motivy. Dveřní hák je dvoudílný, s čepem. Z rubové strany, kde se nachází závěsy, je také zástrč na profilovaném plechu. k propracované kovářské práci patří i zámek dveří nalézající se taktéž z rubové strany. Mechanika je uschována v plošší kované obdélné krabici s bohatou tepanou výzdobou. Zámek je navíc obohacen o různé ozdobné plíšky směřující na všechny strany. Nejvýraznější je esovitý motiv umístěný napravo od zámku. Viditelná je i jednodušší klika s přehnutým koncem. Zámek je stále funkční a dodnes je využíván pro vstup do sakristie. Za pozornost také stojí krásně profilované čtvercové matky použité nalevo od zámku a sloužící pravděpodobně ke zpevnění rámové konstrukce.

Na pravém křídle dveří, z lícové strany, se pak nachází kovaná klika s přehnutým koncem a bohatě zdobeným klíčovým štítkem. Vedle kliky napravo je dále umístěné vertikálně profilované madlo, které je podloženo taktéž bohatě vykrajovaným plechem.

¹⁷² Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

¹⁷³ viz. Obrázek 45, Obrázek 46, Obrázek 47, Obrázek 48, Obrázek 49

Datování:

Rámová sestava je zvlášť typická pro interiéry období barokního.¹⁷⁴ Doba barokní potvrzují i výše zmíněné kované doplňky, především díky své bohaté kovářské výzdobě.

Dveře ze sakristie ven¹⁷⁵

Jedná se o jednokřídlé dveře sestavené ze dvou dveřních konstrukcí - jde tedy o dveře kombinované. Z lícové vnější strany jsou osazena falešnou vrstvou rámovou, tzn. rámová konstrukce je pouze naznačena. Na dveřích je sice patrný rám, avšak rám i s výplněmi je pouze přibitý, tzn. bez řádného spojení. Prkna jsou na vnější straně ozdobně skládána do vzoru proti sobě jdoucí rybí kosti. Na povrchu jednotlivých prken jsou patrné kovové hřeby, jejichž hlavy vytvářejí na dveřích ozdobný rastr.

Na lícové straně se také nachází vertikálně umístěné profilované madlo, podložené bohatě ozdobně vykrajovaným plechem a kovaná klika s přehnutým koncem podložená zdobeným klíčovým štítkem.

Celé dveře jsou upevněny ve zdi na rubové straně za pomoci kovaných háků s nosným trnem a dlouhých pásových závěsů. Závěsy jsou jednoduché, připevněné čtvercovými matkami s květinovou profilací.

Datování:

Podle výše zmíněných prvků, především bohaté kovářské výzdobě podložení madla a klíčového štítku, lze dveře zařadit do období baroka. Doba barokní je čitelná i na propracovaném zakončení madla dveří. V písemných pramenech poukazujících na chystanou rekonstrukci stavby je zmíněno, že tyto dveře budou vyměněny za repliku.¹⁷⁶ Tomuto zjištění však skutečnost neodpovídá. Je tedy možné, že k plánovanému vyměnění ještě nedošlo.

Dveře na levé schodiště¹⁷⁷

Na první pohled je patrné, že se jedná o jednoduchou svlakovou konstrukci. Dveře jsou bytelné, složené ze čtyř fošen, na rubové straně propojených dvěma vodorovnými jednoduše profilovanými svlaky.

¹⁷⁴ ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 317.

¹⁷⁵ viz. Obrázek 50, Obrázek 51, Obrázek 52

¹⁷⁶ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních plášťů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Sadské.

¹⁷⁷ viz. Obrázek 41, Obrázek 42, Obrázek 43, Obrázek 44

Celé dveře jsou ve zdi upevněny za pomoci kovaných háků s nosným trnem a dlouhých pásových závěsů. Závěsy jsou jednoduché, na třech místech kde se zatloukaly hřeby rozšířené a zakončené ostrou špicí.

Na dveřích se také nalézá jednoduchý zámek krabicového typu s klikou na lícni i rubové straně.

Datování:

Konstrukce svlaková je uplatňována ve větší míře od období barokního. Hojně se pak začala využívat v období 2. poloviny 19. století. Je tedy velmi pravděpodobné, že dveře byly osazeny právě v tomto období.

Dveře na kůr

V případě těchto dveří se jedná o obdobu dveří ke schodišti na kůr.

5.4.7 Okna

Okna v hlavní lodi¹⁷⁸

Jedná se o vitrážová okna o výměře cca 5m². Okna jsou dělena kovovou konstrukcí vždy na devět polí, do nichž jsou z vnější strany osazeny vitráže. Do zdiva jsou vitráže fixovány pomocí štuky, do kovové konstrukce jsou potom zatmeleny a zajištěny pomocí snímatelných kovových lišt. Z vnější strany jsou vitráže opatřeny zavětrovacími železy zajišťujícími vyšší stabilitu vitráží. Olověný rastr je tvořen celoplošně H profilem.

Datování:

Okna jsou v některých částech, jako jsou například olověné spoje a části vitráží, kopií historických oken osazených v době vzniku kostela. Avšak určité části, jako je kovaná konstrukce okna, nesporně pocházejí z doby vzniku oken.¹⁷⁹

Okno v sakristii¹⁸⁰

Okno je střední velikosti, dvojité, vnitřní dovnitř a vnější ven otvíravé. Vnitřní i vnější rám okna je dvoukřídlý, zasklený rastrem čtvercových tabulek s dřevěnými spoji. Rámování

¹⁷⁸ viz. Obrázek 53, Obrázek 54

¹⁷⁹ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, COUFAL, Petr. Restaurátorská zpráva - vitrážová okna.

¹⁸⁰ viz. Obrázek 60, Obrázek 61, Obrázek 62, Obrázek 63, Obrázek 64, Obrázek 65, Obrázek 66, Obrázek 67

je ploché, s profilací pouze ve střední části. Zavírání okna je zajištěno tyčovými rozvorami s klapačkou. Rozvory se ovládají zevnitř pomocí výklopné tyče, umístěné na vnitřním líci oken na klapačce. Křídla jsou zavěšena na zapuštěných závěsech s kuželovými konci zakončenými „bambulkami“. Vnějšek oken je vsazen do líce ostění.

Mezi vnitřním a vnějším oknem je umístěna mříž. Tu tvoří devět svisle přiřazovaných, více prolamovaných, vlnovitě zprohýbaných tyčí. Jednotlivé tyče jsou čtvercového profilu a jsou vzájemně přivázané ohýbanými pásky. Konce mříží, jsou v dolní a horní části vsazeny do ostění okna. Na levé straně je mříž upevněna v kovových očkách a na pravé straně upevněna není.

Zajímavostí u okna je vnitřní železná dvoukřídlá okenice. Jak je patrné z rubové strany, je složena z několika k sobě snýtovaných železných plátů. Pro větší ztužení jsou pak tyto spojené pláty ještě orámovány. Přes rám, ale i zmiňované pláty, se táhnou další ztužovací prvky. Jedná se o tři vodorovné pruhy, přes které se táhne ještě jeden svislý. Tři vodorovné pruhy zároveň slouží i jako závěsy. Z rubové strany jsou na obou křídlech okenice umístěny i spodní a horní zástrče. Horní zástrč je prodloužena táhlem a ve své vrchní části zdobena jakýmsi lístkovým vzorem. V lící části okenice jsou potom taktéž patrné ztužující prvky konstrukce, avšak na první pohled upoutají pohled tepané ozdoby umístěné v několika řadách. Přesněji se jedná o jakési čtyřcípé květy umístěné v sedmi řadách, vždy po třech.

Datování:

Především dle klasických „bambulkových“ závěsů lze vnitřní i vnější okno s jistotou zařadit do doby 2. poloviny 19. století. Konstruktivní prvky mříže však ukazují na standardní vrcholně či pozdně barokní typ a určují její původ hlouběji do historie. Tato skutečnost může být vysvětlena dvojitým způsobem. Zaprvé mohla mříž zůstat ze staršího období a okna k ní byla pouze přisazena, nebo zadruhé, se jedná o mříž mladší, kopírující historických vzorů. Avšak dle okenic, které svými kovanými a tepanými, nikoli litými prvky, ukazují spíše na dobu barokní. Je tedy pravděpodobnější, že okenice a mříž jsou zde zachovány od vrcholného baroka a okna byla přidána až později v 2. polovině 19. století.

Okna u schodiště na kůr

Podél točitého schodiště stoupajícího na kůr nalezneme celkem tři menší okna - všechna jsou zapuštěna do kamenných zárubní. Spodní dvě okna jsou na první pohled

starší.¹⁸¹ Rámy oken jsou hladké, dvoukřídlé, každé zasklené třemi čtvercovými tabulkami s dřevěnými spoji. Všechna křídla jsou zavěšena na kovaných závěsech. Trny závěsných háků jsou v dolní části zajištěny hřeby. Samotné závěsy jsou rohové, na konci jednoduše zakončené plackou. Krom rohových závěsů, mají rámy kovové rohové výztuže. Zakončeny jsou z obou stran stejně - již zmiňovanou plackou. Zavírání okna je vyřešeno za pomoci dvou obrtlíků, dole a nahoře. Okna jsou také opatřena mříží. Ta je u obou oken totožná s mříží v okně u sakristie.

Třetí, nejvýše umístěné okno, je o poznání mladší.¹⁸² Rám okna je takéž dvoukřídlý, bez jakékoli profilace. Křídla jsou rozdělena pouze na dvě prosklené části. Součástí okna je, z obou stran, i klapačka. Nasazení okna je vyřešeno za pomoci zapuštěných závěsů bez jakéhokoli zdobení. Ozdobné zakončení můžeme vidět až u obrtlíku, který je zakončen kuličkou a kterým je vyřešeno zavírání okna.

Datování

V případě dvou zprvu popsaných oken, soudě podle jednotlivých konstrukčních prvků okna a mříže, jedná se o standardní vrcholně či pozdně barokní typ. U okna vrchního lze jeho stáří směřovat nejdéle do 2. poloviny 19. století.

Okna u schodiště do krovu

Okna jsou totožná se třetím oknem umístěným nejvýše při schodišti na kůr.

5.4.8 Zábradlí¹⁸³

Náročně profilované dřevěné zábradlí u kůru nad hlavní lodí. Jednotlivé kuželky mají výrazně projmuté tvarování, které je ztížené kosým natočením.

Datování:

Profilace zábradlí ukazuje na období vzniku v baroku. Nemohu však s jistotou tvrdit, že tomu tak je, protože zábradlí může být i záležitostí historizujících slohů.

¹⁸¹ viz. Obrázek 55, Obrázek 56, Obrázek 57

¹⁸² viz. Obrázek 58, Obrázek 59

¹⁸³ viz. Obrázek 68, Obrázek 69

6 Kaple Bolestné Panny Marie

6.1 Historie místa

Kaple Bolestné Panny Marie leží, stejně jako kostel sv. Apolináře, ve městě Sadská a v obvodu zdejší historické farnosti. Historie tohoto prostoru se však píše až od roku 1721, kdy zde byly založeny zdejší lázně. Přestože tradice místa byla udržována již o mnoho let dříve, díky prameni který zde vyvěral a kterému místní obyvatelé přisuzovali léčivou moc. Do širokého povědomí vešlo místo právě až v 1. polovina 18. století. Stejně jako ostatní lidé, našel si oblibu v zdejším prameni a studánce, kterou vyvěrající voda tvořila, i tehdejší farář Jan Vilém Schreittera ze Schreittenthalu, který v Sadské působil v letech 1711-1734. Dle V. Jelínka trpěl farář Schreitter různými tělesnými neduhy v čele s dnou a nemohl tak řádně vykonávat svou funkci. Aby alespoň částečně ulevil svým potížím, navštěvoval i on léčivý pramen. Protože studánka mu od bolestí ulevila, dal jako známku svého vděku vystavět zde malou kapli a při ní několik dřevěných lázeňských cel. Vše nechal farář zbudovat na vlastní náklady.

Při kapliče pak J.V. Schreittera založil vlastní nadaci, které věnoval 100 zl. jako kapitál na její každoroční opravy. Zároveň sepsal i věnovací list, kterým odevzdával kapličku a její majetek pod patronát svůj a svých budoucích nástupců, tedy farářů v Sadské. Listina byla potvrzena ještě téhož roku arcibiskupskou konzistoří v Praze a její opis můžeme nalézt v díle V. Jelínka.¹⁸⁴ Již po nějaké době se ukázala tato listina jako prozíravý tah ze strany faráře Schreittera. Postupně si totiž patronát nad touto kapličkou připisovali majitelé poděbradského panství. V roce 1764 přichází na pozici správce sadské farnosti Tomáš Nepomuk Čížek, který jakožto horlivý a činný ve své službě, začal se o své patronátní právo hlásit. Vše začalo, když farář odmítl podat správci poděbradského panství, Michalu Brixii, veškeré účty a knihy patřící ke kapli, které po něm jakožto zástupce domnělého patrona žádal. Spor o patronát se táhl dlouhá léta a nepřerušilo ho ani zboření staré kaple a stavba nové. Vše ukončilo až nařízení Josefa II. z roku 1786 o zrušení filiálních kostelů, klášterů a kaplí. Kaple tak byla jakožto boží dům zrušena a spory o patronát pozbyly důvodu.

Vznik lázní, které v pozdější době proslavily celé město, byl významnou událostí, a proto nebyl opomenut v žádném z místopisných děl zdejších kronikářů. O. Paroubek ve

¹⁸⁴ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 119.

svém Dějinopisu města Sadská¹⁸⁵ popisuje vznik lázní následovně: *"Při farní roli nedaleko obecní pazdery měl farář r. 1714 močidlo na len a ze zdejší studánky vodu ke svému léčení užíval a se uzdravil. I postavil tu kříž a dav kopati, našel v hloubce studánku kamenem oroubenou, tu dal vyčistiti a vodu z ní k všeobecnému užívání upravit. Zde pak kázal postavit skromnou kapličku Bolestné rodičky Boží u studánky, zříditi některé cely neb pomůcky, skromný byt pro lázeňského s kuchyní a kotlem k ohřívání vody. K vedení správy byl zvláštní úředník a mimo to byl kostelník spolu lázeňský. Sezona byla od neděle Smrtelné do svátku Jména Panny Marie."*¹⁸⁶ Okolo kaple a pramene se v průběhu let tak začal rodit celý lázeňský areál. Postupem času získávaly sadské lázně na známosti a oblíbenosti. Přibývalo lázeňských hostů, mezi nimiž se našli i osoby vyšších duchovních a městských stavů.¹⁸⁷ Traduje se, že Sadskou navštívil v době její lázeňské éry i významný hudební skladatel Wolfgang Amadeus Mozart. S přibývajícím hosty bylo postupně potřeba lázně rozšířit a renovovat. Budova sloužící hostům k ubytování byla stavením se třemi pokoji a byla postavena roku 1741, kdy byly lázně poprvé rozšířeny. Další stavební pozornosti se lázním dostalo především roku 1752, kdy byly znovu rozšířeny, díky iniciativě tehdejšího faráře Václava Michaela Wernera. Ten byl také velkým ctitelem Bohorodičky Boží a areál se tak za jeho přičinění rozrostl o jednopatrový hostinec.¹⁸⁸ Poprvé od doby zdejšího knížecího dvorce, Sadská díky lázeňství opět vešla ve známost po celé zemi.

V letech 1775 - 79 se lázně dokonce mohly pyšnit pozdně barokní novostavbou kaple Panny Marie Sedmibolestné pod Sadskou, po jejímž dokončení byla stará kaplička zbourána. Její prostory však nebyly využívány příliš dlouho. V roce 1787, v rámci josefínských reforem, byla kaple uzavřena a následně prodána. V dražbě ji i s lázněmi koupilo město. *"Vše koupili páni měšťané ze Sadské k obci, maje v úmyslu služby Boží tam v budoucnu obnovit. Po koupi tam počali maštal pro koně a kolnu pro povozy stavěti. Vyzvěděl jsem, že na kapli s věží, s dvěma malými zvonci, za velká /pod dvoji patra/ hostinská stavení s lázněmi, při nichž též světnice s několika komorami pro lázeňského se nacházely, dáno 743 zlaté. Za kotel nákladný měděný, vany, stoly a židle, konve a jiné drobné věci dáno 19 zl. 36 krejcarů. Celkem tedy*

¹⁸⁵ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 122-123. nebo

Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

¹⁸⁶ Opis z knihy: MAREK, Josef. *Lázně a kaple Bolestné P. Marie v Sadské*. Třebestovice. s. 14.

¹⁸⁷ SKOPEC, Jindřich (ed.) *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816. Kniha první, rok 1770 – 1783*. Praha, 1907. s. 133.

¹⁸⁸ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 136

za vše 762 zl. 36 krejcarů. To vše stálo před lety více jak 12 000 zlatých rýnských."¹⁸⁹
Za městské správy dosáhly lázně největšího rozkvětu. Později, kolem roku 1820, byla kaple obnovena a k lázeňské budově byl přistaven hostinec.¹⁹⁰

V roce 1834 již město nemělo dostatek prostředků na vedení lázní, a tak prodalo lázně i s kaplí za cenu 2 800 zl. poštmistru Janu Bürgermeisterovi. J. Bürgermeister byl jeden z reprezentantů nově vznikající vrstvy měšťanských podnikatelů, která vznikla v první třetině 19. století. Dle výsledů, kterých zdejší poštministr dosahoval bylo patrné, že si vše dokázal dobře spočítat. V 19. století se pošta zabývala i přepravou osob. Sadská byla jednou ze zastávek vytižené tratě z Prahy do Hradce Králové. Není tak divu, že si lidé ve zdejších lázních rádi na cestách odpočali. Pohledový ráz lázní se změnil s výstavbou nové budovy pošty s konírnami a přístřeškem pro vozy, avšak lázně dále prosperovaly. Přestože se jistou dobu vše fungovalo, uskutečněný prodej byl počátek konce zdejšího lázeňského areálu. V roce 1837, založil J. Bürgermeister v blízkosti lázní, tzv. starý cukrovar (později polygrafická továrna). Provoz cukrovaru obnášel mnoho povinností, které nebyly v souladu s lázeňským provozem. Nejenže zvýšený provoz okolo továrny narušoval poklid lázní, ale především při jeho činnosti vznikalo mnoho odpadních vod kyselé povahy, které znečišťovaly spodní vodu. Vinou blízkosti továrny tak lázně upadaly a brzy zcela zanikly.¹⁹¹

Cukrovar zde svému účelu pak sloužil ještě několik desítek let. V průběhu 20. století pak v prostoru starého cukrovaru vyrostl areál Polygrafie a následně firmy Renedas a.s.¹⁹²
V současné době se v areálu nalézá překladiště společnosti IFCO Systems.

6.2 Historie stavby

Jak bylo řečeno v předchozí kapitole, byla kaple postavena jako novostavba naproti kapličce staré, která byla po jejím dokončení zbořena. Obě kaple byly zasvěceny Bolestné Panně Marii Boží. Rozumným důvodem, proč byly kaple zasvěceny právě Panně Marii Bolestné se zdá být obliba této světice u osoby zakladatele, tedy faráře Jana Viléma Schreittera. Zajímavé vysvětlení, spíše však povahy legendární, podává ve svém díle Labyrintem tajemna i M. Stejskal. *"Pod vrchem v Sadské je divotvorná studánka s léčivou vodou, při které byla postavena centrální barokní kaple Panny Marie Bolestné. Ve vodě byl*

¹⁸⁹ SKOPEC, Jindřich (ed.) *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816. Kniha druhá, rok 1784 – 1790.* Praha, 1912. s. 35.

¹⁹⁰ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto.* Praha, 2004. s. 570

¹⁹¹ Tamtéž, s. 570

¹⁹² Tamtéž, s. 571

viděn obraz Panny Marie. K zázračnému prameni se konaly četní poutě.¹⁹³" V každém případě nesly obě stavby stejné svěcení a podle mnohých literárních pramenů i stejná jména. Ta jsou podávána v různých obměnách: Bolestné Rodičky Boží Panny Marie, Bolestné Rodičky Boží, Panny Marie Bolestné, Panny Marie Sedmiboletné atd. V některých pramenech jsou kaple rozlišeny dovětky: "u studánky" a "pod Sadskou" - lépe je však spoléhat a řídit se datem jejich existence.

Přestože lázně prosperovaly, ve druhé polovině 18. století malá kaplička, která byla jejich součástí, pomalu chátrala. Bylo třeba stavbu zcela rekonstruovat a znovu vysvětit. Lze předpokládat že stav kaple byl natolik žalostný, že oprava již nepřicházela v úvahu. Roku 1772 proto podal farář Čížek žádost datovanou 22. ledna, ve které žádá o vydání částky 2 162 zl. z pokladny kaple k účelu její přestavby, myšleno stavby nové. Po dlouhou dobu se nic nedělo, až roku 1774 byla žádost vyslyšena a schválena guberniem a o rok později i pozitivně vyřízena arcibiskupskou konzistoří. Po schválení se s počátečními pracemi neotálelo a ještě roku 1775 na jaře se začalo se stavbou nové kaple Pany Marie Bolestné pod Sadskou.¹⁹⁴ Nová kaple měla být o mnoho větší - spíše se zde jednalo o malý kostelík.

31. května 1775 provedl farář Čížek slavnostní posvěcení základního kamene a tím oficiálně zahájil stavbu. Kámen se vozil ze dvou lomů - z Kounic a Vyšehořovic a během tří let byla stavba dokončena.¹⁹⁵ Vznikl tak kostelík osm sáhů čtyři stopy dlouhý a šest sáhů pět stop široký, kterému chyběla už jen báh věže. Ta byla na místo upevněna 10. září 1778 a nesla jméno matky boží, Maria. Poslední rok před otevřením nové stavby se věnoval dokončení interiéru. Až konečně roku 1779, dne 26. září byla kaple posvěcena vikářem a děkanem poděbradským, panem Hynkem Augustem Svobodou. Tento den se stal významným pro široké okolí. Bylo zde přítomno mnoho kněží z okolních farností a slavnostní kázání pronesl Jan Groh, bývalý jezuita. J. F. Vavák, zaznamenává tuto situaci ve svých pamětech takto: *"Slavné kázání učinil, které tištěné se rozdávalo, velebný pan Jan Nepomuk Groh, bývalý jezuita, kterýž před čtyřmi lety v městečku Skutči, jsa na apoštolské práci, nohu skrze nešťastný pád si zlomil a též špatně vyhojen, berle nosil. Sem pak letošního jarního času přijed a lázně užívaje, tak uzdravil, že odtud bez berel odešel. Proto na poděkování*

¹⁹³ STEJSKAL, Martin. *Labyrint tajemna: Průvodce po magických místech Československa*. Praha, 1991. ISBN: 80-85192-08-X s.363.

¹⁹⁴ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 145

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 145

Uzdravitelkyni své toto kázání při posvěcení té kaple vykonal."¹⁹⁶ Náklonnost, která byla k zdejší světici chována, byla opravdu veliká. Samotné kázání v tištěné formě vydalo na 10 stran a bylo rozděleno do několika částí. Celé kázání nalezneme v opise v díle V. Jelínka.¹⁹⁷ Popularitu nové kaple dokazoval i fakt, že před vybudováním této stavby se o svátku Jména Panny Marie každoročně konalo procesí do Staré Boleslavi, při němž byla nesena soška Bolestné Rodičky Boží. Od roku 1779 se do Boleslavi docházelo jen ojedinele a místo toho se pouť zavedla k sadské kapli.

Současnou barokní podobu získala kaple podle projektu Kiliána Ignáce Dientzenhofera, stavitelem objektu byl ale architekt J. Smutný z Kostelce nad Černými lesy. Kamenickou práci pak prováděl J. Ulik.¹⁹⁸ Stěna za oltářem, z roku 1779, byla vyzdobena malbou představující nástroje umučení Páně a je dílem Václava Kramolína, českého malíře a freskaře, jehož díla jsou k nalezení i v církevních stavbách v Pecce, Staré Boleslavi atd. Ve své podobě se kostelík příliš nelišil od dnešního vzhledu. Jen jedna velká změna na něm byla vykonána - v době svého zbudování stála totiž při kapli i čtyřhranná sakristie, tu však nechal pozdější majitel zbourat. Stalo se tak v roce 1880 z důvodu výstavby váhy pro tehdejší cukrovar.

Osud kaple se však nevyvíjel příliš příznivě. Sedm let od vzniku sloužila kaple svému účelu až do roku 1786, kdy byla uzavřena. Stalo se tak na základě císařského nařízení vydaného Josefem II, které vešlo ve známost, především pro rušení klášterů. Toto nařízení však přikazovalo zavřít a zapečetit i filiální kostely a kaple. Některé stavby byly dokonce i bourány. Na panství poděbradském nešla tomuto nařízení jak sadská kaple, tak ani další z tamějších církevních staveb. Uzavřeny byly např. i kostely v Pňově a v Chotouni a zcela zrušena byla kaple v Kersku. Jakožto zrušené církevní sídlo připadla stavba se vším vybavením do rukou státu. Cenné kostelní vybavení, stejně jako například bohaté klášterní knihovny, bylo zničeno či rozprodáno v dražbách.¹⁹⁹

První dražba týkající se zdejší kaple proběhla v prosinci roku 1786 a vztahovala se na vnitřní vybavení kaple. Vše se při dražbě prodávalo za ceny velmi nízké. Následující rok se pak přistoupilo k dražbě celého lázeňského areálu. Dražba proběhla 28. května v nedalekých Poděbradech a vše bylo vydraženo a prodáno za celkovou sumu 744 zl.. Přitom jen samotná

¹⁹⁶ SKOPEC, Jindřich (ed.) *Paměti Františka Jana Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770-1816. Kniha první, rok 1770 – 1783.* Praha, 1907. s. 133.

¹⁹⁷ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický.* Hradec Králové, 1912. s. 150 - 161.

¹⁹⁸ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š, svazek 3.* Praha, 1980.

¹⁹⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický.* Hradec Králové, 1912. s. 162 - 163.

kaple přišla při stavbě na více jak 6 000 zl. a lázeňské objekty pak 4 000 zl.. Naštěstí pro kapli i lázně, stal se novým majitelem těchto objektů zdejší městský magistrát. Záznam z prodeje částečně zprostředkovává ve svém díle Skopce, M.²⁰⁰, který cituje z díla F. A. Paroubka: *"...kapli s lázněmi se vším příslušenstvím pro obec koupil Jan Černý za 743 zlaté. S tímto vědomím, že obec dřívější užívání a práva hostinská provozovati dále bude, přičemž jako dříve z císařského pivovaru bude odebíráno. Dále se obec zavázala stavbu kapličky zbořiti."* Nakonec kapli tento nepřilíš optimisticky vyhlížející konec nepotkal. Naopak, městský magistrát si vymohl povolení k znovuootevření tohoto božího domku, především k užívání lázeňskými hosty. Kaple byla tedy roku 1792 znovu vysvěcena, avšak na první návštěvu musela ještě dlouhá léta počkat. Ve svých zdech přivítala znovu vděčné věřící až o dvacet osm let později, v roce 1820. Přestože se bohoslužby vykonávaly pouze dvakrát do roka, na Křížovou neděli a na svátek jména Panny Marie a každoročně bylo potřeba žádat biskupa o svolení ke konání mše svaté, získala si kaplička u obyvatel znovu oblibu.²⁰¹

Tento stav však neměl vydržet dlouho. Již 3. července 1834 prodali Sadští s povolením zemské vlády kapličku a s ní i lázně výše zmíněnému poštmistrovi Janu Bürgermeisterovi. V doložce k prodeji stálo, že kaple musí být zachována a udržována v dobrém stavu. Měla tedy zůstat po celý rok otevřena a zpřístupněna ke službám božím.²⁰² Přestože se město snažilo tímto způsobem zajistit kapli dlouhou existenci, s prodejem areálu přišel postupný zánik lázní a sním i pokles významu kaple. Se zánikem lázní odešli lázeňští hosté a nebylo tak nikoho kdo by kapli navštěvoval a nikoho kdo by orodoval za její údržbu. Nejen že kaple postupně přicházela o své návštěvníky, navíc od založení cukrovaru v roce 1838 podléhala rychlejší zkáze a chátrání. V blízkosti kaple vedla císařská cesta, kterou často využívaly vozy vrchovatě naložené řepou a ostatními potřebnými produkty a narušovaly tak statiku celé stavby. S postupným vývojem podnikatelských činností a rozvojem cukrovaru přicházela kaple k dalším úhonám. Jedním z největších zásahů do stavby bylo v roce 1882 zboření sakristie kaple, a to z důvodů stavby váhy na řepu.

O kapli nebyl dlouhá léta jeven žádný, nebo jen minimální, zájem. Po odchodu Jana Bürgermeistera ze Sadské, byl celý areál i s kaplí vydražen. Roku 1887 tak připadl za sumu 220.000 zl. Židům.²⁰³ Větší opravu prodělala kaple až v roce 1907, kdy ji dal na prosby

²⁰⁰ SKOPEC, Marek. *Lázně a kaple Bolestné P. Marie v Sadské*. Třebestovice.

²⁰¹ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 570

²⁰² JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská : popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 175

²⁰³ KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. s. 570

zdejšího děkanského úřadu rekonstruovat ředitel cukrovaru Jindřich Schwarznopf. Opravy byly provedeny jak v exteriéru, tak interiéru kaple. Předně byla snesena celá střecha věže a nahrazena zcela novou. U střechy nad hlavní lodí byla vyměněna pouze krytina. Další opravy prodělala kaple po svém prodeji. Roku 1928 ji zakoupil pan Josef Hyross. Ten dal objekt zevnitř i zvně opravit a zakoupil zvon do věže.²⁰⁴ Zajímavým zjištěním autora Josefa Marka je, že o více jak třicet let později v týdeníku Naše hlasy byl zveřejněn článek, který autor cituje: "*Kostel Panny Marie /u kapličky/, který letos dovršuje 160 let svého trvání se znovu restauruje nákladem velkostatkáře pana Hyrosse. Po skončení oprav bude tu konána jubilejní slavnost*".²⁰⁵ Sám autor však dodává, že o řečené slavnosti již žádné další prameny nemluví. Zda byla konána nebo z ní sešlo, tedy jasné není. Je pravděpodobné, že s rokem 1939 začali mít lidé různé potíže a na slavnosti nebyla příhodná atmosféra.

Po válce spadala správa kaple do rukou státu. Avšak již 19. února 1949, byla kaple převedena do vlastnictví děkanského úřadu v Sadské. Dokument potvrzující tento akt, a pocházející z úřadu ministerstva zemědělství, je uchován v Pamětní knize farní.²⁰⁶ O zpřístupnění kaple v době 20. století nejsou v pramenech žádné zmínky. Vyrozumět se však dá, že kaple zpřístupněná nebyla a postupně chátrala. Velkou měrou na jejím postupném úpadku měla i sílící automobilová doprava na hlavní silnici č. 611 (tzv. stará pražská). Projíždějící auta způsobovala neustálé otřesy, které se začaly projevovat praskáním zdiva, které postupně přecházelo v havarijní stav kaple. Na tuto situaci reagovala duchovní správa přikročením k obnově. Již roku 1956 byla kapli dána nová krytina a věž červeně natřena. Největší vlna oprav však teprve měla přijít. Opravy byly prováděny na etapy. První proběhla v roce 1957, kdy byly opraveny vnitřní omítky a vyměněna okna. Roku 1959 prošla rekonstrukcí věž až k hlavní římse. Nejvýraznější úprava pak přišla v roce 1962, kdy byla renovována celá vnější omítka se svým bohatým štukem. Opravy byly provedeny pracovníky lidového družstva sochařů a štukatérů z Prahy, nazývaného ŠTUKO. Na rekonstrukci po celou dobu dohlíželi pracovníci Střediska státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje. Peníze na průběžné renovace pocházely z různých zdrojů. Přispíval děkanský úřad, stát, ale i samotní věřící.²⁰⁷ Však teprve na konci 80. let 20. století se přikročilo k nezbytným rozsáhlejšími opravám. Nejprve byla vyměněna celá střešní krytina a poté bylo zajištěno zdivo. Při opravě bylo nahrazena stará tmavá prejzová krytina taškovou a

²⁰⁴ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

²⁰⁵ MAREK, Josef. *Lázně a kaple Bolesné P. Marie v Sadské*. Třebestovice. s. 14.

²⁰⁶ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

²⁰⁷ Tamtéž

stěny byly odizolovány a za injektovány. Tyto zákroky stavbu zakonzervovaly na další období.²⁰⁸ Úlevou pro budovu se stala stavba dálnice D11 v roce 1990, která ulehčila vytížené silniční tepně a s ní i kapli.

6.3 Rozbor objektu²⁰⁹

Kaple Bolestné panny Marie stojí na západním okraji obce Sadská v těsné blízkosti od hlavní silnice II/611 jdoucí od Poděbrad ku Praze. Stavba je orientována v linii severojižně. Průčelí s dominantní věží je na severní straně a směřuje přímo ke komunikaci. Na stavbu je možné, v její celistvosti, nahlížet pouze ze severní strany - tedy od komunikace. Zde se také nalézají hlavní vchod, jediná přístupová cesta do objektu. Zbytek stavby je obehnan cihlovou zdí, vymežující soukromý pozemek firmy IFCO Systems.

Jedná se o nevelkou jednoduší zděnou stavbu s centralizující dispozicí. Stavba je poutavá již svým složitějším půdorysným obrazcem. Jde o jakési dva ovály, příčný a podélný, které skrze sebe kolmě přestupují. Kněžiště je půlkruhově uzavřeno, orientováno k jihu. Na severní straně přechází loď vydutou částí v hranolovou věž s portálem. Horní část věže je oddělena římsou s prejzovou stříškou. Nad celou stavbou je umístěna mohutná valbová střecha z části tvořená taškovou krytinou, v některých částech pak plechem. Střecha věže je tvarem podobná zvonu a krytá plechem. Na vršku věže se nalézají arkádová oktogonální vížka ukončená menší cibulovou stříškou.

Vnější segmentaci stavby zajišťují klasické členící barokní prvky. U stěny presbyteria a hlavní lodi jsou jimi především bohatě profilované sdružené pilastry s římsovými hlavicemi, které jsou ve své vrchní části zdobené čabrakovými závěsy. V celkovém pohledu na stavbu pak vyniká bohatě profilovaná korunní římsa, která se v místech pilastrů pravouhle zalamuje. Základní tvar římsy se skládá z oblounu a pod ním mohutného obdélníku. Jedná se tedy o deskovou římsu, která je zde umístěna ve dvou patrech a pečlivě dopracována různými profilacemi pomocí štuky. Podobně profilovaná římsa se nalézají i na vrchu zvonice. Hlavní průčelí, tvořené hranolovou věží, je členěno na rozích taktéž jednoduché pilastry s římsovými hlavicemi a čabrakovými přívěsky. V prvním patře věže nad římsou se nalézají volutová

²⁰⁸ VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

uloženo: Národní památkový ústav - územní odborné pracoviště středních Čech

²⁰⁹ Předěšlé rozborů objektu lze najít v:

VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.; Evidenční listy nemovité památky, Číslo rejstříku ústředního seznamu 24246/2-1952.

uloženo: Národní památkový ústav - územní odborné pracoviště středních Čech.

křídla na kterých stojí pískovcové vázy. Členění zde pak doplňuje jen profilovaný portál se supraportem orámovaným profilovanou zalamující se římsou.

Členění stavby doplňuje sedm velkých oken. Po dvou velkých kasulových oknech je v hlavní lodi. Třetí taktéž velké okno se nalézá v průčelí. Všechna zmíněná okna jsou orámována profilovaným ostěním s velkými pravoúhlými uchy v dolních rozích. V konklávních plochách stěn se nalézají ještě čtyři menší oválná okna. Jejich štukované rámování je zubovitě po obvodu zalamováno a na čtyřech místech přerušeno klenáky. Další čtyři okna jsou umístěna ve věži a rozmístěna tak, aby byla do všech světových stran. Jedná se o okna půlkruhově zaklenutá s okenním ostěním, stejným, jako okno v průčelí. Nad věžními okny jsou navíc umístěna oblouková supraporta.

Jako první při vstupu do objektu se vchází do vstupní předsínky pod věží a dále následuje větší prostor pod kruchtou. Plocha pod věží je sklenuta segmentovou valenou klenbou se zrcadlem. Místo pod kruchtou je zaklenuto konchou se štukovými pásy. Celou plochu předsínky a podkruchtí zdobí jednoduchá vpadlá zrcadla. Hlavní loď je prostorná, členěná za pomoci pilastrů s kompozitními hlavicemi, které podpírají vysoké profilované kladí. Nad okny je linie vždy přerušena. V zadní části lodi se nalézá kruchta oddělená od centrálního prostoru lodě klenebním pasem. Její tvar je určen oble vykražovanou profilovanou římsou. Z hlavní lodi vede pouze jedno schodiště umístěné na východní straně a ústící na kruchtu s varhany. S kruchty je dále po dřevěných stupních možný přístup do krovu a následně do věže.

6.4 Katalog konstrukčních prvků

6.4.1 Zdivo²¹⁰

Celá stavba kaple je pokrytá vrstvou omítky, a tak není možné sledovat zdivo komplexně. Na některých částech, v důsledku chátrání objektu, však vrchní vrstva opadaná a poskytuje tak prostor pro zdokumentování částí zdiva.

Obvodové stěny kaple tvoří, dle odhalených míst, převážně směs různých a nestejně opracovaných materiálů. Kameny jsou pokládány vždy na svou největší plochou stranu a mnoho z kvádrů je hrubě opracováno. Konkrétně se jedná o lomové kameny, opracované kvádríky a v menší míře i příměs pálených cihel. Cihly se pak ve větším počtu nacházejí ve

²¹⁰ viz. Obrázek 76, Obrázek 77

zdivu věže. Setkáme se s nimi také ve vrchní části objektu, kde tvoří pravděpodobně celou korunní římsu.

Převažující lomový materiál byl pravděpodobně využíván především z důvodů jeho dostupnosti ve zdejší okoli. Jedná se o směs opukových a pískovcových kamenů, které jsou vývojem důsledku geologického vývoje typické pro zdejší oblast.

Věž je ve složení zdiva opakem obvodových zdí. Je vystavena převážně z pálených cihel a pouze místy doplňována lomovým nebo smíšeným kamením. Stejně jako v korunní římsě, byly cihly použity i při tvorbě korunní římsy zvonice.

Cihly v celém objektu ani v korunních římskách nejsou nijak tvarovány - výsledný tvar korunní římsy byl vytvořen za pomoci štukování. Jednoduché tvarovky byly použity jen na několika místech na věži. Konkrétně se jedná o ozdoby v hlavicích pilastrů a na ozdoby v okenních rámech.

Datování:

Vznik zařazený do barokního období potvrzuje i zvýšená četnost cihel ve stavbě. Podíl cihel ve smíšeném zdivu totiž postupně stoupal již od renesance.

6.4.2 Krov

Krov nad hlavní lodí²¹¹

V krovu nad hlavní lodí jsou hned při vstupu patrné jeho základní části. Jedná se o dvě krokve s jedním patrem hambalku. V kapli se tedy nalézá hambalkový krov. Dalšími ztužujícími prvky krovu jsou ležaté stolice přiléhající na krokve a rovnoběžně s nimi stoupající až k hambalku. Mezi stolicemi se pak nalézá rozpěra jdoucí rovnoběžně s hambalkem. Aby měla celá konstrukce lepší stabilitu, jsou mezi rozpěru a šikmými stolicemi po obou stranách vloženy ztužující pásy. Veškeré spoje v krovu jsou provedeny čepy, které jsou u některých spojů, především u ztužujících pásků, stále patrné. Viditelné jsou i vazné trámy, které jsou zde uplatněny v úspornější verzi s výměnami a krátčaty. Jedná se zde o pravidelné rozmístění - vždy jedna vazba plná a jedna prázdná. Celkově jsou dvě vazby plné a dvě vazby prázdné, neboli jalové. Prázdné vazby, stejně jako vazby plné, obsahují krokve, hambalky a probíhající podélné podpory. Krokve se, namísto vazných trámů, opírají pouze do redukovaných krátčat.

²¹¹ viz. Obrázek 78, Obrázek 79

Podélné zavětrování krovu je provedeno dvojím způsobem. Na východní a jižní straně je sestaveno za pomoci soustavy dvou rovnoběžně jdoucích vaznic a několika dalších pomocných trámů zapuštěných do vaznic. Každá z vaznic prochází šikmou stolicí - uprostřed a v horním konci šikmých stolic. Pomocné trámy jsou umístěny tak, že v úseku mezi dvěma šikmými stolicemi na jedné straně tvoří v kombinaci s nižší vaznicí tvar písmene A. Západní strana je pak ztužena diagonálními trámy, umístěnými pouze mezi dvě již zmíněné vaznice a zapuštěnými na obou stranách do šikmých stolic.

Jednotlivé trámy jsou ručně opracované a je na nich patrná pečlivá práce tesařů. Při důkladném pozorování krovu můžeme narazit i na různé jednoduché, dlátem zhotovené tesařské značky. Všechny důležité určující části, stejně jako detaily, jsou na krovu dobře patrné a zachovalé.

Datování:

Hambalkové krovky se šikmými stolicemi se používaly přibližně od 1. poloviny 16. století až do třetiny 19. století. Pro přesnější určení stáří krovu je nutné sledovat postavení a vazby mezi jednotlivými stavebními prvky krovu. První skutečností, dle které lze určit přesnější stáří krovu, je vzdálenost mezi hambalkem a rozpěrou. U starších krovů se mezi těmito dvěma prvky nacházela mezera - v tomto krovu mezi hambalkem a rozpěrou mezera není. Dá se tedy usuzovat, že krov spadá spíše do období barokního. Dalším faktem nasvědčujícím barokní době je umístění pásku. Pásek spojuje jen rozpěru a stolicu, namísto toho, aby spojoval hambalek s krokví, jak tomu je u starších krovů tohoto typu. V neposlední řadě ukazuje na dobu barokní také systém vazných trámů s výměnami a krátčaty, který byl jako úspornější řešení používán až v barokních krovech. Všechny tyto prvky tedy ukazují na dobu vzniku krovu od 1. poloviny 17. do 3. čtvrtiny 18. století, kdy byla v Čechách barokní architektura v největším rozkvětu.

Výslednému zařazení do období barokního odpovídají i písemné prameny. Dostupné zdroje, totiž o žádné rekonstrukci, či výměně krovu nevypovídají a proto i na základě toho, lze usuzovat, že krov je na kapli zachován z doby jejího vzniku v roce 1775.

Krov věže²¹²

Střecha věže sadské kaple nese bání se zvonovitě vydutým tvarem. Sestava krovu není přístupná, avšak základový rošt krovu bylo možné zdokumentovat bez problémů. Jedná se o

²¹² viz. Obrázek 80

klasický, radiálně vějířovitě sestavený rošt. Jeho konstrukce je v jisté věci nestandardní. Rošt je totiž sestaven ze dvou vrstev. Spodní, nejmasivnější vrstva, se skládá ze čtyř trámů tvořících čtverec. Na trámech je dobře patrné ruční opracování dřeva sekáním. Konce nosníků jsou pevně zapuštěny do obvodových zdí. Tento spodní rošt nebývá u konstrukcí běžný. Dá se říci, že je zde umístěn navíc, pro pevnější stabilitu krovu a je jakousi raritou. Na takto vzniklá nosítka je potom umístěna druhá podkladová vrstva v podobě vějířovitě sestaveného roštu, která je již běžnou součástí konstrukcí. Na základě viditelných segmentů roštu lze soudit, že se ve věži nalézá krov složený z krokví sestavených jako skružové lamely. Jádrem konstrukce pak bude pravděpodobně víceboká sestava sloupků, ukotvená na diagonálních trámech obvodového polygonu. Ke sloupkům jsou jistě přisazeny i šikmé vzpěry, na které se teprve fixují skružové krokve. Protože na střeše není patrné výraznější vydutí, je nepravděpodobné, že by v krovu byly použity ještě podpěrné rozpěry. V prostorovém uspořádání je celá konstrukce dvoudílná. Skládá se z horní části s užší, volnou lucernou a nižší části, bez zvonu. Sloupkové jádro konstrukce nepochybně prostupuje až nahoru do lucerny, nad kterou končí kuželovou hranicí opět s přiloženými skružemi druhé, menší cibulové bání nad lucernou. Celá soustava je ukončena hrotnicí, která je bez pochyb ukotvena na základovém roštu horní bání.²¹³

Datování:

Pouze z paty konstrukce je těžké odhadovat stáří střechy. Nápomocná v dataci by zde mohla být tvarová typologie střech, která ukazuje na 30. - 40. léta 19. století, pro která byl typický právě zvonovitý tvar střech zvoníc. Avšak z písemných pramenů je prokazatelné, že střecha byla na věž umístěna až v letech 1894 jako kopie střechy starší: "*Tvar věžové střechy napodoben dle staré.*"²¹⁴ Lze tedy odvodit, že její předchůdkyně vznikla právě v 30. - 40. letech 19. století a nynější konstrukce je nejméně třetí v pořadí. Oproti tomu rošt celé konstrukce odpovídá, především opracováním trámů, době starší než je rok 1894. Z takto zpracovaných informací lze vyvozovat, že rošt se dochoval ze střechy starší, popř. i nejstarší, zatímco nepřístupná horní část konstrukce je nová, jak se uvádí v pramenech.²¹⁵ Přesnou dataci by určil až dendrochronologický výzkum.

²¹³ ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 224

²¹⁴ Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

²¹⁵ Tamtéž

6.4.3 Klenby

Klenba nad hlavní lodí

Lícová strana²¹⁶

Klenební pole má v koutech stoupající cípy přecházející do poměrně plochého vrchlíku. Skladba je jednoduchá, s čtyřmi rohovými cípy, do kterých se opírá klenební pole. V kapli se tedy nalézá placková klenba. Na svém středu je klenba zdobena štukovým zrcadlem, rámovaným profilovanou lištou. Ze všech čtyřech stran je klenba vymezena nosnými pasy, které ji oddělují od presbytáře kruchty a konklávně vzduťných stran. Přílehlé boční části směřující k oknům jsou, stejně jako presbytář, zaklenuty konchami.

Rubová strana²¹⁷

Odhalená rubová strana klenby ukazuje příklad pozdně barokní plackové klenby s paprscitým systémem rubových žeber a pasů, které napomáhají ztužení klenby. Jsou zde patrné dva na sebe kolmé pasy tvořící v pohledu z vrchu ondřejský kříž a pouze dvě slabší žebra - ty vystupují ze středu kříže na severní a jižní stranu. Popsané rozložení ztužujících prvků je dáno oválným půdorysem sklenutého prostoru. Z rubové strany lze také pozorovat mírné vzduť v místech klenutých konchami. Skladba cihel v klenbě není přes znečištění dobře patrná.

Datování:

Plackové klenby jsou typické především pro období baroka od 2. poloviny 18. století, kdy si získaly pro svou jednoduchost velkou oblibu. Datace zařazující klenbu do doby barokní odpovídá i dostupným písemným pramenům.

Klenba nad schodištěm²¹⁸

Jedná se o jednoduchou valenou klenbu s půlelipsoidním profilem bez odsazení od stěn.

²¹⁶ viz. Obrázek 81

²¹⁷ viz. Obrázek 82

²¹⁸ viz. Obrázek 83

6.4.4 Schodiště

Schodiště z krovu do věže²¹⁹

Nalézá se zde nejjednodušší typ dřevěných žebříkovitých schodů s trámovými, resp. fošnovými schodnicemi a deskovými stupni. Toto provedení je typické pro vesnické hospodářské prostory, v krovech mnoha kostelů a jejich věží však není raritou.

Datování:

Dřevěné žebříkové schody se využívají od baroka, a tak je pravděpodobné, že popisované schodiště je zde původní, tzn. z období vzniku stavby v druhé polovině 18. století.

Schodiště na kruchtě²²⁰

Jednoramenné točité schodiště s dřevěnými stupni zapuštěnými do ostění.

6.4.5 Dveře

Vstupní dveře²²¹

Jedná se o velké masivní dvoukřídle dveře. Obě křídla jsou sestavena ze dvou dveřních konstrukcí - jde tedy o dveře kombinované. Z lícové, neboli pohledové strany, jsou osazena falešnou vrstvou rámovou, tzn. rámová konstrukce je pouze naznačena. Na dveřích je sice patrný rám, avšak rám i s výplněmi je pouze přibitý, tzn. bez řádného spojení. Lze tak vyvozovat z hlav hřebů, které jsou viditelné na každém kusu výplně. Rubová strana dveří je potom nosná, osazená konstrukcí svlakovou. Každé křídlo je složeno z několika svislých prken vodorovně propojených profilovaným svlakem. Propojení obou vrstev je provedeno masivními hřeby.

Jednotlivá křídla jsou zavěšena na dlouhých pásových závěsech se zdobnými konci. Celá konstrukce je umístěna v profilovaném tesaném vstupním portálu s výrazným volutovým zdobením.

Na pravém křídle dveří - z pohledové strany - se dále nachází kovaná klika s přehnutým koncem a zdobený klíčový štítek. Vedle kliky je též umístěno vypouklé držadlo terčového typu, podložené ozdobně vykrajovaným plechem. Klíčový štítek a vypouklé držadlo se nalézají i na levém křídle dveří.

²¹⁹ viz. Obrázek 84

²²⁰ viz. Obrázek 85

²²¹ viz. Obrázek 86, Obrázek 87, Obrázek 88, Obrázek 89

Zámek dveří se nachází z rubové strany dveří. Mechanika je uschována v plošší kované obdélné krabici s bohatou tepanou výzdobou. Viditelná je i jednodušší klika s přehnutým koncem. Zámek je stále funkční a dodnes je využíván pro vstup do kaple.

Datování:

Kombinovaná sestava je zvláště typická pro těžší vstupní dveře období barokního.²²² Doba barokní potvrzují i výše zmíněné kované doplňky, a to především díky bohaté kovářské výzdobě držadla a klíčového štítku.

Dvířka na kůr²²³

Jedná se zde o jednoduchou svlakovou konstrukci. Plocha dveří je sesazena ze čtyř svisle kladených desek. Desky jsou vzájemně spojeny dvěma vodorovnými svlaky, dole a uprostřed. Nahoře je jako další ztužující prvek ještě nabito prkno. Je tak učiněno pravděpodobně z důvodu větší potřeby zpevnění dveří, které bylo narušeno vložením vyřezávaných ozdob v horní části.

Dveře jsou připevněny na pásových závěsech s jednoduchými, avšak velmi propracovanými rozvilinovými motivy. Dveřní hák je dvoudílný, s čepem v dolní části přibitým do dřevěného rámu.

Ze stejné strany jako dveřní závěsy jsou dveře opatřeny také jednoduchým zámkem. Mechanika zámku je odkrytá a umístěná na podkladním plechu s trojlaločným koncem. Zámek je bez kliky - pracující na principu samočinné záskočky. Zámek není používán a je velmi pravděpodobné, že již nefunguje. Z druhé strany jsou dveře opatřeny pouze jednoduchým klíčovým štítkem, v dolní části zohnutým přes probíhající svlak.

Celá konstrukce není nijak zapuštěna do dveřních zárubní, je pouze připevněna v obyčejném třídílném dřevěném rámu, přichycenému ke zdi několika masivními kovovými háky.

Datování:

Jednoduchý zámek umístěný na dveřích je pozdně gotického typu, avšak lze předpokládat, že se jedná o práci mnohem mladší, který dokazuje uchování starých principů.

²²² ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 320.

²²³ viz. Obrázek 90, Obrázek 91, Obrázek 92, Obrázek 93

6.4.6 Okna²²⁴

Hlavní loď včetně průčelí nese sedm oken. Okna jsou ve tvarech rozdílná, jejich konstrukce je přesto stejná. Jedná se vždy o členěná okna bez možnosti otevření. Hlavní osu rastru skleněných tabulek tvoří jeden, dva nebo tři pod sebou navazující kříže. Tabulky jsou k sobě pravděpodobně připojeny olověnými spoji, které překrývají dřevěné lišty tvořící rastr čtvercových polí mezi hlavními osami. Konce jsou zapuštěny přímo do zděného ostění oken. Z rubové strany jsou patrné hlavy hřebů, které drží vnější kované pláty, kterými jsou překryty osy křížů. Záměr překrytí je pravděpodobně především ozdobný, konstrukce okna je tímto postupem také dostatečně zpevněna. Ve středech křížů se z lícové strany ještě nalézají kované ozdoby, které jsou připevněny ke konstrukci čtvercovými matkami.

Datování:

Datování oken je možné dle jejich tvaru, konstrukce i jejich zdobení. Kasulový tvar oken byl využíván na stavbách vrcholného baroka v 18. století. Konstrukce okna s olověnými spoji taktéž poukazuje na dobu barokní a kované ozdoby na vnější straně oken tyto domněnky jen potvrzují.

6.4.7 Zábradlí²²⁵

Náročně profilované dřevěné zábradlí u kůru nad hlavní lodí. Jednotlivé kuželky mají výrazně projmuté tvarování, které je ztížené kosým natočením.

Datování:

Profilace zábradlí ukazuje na období vzniku v baroku. Nelze však s jistotou tvrdit, že zdejší zábradlí je opravdu barokní, jelikož může být i záležitostí historizujících slohů.

²²⁴ viz. Obrázek 94, Obrázek 95, Obrázek 96, Obrázek 97

²²⁵ viz. Obrázek 98, Obrázek 99

7 Kostel Velenka

Jak bylo naznačeno v úvodu, Velenka není stěžejním místem, kde se tvořila historie sadské farnosti. Z tohoto důvodu je část popisující historii místa skromnější. Popis se stručně vyjadřuje především o zmínkách souvisejících se zdejší farou a kostelem. Pokud by budoucí badatelé zajímalo více z historie obce, doporučuje autorka zatím nepublikované osmidílné pojednání o Velence, které sestavil regionální autor Josef Marek z Třebestovic a které je k nahlédnutí na obecním úřadě ve Velence. Pro danou oblast bohužel existuje i velmi omezené množství archivních pramenů, které by mohly přiblížit dějiny stavby. Jako přínosné zdroje informací by byly schopny posloužit pravděpodobně jen doposud nepřístupné archivní prameny.²²⁶ Přestože jsou následující dvě části kapitoly na množství informací poněkud skromnější, přináší zprávy pro tuto práci naprosto dostačující. Katalog konstrukcí se nijak neodlišuje a je veden stejně důsledně jako v předchozích kapitolách.

7.1 Historie místa

Stejně jako u Sadské nalezneme o obci Velenka nejstarší zmínky v legendách. Když putoval sv. Vojtěch, údajně r. 972, z rodního hradu libického do Prahy, sešel z cesty. V hustých lesích zabloudil k jednomu ovčínu s několika chalupami vůkol, jménem Zelenka. Takto je legenda vyprávěna Václavem Hájkem z Libočan v *Kronice české*.²²⁷ Historicky doložená písemná zmínka o obci Velenka pochází až z roku 1352 a lze ji nalézt v nejstarším soupisu far a kostelů v rukopisném letopise *Desátků papežských z diecéze pražské*.²²⁸ V tomto roce patřila stejně jako Sadská k panství poděbradskému.²²⁹ a byla vedena jako samostatná farnost s kostelem. To potvrzuje i zápis v díle Antonína Podlahy, který uvádí zdejší faráře působící v 2. polovině 14. století. - Radislav (do r. 1354), Ondřej (do r. 1380), další Ondřej (do r. 1408), Velik (do 1409) a Václav.²³⁰ Dále se lze jen domnívat, že od doby husitské až do počátku třicetileté války ve Velence sloužili kněží pod obojí. Jakýkoli podrobnější popis z

²²⁶ např. Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem,, Archiv obce Velenka (1841 - 1945)

²²⁷ HÁJEK Z LIBOČAN, Václav. *Kronika česká*. Praha, 2014. Jan Linka (ed.). ISBN 978-80-200-2255-4.

²²⁸ TOMEK, Václav Vladivoj. *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diecése Pražské*. Praha, 1873. s. 50.

²²⁹ SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický*. Praha, 1998. s. 943.

²³⁰ PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa Království českého*. Praha, 1908. s. 17.

následujících tří století chybí. Dozvídáme se jen, že v 80. letech 16. století připadla celá obec k panství přerovskému.

Pravděpodobně tíživá situace za doby třicetileté války, kdy byla okolní krajina i osady plněny, způsobila, že farnost jako samostatný celek zanikala. Stejně tak i rozpadající se panství přerovské, které bylo přiřčeno k panství brandýskému, tam spadala Velenka až do roku 1850. Brandýské panství náleželo královské komoře, která později držela patronát nad zdejším nově vzniklým kostelem.²³¹ Velenská fara byla po svém zániku okolo roku 1711 přiřčena k farnosti v Sadské. Tou dobou nastoupil na kněžskou dráhu v Sadské farář Jan Schreitter ze Schreittenthalu, jehož poctivá práce se odrazila i v několika písemných pramenech. Jejich obsah ve stručnosti přibližuje Vojtěch Jelínek. Nejenže zaznamenal inventář velimského kostela, jakožto přiřčené filiálky, ale především sepsal "Lit. a duchovní příznávací tabella z fary Sadsky, kraje Královehradeckého No. 1" Jelínek uvádí, že Velenka byla osadou se 134 dušemi.²³²

Při reorganizaci správy církevních institucí roku 1787 byla Velenka od Sadské odebrána a přiřčena pod farnost břístevskou, v současné době Velenka spadá do správy Římskokatolické farnosti Nymburk. Oproti Sadské, která spadala od roku 1784 pod správu diecéze královehradecké, patřila Velenka vždy pod správu pražské diecéze.

7.2 Historie objektu

Z předchozího zápisu vyplývá, že již v roce 1352 existoval v osadě kostel, avšak žádné údaje o jeho vzniku se nedochovaly. Nový kostel byl vystaven za působení sadského faráře Jana Schreittera z Schreittenthalu v rámci celkové obnovy a zvelebení tzv. Slezské nebo také Císařské cesty. Kostel však nemohl být vybudován na místě původního kvůli vysokým výdajům a tak nová poloha byla určena na kopci proti Poděbradům.²³³ Stavba kostela v barokním slohu byla navržena hned dvěma umělci. Starší z nich byl podán již roku 1729 a

²³¹ PALACKÝ, František. Popis Království českého. Praha, 1848.

²³² JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 119.

U názvu "Lit. a duchovní příznávací tabella z fary Sadsky, kraje Královehradeckého No. 1" má autor uvedenou v citaci pamětní knihu i se stranou. Nejedná se však o pamětní knihu, v současném vlastnictví farnosti Nymburk. Lze se tedy domnívat, že se jedná o exemplář nějaké starší pamětní knihy, která se nedochovala. Stejně tak může být uložena v nepřístupném fondu Děkanství úřad Sadská. Podobně lze smýšlet i o osudu sepsaného inventáře, ke kterému se v díle není poznamenáno nic.

²³³ Archiv Pražského Hradu, Zprávy, plány a rozpočty kostelů v Moravanech, Holicích, Plátenicích, Chvojně a na panství Přerov ve Velence a Semicích- Panství Pardubice, Dvorský stavební úřad, sign. 2330, inv. č. 133, kniha 3, fol. 4.

jeho autorem byl Tomáš Haffenecker.²³⁴ K jeho návrhu však nebylo přistoupeno. Přednost dostaly návrhy architekta, dnes již slavného jména, Kiliána Ignáce Dienzenhofera. Ten vypracoval celkem dvě varianty vesměs podobného ražení. V prvním případě představil příčně položenou oválnou loď s protáhlým, segmentově zakončeným kněžištěm. Dynamicky řešené západní průčelí bylo konkávně formované s nakoso postaveným nárožím a uvnitř vkomponovaným šnekovým schodištěm v síle zdiva.²³⁵ Tento plán byl nakonec zamítnut a bylo přikročeno k tradičnější verzi podélného oválu.²³⁶

Stavba započala v roce 1733. Ze začátku byl vedoucím stavby zednický mistr Tomáš Haffenecker, autor původního plánu kostela a zhotovitel rozpočtu. Po jeho skonu ho nahradil Jakub Schödl. Průběh stavby byl velmi rychlý a tak již následující roku 1734 stál nový kostel. Stavba byla slavnostně vysvěcena 29. září téhož roku za účasti poděbradského vikáře Antonia Molinariho.²³⁷

Od doby jeho vzniku nebyly nalezeny o stavbě prakticky žádné podrobnější záznamy, které by napomohly při tvorbě historického vývoje stavby. Ze stavu kostela však bylo možno vyčíst, že žádnými velkými rekonstrukcemi ani zásahy neprošel. Poznamenána je pouze přestavba z 80. let 20. století, kdy dostal objekt novou fasádu. Přestože objekt potřeboval mnoho dalších úprav, lze tak soudit z dokumentace evidenčních listů památky²³⁸, na zbylé úpravy byly finanční prostředky pravděpodobně omezené. Změna přišla v roce 2007, kdy vzniklo Sdružení občanů a přátel obce Velenka. Nově vzniklé sdružení si jako svůj první cíl vybralo zamezit dalšímu chátrání významné dominanty obce a přistoupilo se k snahám o jeho renovaci. Již roku 2008 najdeme o tomto snažení zmínku i v ročence Národního památkového ústavu.²³⁹ Jak je poznamenáno v brožurce vydané místním sdružením ku prospěchu kostela: *"Za velice aktivního přístupu Arcibiskupství pražského, faráře nymburské farnosti Mgr. Jaroslava Krajla, stavebního technika Arcibiskupství pražského Roberta Koppa,*

²³⁴ viz. Obrázek 102

²³⁵ Archiv Pražského Hradu, fond Stará mapová sbírka, sig. 213.

²³⁶ viz. Obrázek 103

²³⁷ Archiv Pražského Hradu. Zprávy, plány a rozpočty kostelů v Moravanech, Holicích, Plátenicích, Chvojně a na panství Přerov

ve Velence a Semicích- Panství Pardubice, Dvorský stavební úřad, sign. 2330, inv. č. 133, kniha 3, fol. 3.

²³⁸ Kartotéka NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, Evidenční listy č. 15388/2-1965.

Zde se autor vyjadřuje ke stavu kostela jako k velmi špatnému. Především v následku špatného odvlhčení objektu a nezabránění protékání, jsou na stavbě patrně zaznamenány trhliny zdi, opadávání vnitřní omítky a narušená podstrešní římsa. Navíc předsíní s lodí od sebe byly téměř odděleny velkou trhlinou.

²³⁹ Příloha k časopisu (Ročenka 2008). In *Památky středních Čech 2/2019*. ISSN 0862-1586.

zastupitelstva obce Velenka a společnosti Bramko Semice dospělo úsilí k vytčenému cíli."²⁴⁰
Roku 2012 a 2013 se poté podařilo sehnat dostatečný finanční obnos na zahájení celkové rekonstrukce zchátralé stavby. Obnova zahrnovala kontrolu a úpravu statiky stavby, její odvodnění, výměnu krovu střechy a její krytinu, restaurátorské práce na dílčích částech stavby, rekonstrukci obvodového pláště stavby a mnoho dalších. Všechny výše zmíněné práce a ještě mnoho dalších prováděla společnost TESLICE CZ s.r.o. ze Vsetína zvolená na základě výběrového řízení. Firma pracovala v průběhu léta a podzimu roku 2013 a to vše na základě projektu renovace od Ing. Jindřicha Rineše z Prahy. V říjnu 2013 bylo dílo dokonáno a obec se může těšit mnoho dalších let z nově zrekonstruovaného kostela.²⁴¹

7.3 Rozbor objektu²⁴²

Kostel sv. Petra v okovech je situován na mírném návrší na návsi v obci Velenka. Objekt stojí v těsné blízkosti hlavní silnice II/611 jdoucí do Sadské k Praze. Je orientován ve směru západ-východ s hlavním vchodem v západním průčelí. Na kostel navazuje na západním průčelí zeď, která vymezuje zhruba oválný pozemek. Objekt stojí vně hřbitova vymezeného právě zmíněnou zdí.

Jedná se o jednolodní zděnou stavbu s centralizující dispozicí. Kněžiště je půlkruhově uzavřeno, orientováno k východu. Na západě navazuje na presbytář hlavní loď s oválným půdorysem. Nad celou stavbou je umístěna valbová střecha s taškovou krytinou. U věže je jako krytina použit plech. Hřeben hlavní lodi a presbytáře je ve stejné výšce, západní část nad rizalitem nižší. Soudržnou hmotu střechy narušují na bocích malé vikýře s trojúhelným štítem a sedlovou stříškou. K hlavní lodi je na západě přistavěno průčelí ve formě rizalitu. Průčelí je jednoduché, ploché, užší než hlavní loď, avšak v nároží zaoblené a na hlavní loď plynule navazující. Směrem nahoru je protaženo nad korunní římsu atikou, která je ozdobena po stranách pískovcovými koulemi na soklicích. Zakončení je v podobě vížky zakončené jehlanovitou střechou. Před vchodem s průčelím je ke stavbě ještě přičleněn drobný obdélný

²⁴⁰ Sdružení občanů Velenky. *Kostel sv. Petra v okovech*. Velenka, 2013. s. 3.

²⁴¹ Sdružení občanů Velenky. *Kostel sv. Petra v okovech*. Velenka, 2013. s. 3.

²⁴² Podrobný rozbor z dřívějších dob podává:

Kartotéka NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, Evidenční listy č. 15388/2-1965.

Velmi stručně se ke stavebním strukturám a některým stavebním prvkům vyjadřuje:

POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech T/Ž, svazek 4*. Praha, 1982. Soutis památek historických a uměleckých v republice československé: V politickém okrese Českobrodském. Praha, 1907. s.206-208.

přístavek nesoucí v nadpraží vchodu v oválku letopočet "A. 1734". Tato malá předsíňka je kryta nízkou plechovou valbovou stříškou.²⁴³

Vnější členění objektu je provedeno především za pomoci lisenových rámu ve fasádě a oken. Na stavbě se nalézá dohromady čtrnáct oken, přičemž tři jsou umístěny ve stěnách hlavní lodi, dvě v kněžišti, dvě a dvě malá na bočních stěnách rizalitu a zbylá čtyři na věži. Dvě velká okna lodi a jedno v západním průčelí jsou v horní části ozdobena jednoduchými supraporty se segmentovou římsou přerušenu klenákem. Naspodu jsou pak zavěšeny kapky. Okna presbytáře jsou o poznání menší než okna hlavní lodi. Mají oválný tvar se štukovým rámem nahoře zdobeným volutami a převýšený klenákem. Na věži jsou umístěna do všech stran velká, půlkruhově ukončená, okna s prkenými okenicemi. Na východní straně zasahuje do okna hřbet střechy a proto je okno menší. Všechna okna jsou olemována štukovými pasy při dolním okraji, římsovými hlavicemi pod oblouky a vysoko převýšenými klenáky zasahujícími až do římsy. Boky věže jsou v hlavním průčelí také flankovány drobnými volutovými křídly. Nápadným prvkem co do segmentace je také bohatě profilovaná korunní římsa obíhající obvod celé stavby. Členění pak doplňují ještě v průčelí zdvojené lizény a v bočních fasádách velká vpadlá pole.²⁴⁴

Interiér stavby začíná v plochostropé předsíni. Hlavní loď od presbytáře potom odděluje půlkruhový vítězný oblouk. Kněžiště je odděleno i ve spodní linii a to podlahou, která je o stupeň vyšší než ve zbytku lodi. Stěny presbytáře jsou pak členěny pilastry s římsovitými hlavicemi. U pilastrů v lodi a v celém presbytáři je umístěn sokl. Loď členěná vpředu a vzadu po stranách sdruženými pilastry se společným soklem a tumbovitou hlavicí a římsou. Stěny jsou ve vrchní části zakončeny oblouky. Boční oblouky nad okny jsou zdobeny štukovým rámem stojícím na čtvercovitých hlavicích dohromady tvořících římsu.

7.4 Katalog konstrukčních prvků

7.4.1 Zdivo

Celá stavba kostela je nově omítnuta a zdivo není nikde odkryto. Jediným místem, kde lze pozorovat složení zdiva, je podkroví. Zde je odkryté zdivo věže a částečně i lodi. V těchto ukázkách se nalézají pouze cihly. Je tedy pravděpodobné, že se jedná o cihlovou stavbu. Výjimku tvoří jen základy stavby, které jsou patrné zvenčí a které tvoří velké nepravidelné pískovcové kvádry.

²⁴³ viz. Obrázek 105

²⁴⁴ viz. Obrázek 106, Obrázek 107, Obrázek 108

Datování:

Vznik lze zařadit do barokního období což potvrzuje četnost cihel ve stavbě.

7.4.2 Krovy

Krov nad hlavní lodí²⁴⁵

Krov nad hlavní lodí se ve svém základu skládá z krokví s jedním patrem vodorovných rozpěr, neboli hambalků. Na hambalky navazuje v jejich středu tzv. vyvěšovací sloupek. V jeho patě je patrné provedení železného třmene. Horní konec závěsu je ohnutý a zaražený do dřeva. Spodní třmen drží čtvercové matky našroubované na spodní konec závěsu. Tato soustava typu "A" je usazena na základně několika vaznic. Dvě se nalézají v patách krokví, jedna v jejich vrchu. Po dvou vaznicích je také pod konci hambalků, kde je podpírají stojaté stolice, které jsou s vaznicemi vzájemně propojené pásky. Stolice jsou navíc ještě spojeny jedním ztužovacím trámem, diagonálně vedeným z paty krovu. Protože je v krovu použit úsporný způsob vynechávání vazných trámů v prázdných vazbách pomocí krátčat a výměn, nalézají se vaznice také v místě zakončení krátčat. Tento systém typický pro paty krovů je zde uplatněn jak v patě krovu, tak v patře hambalkovém. Zde krátčata zastupují v prázdných vazbách hambalky. Z plných vazeb krovu je možné usoudit, že se nad kostelem nachází krov hambalkový se stojatými stolicemi a věšadlem.

Při rekonstrukci v roce 2013, byl krov restaurován. Zachovalo se přibližně 20 % z původního barokního krovu, 80 % potom bylo nahrazeno novými trámy, avšak původní systém krovu byl zachován. Navíc byla konstrukce doplněna o nové podpůrné prvky. Mezi stojaté stolice byla vložena, v plných vazbách, vodorovná rozpěra. Na tu navazují šikmé ztužující trámy vložené mezi krokve a podpůrné trámy svislých stolic. Jedná se o systém, umožňující vhodnější rozložení váhy krovu.

Datování

Dvě stolice pod konci hambalků. Tyto krovy se objevují nejčastěji až v 19. století, zejména ve zděných klasicistních stavbách už ve spojení s těžkou pálenou taškovou krytinou. Avšak vznik popsané soustavy lze vymezit ještě v kratším časovém úseku. Jedná se o období pozvolného přechodu z konstrukce hambalkové na konstrukci vaznicovou. Tesařské práce v tomto období se snažily přizpůsobovat moderním trendům, avšak staré zvyky v práci stále přetrvávaly. Snahou bylo dokázat, že i hambalkový krov může být, co se týče spotřeby

²⁴⁵ viz. Obrázek 109, Obrázek 110, Obrázek 111, Obrázek 112

materiálu, úsporný a nemusí mít hambalky v každé vazbě. Toto jednání je charakteristické pro období okolo poloviny 19. století. Krov tedy nepochybně pochází právě z této doby.

7.4.3 Zvonová stolice²⁴⁶

Zvonová stolice je umístěna v nevelkém prostoru ve věži, který je přístupný otvorem ve zdi z krovu. Její velikost je uzpůsobena tak, aby se přesně vešla do daného prostoru. Základ celé zvonové stolice tvoří tři příčné vazby pro upevnění dvou zvonů. Jednotlivé vazby jsou velmi jednoduché a skládají se dohromady ze tří trámů. Jde o jeden střední, nejsilnější sloupek a dvě šikmé vzpěry. Vzpěry jsou s trámem spojeny čepovými spoji pojištěnými velkými kovovými čtvercovými maticemi. Spoje jsou umístěny přibližně ve dvou třetinách hlavního sloupu. Všechny tři hlavní sloupky jsou ve vrcholu vzájemně propojeny příčným trámem. Ukotvení zvonové stolice není patrné, protože je skryto v dřevěné fošnové podlaze.

Datování:

Zvonovou stolicí je možné datovat již podle jejího umístění a výrobního materiálu. Protože se nachází v horním podlaží barokní hranolové věže a jejím stavebním materiálem je dřevo, nikoli ocel, je pravděpodobné, že doba jejího vzniku spadá do doby barokní. Nasvědčují tomu i další konstrukční prvky jako čtvercové matice či samotné opracování dřeva.

7.4.4 Klenba

Nad presbytářem²⁴⁷

Presbytář je sklenut konchou členěnou třemi nestyčnými trojbokými výsečemi. Mezi výsečemi jsou umístěny pásy vycházející z římsových pilastrů a sbíhající se nahoře u vítězného oblouku. Takto členěné konchy nebývají časté.

Datování:

Klenba presbytáře není pro datování výslovná. Koncha není typ klenby vyhraněný dobou.

²⁴⁶ viz. Obrázek 113, Obrázek 114

²⁴⁷ viz. Obrázek 115

Nad hlavní lodí²⁴⁸

Je patrné, že klenební pole ve svých bocích pozvolně stoupá a přechází do poměrně plochého vrchlíku. Skladba je jednoduchá se čtyřmi rohovými cípy, do kterých se opírá klenební pole. Ze všech čtyř stran zasahují do klenby trojboké nestyčné výseče. Přestože klenební výseče nejsou pro tento typ příznačné, jedná se zde o klenbu plackovou.

Datování:

Plackové klenby jsou typické především pro období baroka od 2. poloviny 18. století, kdy si získaly pro svou jednoduchost velkou oblibu. Datace zařazující klenbu do doby barokní odpovídá i dostupným písemným pramenům.

7.4.5 Schodiště

V kostele se nalézá dřevěné vřetenové schodiště s fošnovými schody zasazenými do sloupku z jednoho kusu kmene. Schody jsou spirálovitě stoupající směrem doprava. Na vnější straně jsou zapuštěné do stěn kruhového zděného tubusu.

Datování:

Dle této konstrukce lze schodiště zařadit do doby barokní.

7.4.6 Dveře

Vstupní dveře²⁴⁹

Jedná se o velké masivní dvoukřídlé dveře s dvoukřídlým nástavcem. Z lícové strany je patrný způsob přibití vnějších rámových prvků, jejichž výplně jsou poskládány do diagonály. Na povrchu dveří jsou patrné kovové hřeby, jejichž hlavy vytvářejí na dveřích ozdobný rastr. Rubová strana je tvořena několika svislými prkny, spojenými vodorovnými svlaky. Spojení jednotlivých prken je velmi dobře provedeno a dveře opticky působí jako z jednoho kusu dřeva. Z popisu vyplývá, že všechna křídla jsou sestavena ze dvou dveřních konstrukcí a jedná se zde o dveřní konstrukci kombinovanou. Součástí dveří je z lícové strany profilovaná klapačka na svých koncích ozdobně zakončena. Pokračuje i na vrchním nástavci.

Celé dveře jsou upevněny v ostění zdobeného portálu. Konstrukce je zavěšena za pomoci mohutných ozdobně kovaných háků s nosným trnem a dlouhých pásových závěsů,

²⁴⁸ viz. Obrázek 116

²⁴⁹ viz. Obrázek 117, Obrázek 118, Obrázek 119, Obrázek 120

kteře jsou umístěny na lícové straně. Závěsy jsou mohutné, na třech místech kde se zatloukaly hřeby rozšířené. Každé křídlo věží, včetně nástavce, nesou vždy dva pásové závěsy. Dveře jsou otvíravé ven. Tato situace je poněkud atypická. Dveře jsou umístěny vně dveřního ostění, přestože uvnitř je jasně patrná drážka pro jejich umístění. Toto umístění způsobuje, že nosné pásy jsou upevněny v lici, přes ozdobný rastr dveří, což je velmi neobvyklé. Lze se jen domnívat proč jsou dveře osazeny z vnější strany. Pravděpodobně šlo o nedostatek prostoru při jejich otvírání do lodi. Zajímavá je i souvislost dveří s malým přístavkem v průčelí kostela. Je možné, že vznikl z důvodů ochrany zvnějšku osazených dveří, před povětrnostními podmínkami.

Kování je na rubové straně doplněno o spodní a horní zástrče a krabicový zámek s klikou. Zámek je stále funkční a dodnes je využíván pro vstup do kostela. Z lícové strany je pak na každém křídle upevněna klika se zdobeným klíčovým štítkem a vertikálně umístěné profilované madlo podložené bohatě ozdobně vykrajovaným plechem.

Datování:

Dle opracování dřeva, na kterém jsou patrné tahy hoblíkem, lze soudit, že jsou dveře vyrobeny ruční truhlářskou prací. Zdobení klíčových štítků a klik ukazuje na klasicistní období. Tomuto faktu nasvědčuje i typická klasicistní profilace klapačky a ve spodní části dveří umístěné psaníčkové vzory. Dveře tedy s největší pravděpodobností pocházejí z 1. poloviny 19. století. Toto konstatování koresponduje i s faktem, že přestavěná předsíňka odpovídá svým chladným tvaroslovím klasicismu 2. poloviny 19. století, tedy následovala po dveřích.

Dveře na schodiště²⁵⁰

Nosné jádro dveří tvoří pevný rám s čepovými spoji. Do rámu je vsazena jedna vodorovná a jedna svislá příčle. Dohromady dělí rám na čtyři stejně velké části. Do každé z nich je vsazena výplň, jejíž strany jsou na lícové straně jednoduše profilovány. Tato profilace pozvolna navazuje až do rámu, který je tudíž, ze všech čtyř stran, také profilovaný. Z rubové strany je viditelný rámový kříž s výplněmi, avšak výplně jsou zcela hladké bez profilace. Stejně tak i rám.

Otvírání dveří je zajištěno pomocí kované kliky se zdobeným klíčovým štítkem a vypouklým držadlem terčového typu. Na rubové straně je potom patrný zámek dveří, jehož

²⁵⁰ viz. Obrázek 121, Obrázek 122

mechanika je z části uschována v plošší kované obdélné krabici s čtvercovými profilovanými matkami. Ozdobnou matkou, profilovanou do tvaru čtyřlístku, je také přípevněno držadlo.

Dveře jsou přípevněny za pomoci polo zapuštěného závěsu provedeného z kovaného železa. Dveřní hák je v horní části profilován žaludovým koncem.

Datování:

Rámová konstrukce sama o sobě ukazuje na období pozdního klasicismu. Ostatní konstrukční prvky by mohly naznačovat období starší, např. částečně zapuštěné závěsy, které byly používány již od pozdního baroka, avšak žaludové konce závěsného háku opět připisují vznik dveří do doby 19. století, pro kterou byl tento druh zdobení charakteristický.

Dveře na kůr²⁵¹

Na první pohled je patrné, že se jedná o jednoduchou svlakovou konstrukci. Dveře jsou složeny ze dvou prken na rubové straně propojené dvěma vodorovnými jednoduše profilovanými svlaky. Lícovou stranu zdobí rytá výzdoba iluzivně naznačující rámovou konstrukci.

Celé dveře jsou ve zdi upevněny za pomoci jednoduchých jednodílných kovaných háků a dlouhých pásových závěsů umístěných v líci. Závěsy jsou lehce profilované, tzn. na čtyřech místech, kde se zatloukaly, hřeby rozšířené.

Na lícové straně se také nalézají jednoduchý zámek krabicového typu. Nejen zámek, ale celé dveře nejsou opatřeny klikou. Otevírání je zajištěno pouze držadlem terčového typu, umístěným na straně rubové, tedy straně od schodů.

Datování:

Vznik dveří se dle konstrukčních prvků mohl pohybovat od 18. století, pro které je typická iluzivní výzdoba rytím, až po 20. století, s tím, že na dveřích bylo použito starších konstrukčních prvků.

Dveře do podkrovní²⁵²

Jedná se o dřevěné dveře tvořené třemi svislými fošnami, jejichž spoje jsou překryty z lící i rubové strany profilovanými lištami. Celou konstrukci dveří dohromady pojí dva vodorovné svlaky umístěné z lícové strany.

²⁵¹ viz. Obrázek 123, Obrázek 124

²⁵² viz. Obrázek 126

Dveře jsou zavěšeny na částečně zapuštěných závěsech s kuželovými konci zakončenými „bambulkami“.

Klika i zámek chybí, avšak je patrné, že se na dveřích nacházely. Zachován je na rubové straně pouze tepaný klíčový štítek profilovaný nahoře a dole do jednoduchých květinových vzorů.

Datování:

Podle tvarů zachovaného dveřního kování, tedy klíčového štítku a závěsů, lze usuzovat, že dveře pochází z pozdně klasicistního období, po polovině 19. století.

7.4.7 Okna

Kasulová okna hlavní lodi²⁵³

Jedná se o velká, dovnitř otevíravá okna s pevným členěním. Každé okno má několik křídel. Základ tvoří šest křídel obdélného tvaru. Jsou poskládána do dvou řad po třech. Každé křídlo je tvořené silným rámem a rastrem osmi skleněných tabulek s dřevěnými spoji. Tato část je nahoře a dole doplněna o dvě a dvě křídla tvarovaná podle profilace ostění oken. Rámy jednotlivých křídel jsou hladké, bez profilace. Zavírání je zajištěno pomocí obrtlíků s okrouhlým rozšířeným koncem. Nasazení okna obstarávají zapuštěné závěsy s kuželovými konci zakončenými „bambulkami“.

Z vnější strany oken je umístěna kovaná železná mříž tvořící rastr dvanácti polí. Mříž je od kraje okna odsazena několik desítek centimetrů. Na síti z železných kovaných pásů jsou z rubové strany patrná malá očka. Mříž je dozajista součástí starého barokního okna, kde celá kostra sloužila jako konstrukce zachycení barokních skel. Tzn. do dnes zachovaná mříž nesla přisazený rámeček se zasklením. Přichycení bylo provedeno prostrčením oček do otvorů v rámu. Zajištění celé konstrukce okna bylo pravděpodobně provedeno pásovými klíny, prostrčenými oky a na koncích upevněno zakroucením.²⁵⁴

Datování:

Jednotlivé konstrukční prvky oken nasvědčují době vzniku nejdříve v klasicistním období. Spíše však byly k stavbě dodány až v 2. polovině 19. století.

Mříž svým stářím okna ovšem předchází. Časově ji lze zařadit již do barokního období. Je pravděpodobné, že se zachovala jako původní součást stavby již z roku 1734.

²⁵³ viz. Obrázek 127, Obrázek 128

²⁵⁴ ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7. s. 345.

Oválná okna presbytáře

Konstrukčně jsou tato okna totožná s okny v hlavní lodi. Jedinou odlišností je menší velikost a oválný tvar. I před těmito okny je umístěna původní barokní mříž.

7.4.8 Zábradlí²⁵⁵

Balustráda na kůru nad hlavní lodí je provedena soustružením. Skládá se z několika desítek bohatě profilovaných kuželek umístěných mezi dvěma mohutnými hrubě profilovanými dřevěnými trámy.

Datování:

Výrazná profilace kuželek, s klasickou baňatostí, přiřazuje období vzniku balustrády do baroka.

²⁵⁵ viz. Obrázek 129

8 Souhrnná hodnocení

8.1 Na základě písemných pramenů

Přestože stavby jednotlivých budov na sebe nebyly nijak vázány, lze sledovat jisté souvislosti v jejich vzniku. Pro všechny tři budovy se stala významnou dobou doba barokní. Pro kapli v Sadské a kostel ve Velence bylo baroko dobou jejich vzniku. Pro sadský kostel znamenalo baroko zisk nové podoby. Všechny akce proběhly v poměrně rychlém časovém sledu, bez velkých rozestupů. Kostel sv. Petra v okovech byl vystaven v roce 1734, nová loď kostela sv. Apolináře v roce 1737 a kaple Bolestné Panny Marie v roce 1775. Písemné prameny nám podávají vysvětlení, proč tomu tak bylo v případě kostela sv. Petra v okovech a kostela sv. Apolináře. Obě církevní budovy náležely v barokní době na císařská panství - Velenka panství pardubickému a Sadská panství poděbradskému. Znamenalo to tedy, že patronem staveb byl panovník, resp. Česká komora, která svými finančními možnostmi mohla stavby zaštitit. Dále k takto rychlému vývojovému spádu jistě přispěl i fakt, že o veškeré stavební záležitosti spadající do kompetence České komory se staral samostatný Dvorský stavební úřad se svým horlivým personálem. V době barokní zde totiž působil zanícený úředník J. H. Dinebier, který svou práci uměl vždy rychle prosadit a K. I. Dientzenhofer, který svou práci uměl vždy rychle zhotovit. Jejich jména jsou tak spojována nejen s oběma kostelními stavbami ve farnosti Sadská, ale s mnoha dalšími budovami na všech císařských panstvích. Navíc k takto rychlému sledu mohl přispět i fakt, že obě stavy stojí v blízkosti císařské cesty, tzv. Slezské cesty²⁵⁶, která v tomto časovém období procházela jistým zvelebováním. Je tak pravděpodobné, že se budovy stávaly místem zastávek výše postavených hodnostářů a byla jim proto věnována časová přednost. Nasvědčuje tomu i stavba zájezdního hostince ve Velence, který tou dobou vznikl taktéž pod patronací Dvorského stavebního úřadu. Na takto vzniklou situaci pravděpodobně reagovala i Sadská, kde byly okolo poloviny 18. století v plném rozkvětu zdejší lázně. Císařská cesta pravděpodobně dobře prosperovala, a tak v rámci postupného rozšiřování lázní došlo v roce 1775 i na stavbu nové kaple. Přestože lázně ani kaple nebyly císařským majetkem a nespádaly do kompetence Dvorského stavebního úřadu, je autorství kaple připisováno K. I. Dientzenhoferovi.²⁵⁷ Ačkoli není toto tvrzení podloženo žádnými dohádatelnými prameny, v

²⁵⁶ Jedná se o bývalou obchodní cestu vedoucí z Prahy přes Poděbrady, Chlumeck nad Cidlinou či Hradec Králové do Kladska a dále do Slezska.

²⁵⁷ POCHÉ, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980.

žádném případě není zcela vyloučeno. Naopak lze usuzovat, že práce K. I. Dientzenhofera byla v Sadském církevním prostředí známá již z dob, kdy navrhoval přestavbu kostela sv. Apolináře, a tak byly prosby orientovány jeho směrem i v tomto případě. Zvláštní však je, že se o kapli nezmiňuje ve svém souhrnném díle Milada Vilímková²⁵⁸, přestože v citacích uvádí dílo Emanuela Pocha²⁵⁹, kde je tato myšlenka zmíněna.

Písemné prameny přináší v mnoha případech možnost nahlédnout na půdorys kostela. Tento přínos je však vhodné přijímat s rezervou. Většinou je vyhotoven pouze jeden půdorys stavby, který se pak v různých dílech pouze sdílí a opakuje. Může nastat situace, že tento půdorys není přesný a na základě jeho opakování i v jiných dílech, jako přesný brán je. Příkladem budiž všechny tři popisované stavby. K problematice půdorysného zobrazení kostela sv. Apolináře bylo již mnoho řečeno v kapitole 5.2 Historie stavby, a tak zbývá ještě upozornit na odlišnosti v půdorysech u kaple Bolesné Rodičky Boží a sv. Petra v okovech. Půdorysné zobrazení kaple, je možno sledovat jen v díle Emanuela Pocha²⁶⁰, kde je kaple patrná ještě se sakristií, která však její součástí nebyla od roku 1880. Tento fakt není žádným prohřeškem, protože autor změnu v půdorysu uvádí. To se již nedá říct o kostele sv. Petra v okovech. Jeho půdorysný náčrt je uváděn opět v díle Emanuela Pocha, ale také v knize Antonína Podlahy.²⁶¹ Oba náčrty jsou totožné a lze předpokládat, že jeden je pouhou kopií druhého. Na půdorysu se v šíři obou stěn západního průčelí nalézají točitá schodiště. Avšak schodiště je v kostele pouze jedno, v severní stěně, které vede na kůr a dále do krovu. V šíři druhé stěny je pouze jakýsi kumbál. Druhé schodiště v kostele nikdy nebylo, což dokazuje i původní mapový plán.²⁶² Toto konstatování má především demonstrovat potřebu komparace písemných pramenů s terénním výzkumem.

8.2 Na základě terénního výzkumu

Terénní výzkum, jakožto stěžejní část celé práce, přinesl množství zajímavých a především zcela mimořádných poznatků. Přestože literární díla a některé prameny se zdejšími stavbám v menší či větší míře věnují, nikde nenalezneme podrobné výpisy jednotlivých

²⁵⁸ VILÍMKOVÁ, Milada. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, 1986.

²⁵⁹ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980. s. 288.

²⁶⁰ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980. s. 288.

²⁶¹ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech T/Ž*, svazek 4. Praha, 1982. s. 187.

PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století*. Praha, 1907. s. 46

²⁶²

stavebních prvků tak, jak je podává tato práce. V žádném doposud vydaném díle se ani nedozvídáme nic o tak významných konstrukčních prvcích jako jsou krovy těchto staveb. Jediná blíže popsaná konstrukce ze všech tří objektů připadá na klenbu kostela sv. Apolináře, a to jen protože je tato konstrukce nejstarší. Skutečností, že stejně staré jsou i obvodové zdi presbyteria, které celou konstrukci nesou a které jsou sestaveny z ručně opracovávaných pískovcových kvádrů s pekovaní, již nikdo zájem nevěnuje.

Je až zarážející, jak málo je tomuto oboru věnováno pozornosti, přestože přináší důležité informace. Konkrétním příkladem budiž především zaznamenané výjimečné stavební prvky sledovaných budov, které svou sestavou vybočují ze standardních vzorů. V první řadě lze jmenovat netypickou klášterní klenbou sakristie kostela sv. Apolináře. Podobné nestandardní klenbové tvary se nalézají povětšinou na více přístupných místech, kde může být originalita architektova umu dostatečně obdivována. Jako příklad může být uveden zámek ve Smiřicích, kde se podobná klenba nachází ve vstupním prostoru mezi zámkem a jeho kaplí. V případě Sadské se autor konstrukce pravděpodobně rozhodl věnovat svou zručnost hodnotám, které nejsou tolik patrné. Další příklady atypických konstrukčních prvků přináší kostel sv. Petra v okovech. Například se jedná o kovanou mříž s očky umístěnou před okny kostela. Ač na první pohled tento fakt nikoho nezaujme, jasně vypovídá o existenci původního barokního zasklení, které bylo později nahrazeno klasicistními okny. Za jmenování také stojí zdánlivě obyčejná koncha, klenutá nad presbytářem, která však svou konstrukcí s trojbokými výsečemi zcela obyčejná není, byť zůstává nepovšimnuta. Významným konstrukčním prvkem je i krov nad kostelem, který charakterizuje dobu přechodu mezi krovem hambalkovým a vaznicovým. Zajímavostí je i rub plackové klenby nad lodí kaple Bolestné Rodičky Boží, který je díky složité dispozici stavy poněkud atypický. Na stejné stavbě se nalézá i nestandardně konstruovaný rošt krovu věže. Je sestaven z dvou vrstev na sebe navazujících ztužujících prvků, což není běžné. Zůstává škodou, že celý krov věže není přístupný, aby bylo možno prozkoumat celou soustavu podrobněji a komplexně.

Zaznamenávat tyto a další stavební prvky a určovat jejich stáří i u budov, kde jsou dostupné písemné prameny o jejich vzniku, je i přesto velmi důležité. Nejenže je to cesta podložení pravosti písemných pramenů, ale takto nabyté informace mohou v budoucnu fungovat jako precedenty pro další podobné situace. V tomto konstatování také spočívá exklusivnost předkládané práce.

Z dosažených poznatků vyplývá historická i architektonická hodnota tohoto významného souboru památek, který každý sám o sobě nese několik původních, zajímavých či atypických prvků. Důkazem toho budiž i fakt, že všechny popisované objekty jsou

zaneseny do seznamu národních kulturních památek.²⁶³ Důležitost všech zmiňovaných objektů je zaštiťována státem, a proto je nepřehlédnutelné a tristní, v jak žalostném stavu se nachází stavba kaple Bolestné Panny Marie. Tento objekt je nádhernou ukázkou výrazné pozdně barokní architektury, avšak je otázkou, jak dlouho tomu ještě bude. Na stavbě jsou patrné mnohé praskliny a omítka po celé ploše kaple různě odpadává. Stavbu kaple především škodí blízkost hlavní silnice, jejíž doprava způsobuje výrazné otřesy a narušuje statiku objektu. Doporučuji v nejbližší době s tímto problémem bojovat a zajistit nehybnost stavby. Zbylé dvě stavby jsou v současnosti po nedávné rekonstrukci a nehrozí jim žádné výrazné nebezpečí.

²⁶³ kaple Bolestné Panny Marie, č. rejstříku ÚSKP 24246/2 - 1952

kostel sv. Apolináře, č. rejstříku ÚSKP 23662/2-1951

kostel sv. Petra v okovech, č. rejstříku ÚSKP 15388/2-1965

Závěr

Objekty, jímž je věnována tato práce, nesou v současnosti pouhý místní význam, avšak na základě předchozího výzkumu bylo dokázáno, že jejich význam je mnohem obsáhlejší. Nejen že kostel sv. Apolináře byl dějištěm významných historických událostí a v kapli Panny Marie Boží trávil patrně nějaký čas sám významný W. A. Mozart, ale především se na jejich stavbě více či méně podílel významný umělec mezinárodní známosti K. I. Dientzenhofer. Stavby nesou i důležitý urbanistický význam. Jedná se totiž o typický příklad venkovského kostela, situovaného na místě pro obec nejdůležitějším. V případě Sadské to bylo místo s nejstarší historií, v případě Velenky se stal kostel středobodem osady. Navíc u obou kostelů se dochovaly i historické hřbitovní zdi, přičemž u kostela ve Velence se v nich doposud nalézají i hřbitov. V Sadské byl pak hřbitov přesunut o několik desítek metrů západně po hřebeni kopce.

V díle uplatnila autorka zkušenosti a znalosti nabyté v průběhu svého studia. Díky získané praxi bylo možné vytvořit podrobný katalog konstrukčních prvků odhalující takové zajímavosti, jakými jsou klášterní klenba v sakristii kostela sv. Apolináře, dvojitý rošt v kapli Bolestné Panny Marie, či krov v kostele sv. Petra v okovech. Na základě nabytých vědomostí pak mohlo být alespoň rámcově určeno časové zařazení jednotlivých prvků a jejich porovnání s literárními prameny, pokud se k danému prvku nějaké nalézaly. Práce tak přináší ujištění či vyvrácení hodnověrnosti dostupného pramene. Protože žádnému z uvedených objektů dosud nebyla z hlediska stavebního vývoje v literatuře věnována dostatečná pozornost, příliš takových pramenů není.

Aby mohla práce vzniknout tak, jak bylo vytyčeno v úvodu, bylo nutné zvolit jen nejdůležitější prameny. Pramennou základnu k stavebnímu poznání jednotlivých kostelů a jistě i k rozšíření znalosti o celé jejich historii skrývají účetní prameny související s jejich hospodařením. Navíc se v pramenech objevují informace věnované institucím, jejichž ekonomické zázemí bylo úzce vázáno na faru a kostel²⁶⁴ a které také mohou skrývat doplňující informace nejen k historii staveb, ale celé farní správy, jejíž fungování bylo v této práci popsáno pouze na pramenech literárních. Přestože je tímto krokem výzkum ochuzen o některé podrobnější popisy, bylo toto rozhodnutí nejlepší možností. Těžiště výzkumu totiž spočívalo na tvorbě katalogu konstrukčních prvků, kterému tak byla věnována větší pozornost. Zároveň tato skutečnost otvírá dveře dalším badatelům, kteří se mohou podrobněji

²⁶⁴ farní škola, literární kúr

soustředit na zmíněné nedostatky. Práce může posloužit jako východisko pro řadu dalších terénních zpráv vedoucích k restaurátorským či rekonstrukčním procesům zaměřených na dané stavby. Může být budoucím přínosem pro zjednodušení pátrání po pramenech a především porozumění stavební situaci. Významně ulehčí postup při tvorbě nedestruktivního stavebně-historického průzkumu, který ani k jedné stavbě nevznikl.

Bohužel zájem o zkoumání historických staveb je mezi veřejností velmi rozsáhlý, avšak pozornost setrvává převážně jen na budovách s "velkou" historií. Na budovách jež jsou od základů po střechu prozkoumány největšími odborníky na slovo vzatými a k jejichž historii a stavbě se vztahuje většinou i několik obsáhlých děl. V tomto stínu pak spočívá architektura menšího regionálního nebo jen místního významu. Přesto i tyto budovy přinášejí mnohá poznání, která mohou být velmi přínosná, a proto je důležité je poznat. A přestože okolo všech popsaných objektů projíždí denně stovky lidí mířících po hlavní okresní silnici do Prahy, jejich hodnota je opomíjena. I z tohoto důvodu vznikla tato práce, aby podnítila širší veřejnosti zájem objevovat dosud nepoznané, spojovat si souvislosti a především obdivovat stavební a architektonické kvality místních staveb, které si zaslouží být uchovány.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny:

Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, COUFAL, Petr. Restaurátorská zpráva - vitrážová okna.

Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních plášťů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Sadské.

Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 213, 236.

Archiv Pražského Hradu, fond Dvorský stavební úřad, sign. 2330, inv. č. 133, kniha 3, fol. 4

Kartotéka NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, Evidenční listy č. 15388/2-1965, č. 23662/2-1951, č. 24246/2 - 1952.

Národní archiv, fond Archiv pražského arcibiskupství, Praha.

Pamětní kniha farní, uloženo: Farní úřad, Kostelní náměstí 9, Nymburk.

Státní oblastní archiv Praha, fond Velkostatku Poděbrady, inv.č. 1741, kostel Sadská, 1894-1906, kart. 1375.

Státní okresní archiv Nymburk se sídlem v Lysé nad Labem, fond Archiv města Sadská, inv.č. 759 (kniha č. 334), Kniha příjmů a vydání zádušní kaple P. Marie Bolestné U Studánky.

Edice pramenů:

HÁJEK z LIBOČAN, Václav. *Kronika česká*. Praha, 2014. (ed.). LINKA, Jan. ISBN 978-80-200-2255-4.

PEŠINA, Tomáš z Čechorodu. *Mars Moravicus*. (ed.) Jan Arnold z Dobroslavína. Praha, 1677.

VAVÁK, František, Jan. *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816*. (ed.) SKOPEC, Jindřich. Praha, 1907-1938.

Literatura:

ADAMOVÁ, Karolina - SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň, 2004. ISBN 80-86898-04-0.

BIRNSTEIN, Uwe. *Kronika křesťanství*. Praha, 1998. ISBN 80-86144-23-2.

ČAREK, Jiří. *Městské znaky v Českých zemích*. Praha, 1985.

ČERNÁ, Eliška. *Patronátní právo na panství Poděbradském v 19. století*. Pardubice, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Filozofická fakulta, Ústav historický věd.

ČERNÁ, Eliška. *Pravěké osídlení na Nymbursku*. Pardubice, 2010 . Bakalářská práce. Univerzita Pardubice Filozofická fakulta, Ústav historických věd.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka a kol. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1.

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel a rádce*. Praha, 2008. ISBN 978-80-7021-911-9.

HRABĚTOVÁ, Jana. *Soupis památek okresu Nymburk, Díl I, část 2*. Poděbrady, 1976.

HRONEK, Josef. *Obrazy z dějin katolické církve: Učebnice pro školy měšťanské*. Praha, 1937.

JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912.

KÁRNÍK, Zdeněk. *Památky středních Čech*. Praha, 1985.

KOTYŠKA, Václav. *Úplný místopisný slovník Království českého*, Praha 1895.

KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro – Sto*. Praha, 2004. ISBN 80-7277-040-3.

LÍBAL, Dobroslav. *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, 1948.

MACEK, Petr. *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*. Praha, 2001. ISBN 80-86234-22-3. ISSN 1210-5538.

MAREK, Josef. *Kostel sv. Apolináře v Sadské*. Třebestovice, 2000.

MAREK, Josef. *Lázně a kaple Bolestné P. Marie v Sadské*. Třebestovice.

Masarykův slovník naučný: Lidová encyklopedie všeobecných vědomostí. .

MIŠOVIČ, Ján. *Víra v dějinách Zemí Koruny české*. Praha, 2001. ISBN 80-85850-99-0.

Ottův slovník naučný: Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí.

PALACKÝ, František. *Popis Království českého*. Praha, 1848.

PODLAHA, Antonín. *Posvátná místa království českého: Arcidiecéze pražská*. Díl I. Praha, 1907.

PODLAHA, Antonín. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století*. Praha, 1907.

POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980.

POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech T/Ž*, svazek 4. Praha, 1982.

PUMPR, Pavel. *Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách*. Brno, 2010. ISBN 978-80-86488-73-8.

RETERA, Jiří Rajmund - HORÁK, Zábaj. *Slovník církevního práva*. Havlíčkův Brod, 2011. ISBN 978-80-247-3614-3.

RUTH, František. *Kronika královské Prahy a obcí sousedních*, I. díl, Praha 1903.

Sdružení občanů Velenky. *Kostel sv. Petra v okovech*. Velenka, 2013.

SEDLÁČEK, August. *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha, 1998. **ISBN: 80-7203-099-X**.

SEDLÁČEK, August. *O starém rozdělení Čech na kraje*. Praha, 1921.

SOMMER, Johann, Gottfried . *Das Königreich Böhmen, Bidschower Kreis*. Prag, 1835.

SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel – FOLTÝN, Dušan. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, 1997. ISBN: 80-85983-17-6.

Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. Praha, 1900 - 1937.

STEJSKAL, Martin. *Labyrint tajemna: Průvodce po magických místech Československa*. Praha, 1991. ISBN: 80-85192-08-X .

ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha, 2007. ISBN 80-7203-548-7.

ŠMILAUEROVÁ, Eva. *Poděbrady v proměnách staletí 1. díl*. Praha, 2001. ISBN 80-86197-30-1.

TOMEK, Václav Vladivoj. *Registra decimarum papalium čili registra desátků papežských z diecési Pražské*. Praha, 1873.

TYWONIAK J. *Velkostatek Poděbrady (1528 - 1926)*. Inventář. 1962. ev.č. 257.

VILÍMKOVÁ, M. *Stavitelé paláců a chrámů: Kryštof a Kilián Ignác Dientzenhoferové*. Praha, 1986.

VŠETEČKA, Václav. *Sadská: Stavebně historický průzkum historického jádra obce*. 1983.

ŽEMLIČKA, Josef. K osobnosti knížete Konráda II. Oty. In *Český stát na přelomu 12. a 13. století*. Opava: Slezská univerzita, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, 1993.

Periodika:

PŠENIČKA, Stanislav. Vývoj patronátního práva v českých zemích od doby osvícenského absolutismu do roku 1949. In *Revue církevního práva*. Č. 2, 2002, ISSN 1211-1635.

PÁTROVÁ, Karin. Prebendy nejstarších kolegiátních kapitul do sklonku 14. století (Stará Boleslav, Litoměřice, Vyšehrad). In *Český časopis historický*, 106, 2008. ISSN 0862-6111.

BOROVÝ, Klement. Právo patronátní v Čechách. In *Časopis pro katolické duchovenstvo* 7, 1866.

HORÁK, Petr. K statutům Konráda Oty. In *Časopis Matice moravské*, roč. 80/1961.

Příloha k časopisu (Ročenka 2008). In *Památky středních Čech 2/2019*. ISSN 0862-1586.

Příloha k časopisu (Ročenka 2009). In *Památky středních Čech 2/2010*. ISSN 0862-1586. .

Příloha k časopisu (Ročenka 2010). In *Památky středních Čech 2/2011*. ISSN 0862-1586. .

Příloha k časopisu (Ročenka 2011). In *Památky středních Čech 2/2012*. ISSN 0862-1586. .

Příloha k časopisu (Ročenka 2012). In *Památky středních Čech 2/2013*. ISSN 0862-1586.

Internetové zdroje:

MĚSTO SADSKÁ. Městské symboly. *Město Sadská, oficiální web města Sadská* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: < <http://www.mesto-sadska.cz/mestske-symboly> >

ŘÍMSKOKATOLICKÁ FARNOST NYMBURK. Historie farnosti. *Římskokatolická farnost Nymburk., oficiální web ŘK farnosti Nymburk* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z:< http://nymburk.farnost.cz/clanky/clanek.php?a=30&k=11&mk=0&pfview=2#article_30>

ÚSTŘEDNÍ ARCHIV ZEMĚMĚŘICTVÍ A KATASTRU. Archivní mapy. *Císařský povinný otisk stabilního katastru.* [online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné z:

Abstract

This thesis presents historical and architectural description of the selected objects in Sadská parish. According to reasons given in this paper, there were several objects excluded from the original extent and only chosen objects were closely specified. Three buildings meeting designed specifications are the basic objects for research. These buildings are as follows Church of St. Apollinaire in Sadská, Chapele of Our Lady of Sorrows in Sadská and Church of St. Peter-in-Chains in Velenka.

The combination of two main approaches was crucial for thorough knowledge of the buildings. Firstly, the author described the brief history of the objects and places of origin on the basis of studying various literary works and other information sources. History of the parish administration development and its reflection on Sadská parish is based on written sources. Secondly, the author's fieldwork was used for this theses with its output titled Catalog of Design Elements. The Catalog brings findings about various building structures, structural elements and their approximate date of creation.

Summary evaluation was designed to evaluate importance and historical nature of individual buildings based on collected information and results of the fieldwork. The exclusivity of the information not included in any other information source was highlighted and mistakes found in accessible sources were corrected. This theses presents also different interesting design elements that were discovered on buldings.

This paper due to its structure can provide starting point for other expert researches. This theses can be a foundation for regional studies or papers with ecclesiastical themes and the Catalog of Design Elements can be used as a model or precedent for other buidlings. Above all, this work is by its nature close to standard nondestructive structural and historical surveys and it is intended to assist with their future design for different objects.

Seznam obrazových a grafických příloh

A) Kostel sv. Apolináře

Dokumentace historického vývoje objektu

Obrázek 1 Znak města Sadská k roku 1562	110
Obrázek 2 Znak města Sadská k roku 2014	110
Obrázek 3 Mapa stabilního katastru - město Sadská.....	111
Obrázek 4 Mapa stabilního katastru - detail na kostel sv. Apolináře a přilehlé budovy.....	111
Obrázek 5 Půdorys s nástinem původní stavby z roku 1733.....	112
Obrázek 6 Půdorys s nástinem původní stavby z roku 1738.....	112
Obrázek 7 Půdorys kostela sv. Apolináře	113
Obrázek 8 Návrh barokní přestavby od K.I. Dientzenhofera.....	113
Obrázek 9 Návrh barokní přestavby od K.I. Dientzenhofera.....	114
Obrázek 10 Plán barokní rekonstrukce od J. H. Dinebiera	114
Obrázek 11 Pohled na kostel ze severu v dobové ikonografii z roku 1808	115
Obrázek 12 Pohled na kostel ze severu v dobové ikonografii z roku 1864	115
Obrázek 13 Malba kostela z roku 1907 od akademického malíře Urbana.....	116
Obrázek 14 Malba kostela z roku 1907 od akademického malíře Urbana.....	116
Obrázek 15 Pohled na kostel z jihu po opravě v roce 1895	117
Obrázek 16 Prostorové zobrazení kostela z jižní strany.....	118
Obrázek 17 Prostorové zobrazení kostela ze severní a východní strany.....	119

Dokumentace současného stavu

Obrázek 18 Pohled na kostel z jižní strany	120
Obrázek 19 Pohled na kostel ze severní strany	121
Obrázek 20 Pohled na kostel z jižní strany	121
Obrázek 21 Pohled na dveře kostela se supraportem v západním průčelí kostela	122

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 22 Odhalené zdivo v opěrném systému presbytáře s patrným pekováním.....	123
Obrázek 23 Odhalené zdivo v jižní boční kapli	123
Obrázek 24 Krov nad hlavní lodí	124
Obrázek 25 Krov nad hlavní lodí	124
Obrázek 26 Tesařská značka v krovu nad hlavní lodí.....	125
Obrázek 27 Tesařské ozdoby v krovu nad hlavní lodí	125

Obrázek 28 Zvonová stolice.....	126
Obrázek 29 Zvonová stolice.....	126
Obrázek 30 Zvonová stolice - detail zavěšení zvonu.....	127
Obrázek 31 Klenba nad presbytářem	128
Obrázek 32 Falešná klenba nad hlavní lodí.....	129
Obrázek 33 Falešná klenba nad severní boční kaplí	129
Obrázek 34 Klenba nad vstupním prostorem pod kůrem.....	130
Obrázek 35 Klenba v sakristii	130
Obrázek 36 Schodiště na kůr.....	131
Obrázek 37 Schodiště do krovu	131
Obrázek 38 Vstupní dveře - lícová strana	132
Obrázek 39 Vstupní dveře - rubová strana.....	132
Obrázek 40 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku.....	133
Obrázek 41 Dveře na schodiště na kůr - lícová strana	134
Obrázek 42 Dveře na schodiště na kůr - rubová strana.....	134
Obrázek 43 Dveře na schodiště na kůr - detail kliky	135
Obrázek 44 Dveře na schodiště na kůr - detail zámku.....	135
Obrázek 45 Dveře do sakristie - lícová strana.....	136
Obrázek 46 Dveře do sakristie - rubová strana	136
Obrázek 47 Dveře do sakristie - detail zámku	137
Obrázek 48 Dveře do sakristie - detail kliky a madla	137
Obrázek 49 Dveře do sakristie - detail závěsu a dveřního háku	138
Obrázek 50 Dveře ze sakristie ven - lícová strana	139
Obrázek 51 Dveře ze sakristie ven - rubová strana.....	139
Obrázek 52 Dveře ze sakristie ven - detail kliky a madla.....	140
Obrázek 53 Příklad z vitrážových oken v hlavní lodi -lícová strana.....	141
Obrázek 54 Příklad z vitrážových oken v hlavní lodi -rubová strana	141
Obrázek 55 Okno u schodiště na kůr	142
Obrázek 56 Okno u schodiště na kůr - detail závěsu a závěsného háku	143
Obrázek 57 Okno u schodiště na kůr - detail zavírání	143
Obrázek 58 Příklad okna u schodiště na kůr - lícová strana	144
Obrázek 59 Příklad okna u schodiště na kůr - lícová strana	144
Obrázek 60 Okno v sakristii - lícová strana	145
Obrázek 61 Okno v sakristii - rubová strana.....	145

Obrázek 62 Okno v sakristii - detail závěsu.....	146
Obrázek 63 Okno v sakristii - detail otvírání	146
Obrázek 64 Železná okenice u okna v sakristii - lícová strana	147
Obrázek 65 Železná okenice u okna v sakristii - rubová strana.....	147
Obrázek 66 Železná okenice u okna v sakristii - detail zavírání.....	148
Obrázek 67 Železná okenice u okna v sakristii - detail zavírání.....	148
Obrázek 68 Balustráda na kůru	149
Obrázek 69 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků.....	149

B) Kaple Bolestné Panny Marie

Dokumentace historického vývoje objektu

Obrázek 70 Mapa stabilního katastru - město Sadská.....	150
Obrázek 71 Mapa stabilního katastru - detail na kapli a přilehlé lázně	150
Obrázek 72 Půdorys kostela kaple Bolestné Panny Marie.....	151
Obrázek 73 Část stavebního plánu	151

Dokumentace současného stavu

Obrázek 74 Pohled na kapli z východu	152
Obrázek 75 Pohled na kapli ze západu.....	153

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 76 Odhalené zdivo hlavní lodi	154
Obrázek 77 Odhalené zdivo hlavní lodi	154
Obrázek 78 Krov nad hlavní lodí	155
Obrázek 79 Krov nad hlavní lodí	155
Obrázek 80 Základový rošt krovu u střechy věže	156
Obrázek 81 Klenba nad hlavní lodí - lícová strana	157
Obrázek 82 Klenba nad hlavní lodí - rubová strana.....	157
Obrázek 83 Klenba nad schodištěm na kůr	158
Obrázek 84 Schodiště na kůr.....	158
Obrázek 85 Schodiště z krovu do věže	159
Obrázek 86 Vstupní dveře - lícová strana	160
Obrázek 87 Vstupní dveře - rubová strana.....	160
Obrázek 88 Vstupní dveře - detail zámku s klikou	161
Obrázek 89 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku.....	161

Obrázek 90 Dvířka na kůr - lícová strana	162
Obrázek 91 Dvířka na kůr - rubová strana	162
Obrázek 92 Dvířka na kůr - detail závěsu a závěsného háku	163
Obrázek 93 Dvířka na kůr - detail zámku	163
Obrázek 94 Příklad oválných oken v hlavní lodi -lícová strana.....	164
Obrázek 95 Příklad oválných oken v hlavní lodi -rubová strana	164
Obrázek 96 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana.....	165
Obrázek 97 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana, detail	165
Obrázek 98 Balustráda na kůru	166
Obrázek 99 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků.....	166

C) Kostel sv. Petra v okovech

Dokumentace historického vývoje objektu

Obrázek 100 Mapa stabilního katastru - město Velenka.....	167
Obrázek 101 Mapa stabilního katastru - detail na kostel a přilehlé budovy	167
Obrázek 102 Plán stavby od Tomáše Haffeneckera.....	168
Obrázek 103 Plán stavby od K.I. Dientzenhofera	168
Obrázek 104 Půdorys kostela sv. Petra v okovech.....	169

Dokumentace současného stavu

Obrázek 105 Pohled západní průčelí kostela	170
Obrázek 106 Pohled na kostel z jihozápadu.....	170
Obrázek 107 Pohled na kostel z severozápadu	171
Obrázek 108 Pohled na kostel z jihu.....	171

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 109 Krov nad hlavní lodí před rekonstrukcí v roce 2013	172
Obrázek 110 Krov nad hlavní lodí před rekonstrukcí v roce 2013	172
Obrázek 111 Krov nad hlavní lodí - detail závěsu	173
Obrázek 112 Krov nad hlavní lodí - detail paty krovu.....	173
Obrázek 113 Zvonová stolice.....	174
Obrázek 114 Zvonová stolice.....	174
Obrázek 115 Klenba nad presbytářem	175
Obrázek 116 Klenba nad hlavní lodí.....	175
Obrázek 117 Vstupní dveře - lícová strana	176

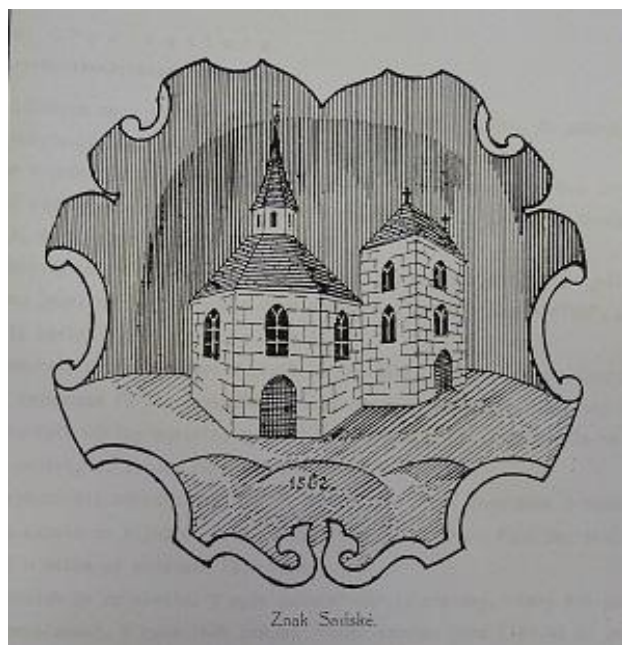
Obrázek 118 Vstupní dveře - rubová strana.....	176
Obrázek 119 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku.....	177
Obrázek 120 Vstupní dveře - detail kliky a madla.....	177
Obrázek 121 Dveře na schodiště na kůr - lícová strana.....	178
Obrázek 122 Dveře na schodiště na kůr - rubová strana.....	178
Obrázek 123 Dveře na kůr - lícová strana.....	179
Obrázek 124 Dveře na kůr - rubová strana.....	179
Obrázek 125 Dveře do krovu - lícová strana.....	180
Obrázek 126 Dveře do krovu - rubová strana.....	180
Obrázek 127 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana.....	181
Obrázek 128 Mříže v oknech - detail.....	181
Obrázek 129 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků.....	182

Přílohy

Obrazové a grafické

A) Kostel sv. Apolináře

Dokumentace historického vývoje objektu

Obrázek 1 Znak města Sadská k roku 1562²⁶⁵

Obrázek 2 Znak města Sadská k roku 2014²⁶⁶

²⁶⁵ MAREK, Josef. *Kostel sv. Apolináře v Sadské*. Třebestovice, 2000.

²⁶⁶ MĚSTO SADSKÁ. Městské symboly. *Město Sadská, oficiální web města Sadská* [online]. [cit. 2014-02-17]. Dostupné z: <<http://www.mesto-sadska.cz/mestske-symboly>>

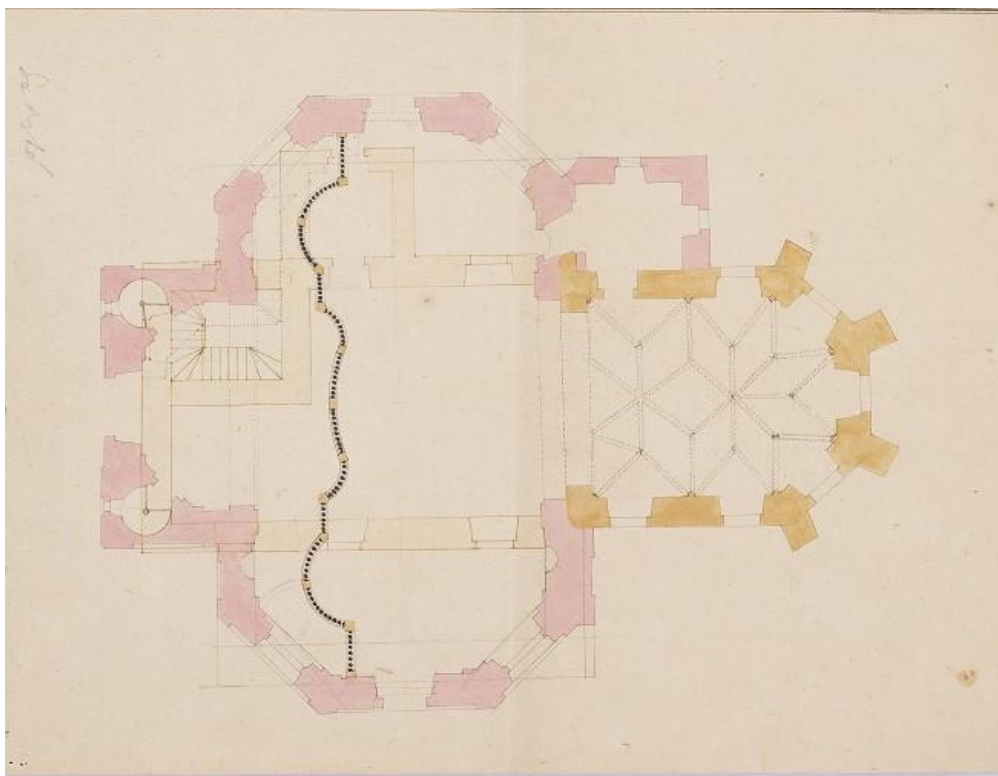
Obrázek 3 Mapa stabilního katastru - město Sadska²⁶⁷

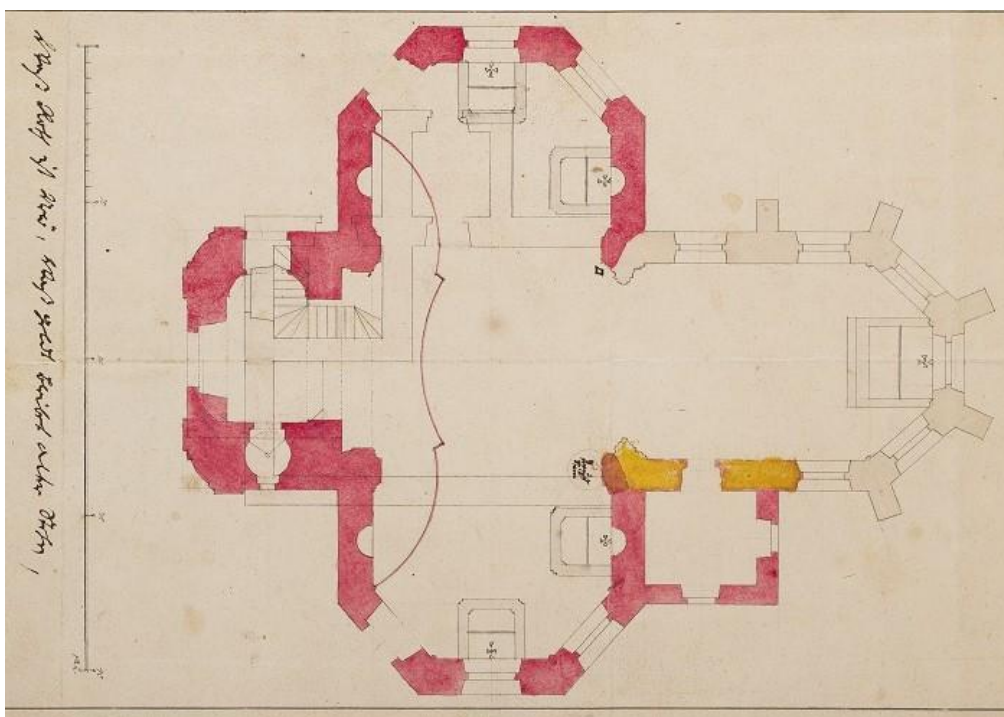
Obrázek 4 Mapa stabilního katastru - detail na kostel sv. Apolináře a přilehlé budovy²⁶⁸

²⁶⁷ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV ZEMĚMĚŘICTVÍ A KATASTRU. Archivní mapy. *Císařský povinný otisk stabilního katastru*. [online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&resetsession=ALL>

²⁶⁸ Tamtéž

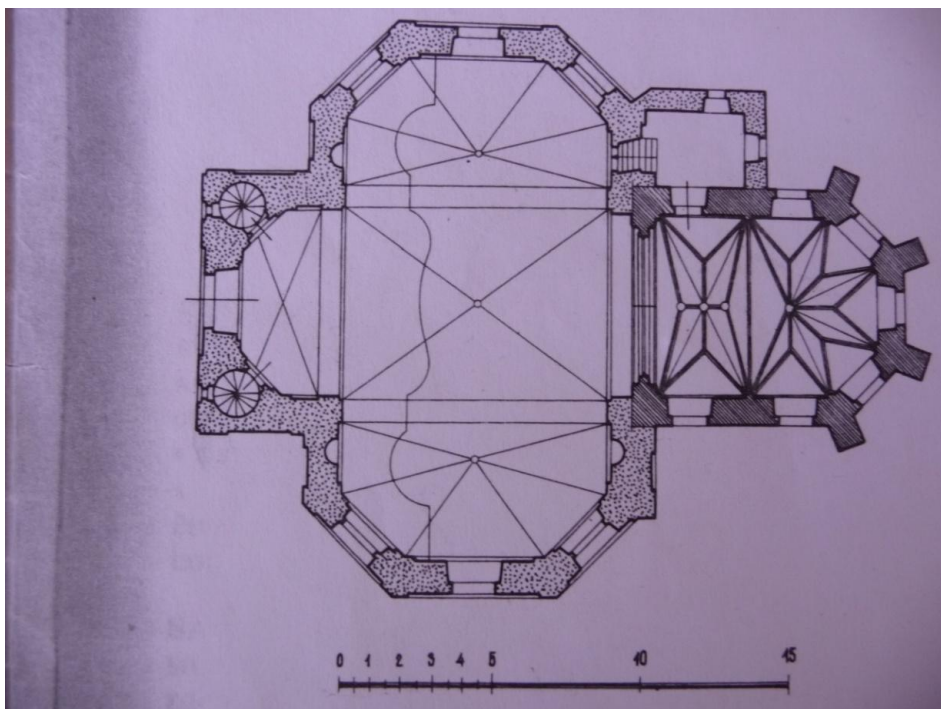
Obrázek 5 Půdorys s nástínem původní stavby z roku 1733²⁶⁹

Obrázek 6 Půdorys s nástínem původní stavby z roku 1738²⁷⁰

²⁶⁹ Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 236, inv.č. 2.

²⁷⁰ Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 236, inv. č. 21

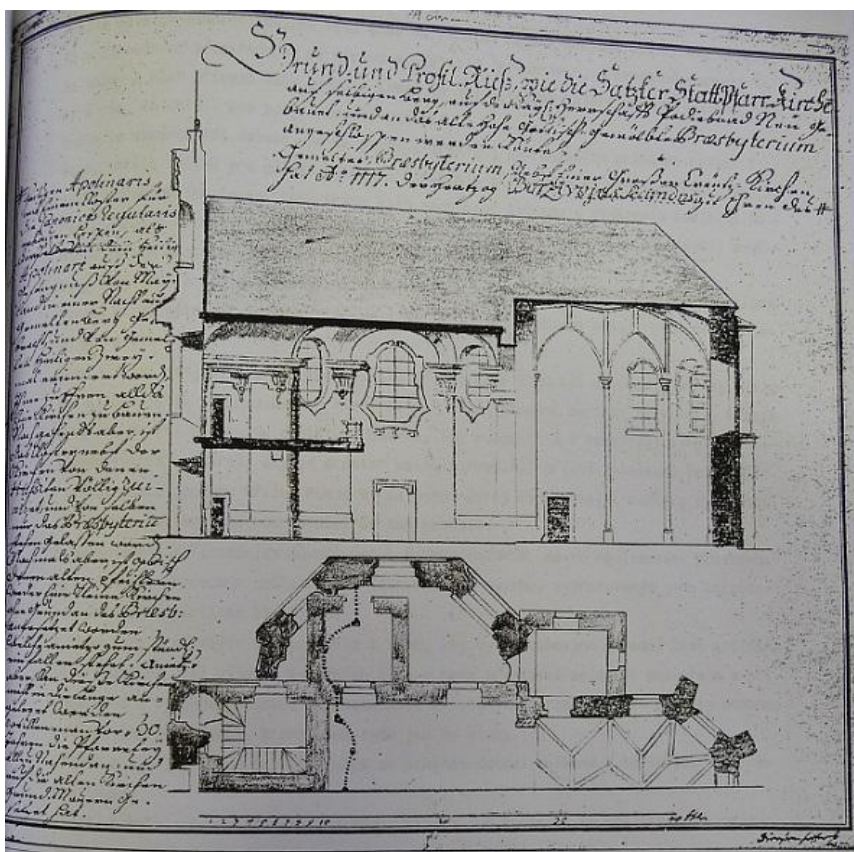
Obrázek 7 Půdorys kostela sv. Apolináře²⁷¹

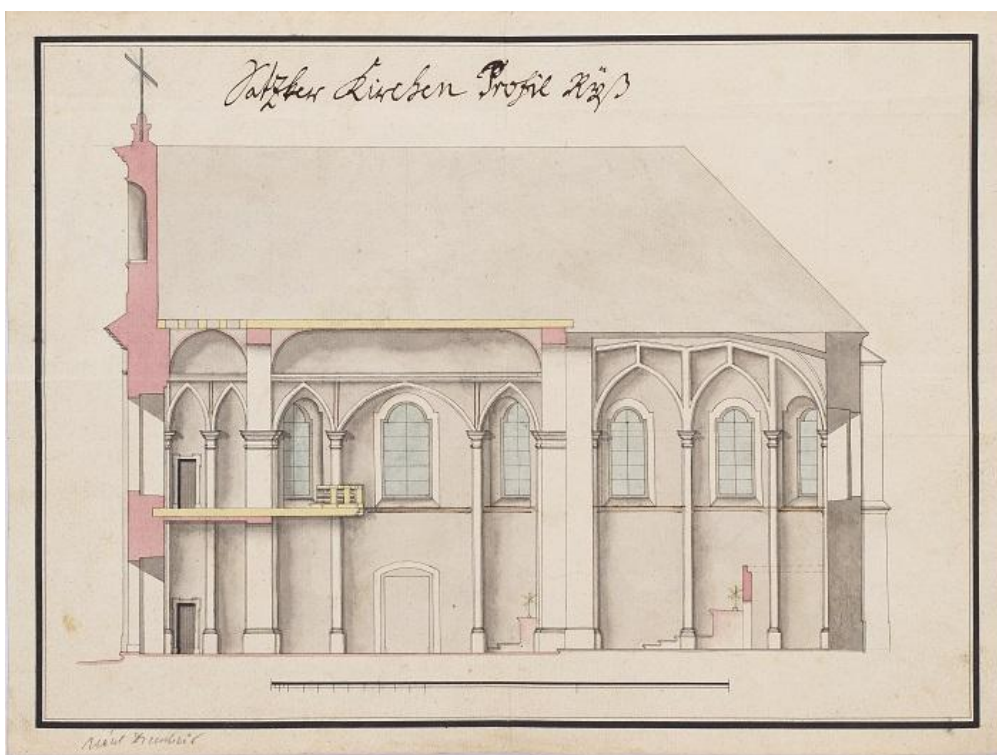
Obrázek 8 Návrh barokní přestavby od K.I. Dientzenhofera²⁷²

²⁷¹ POCHÉ, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980. s.287.

²⁷² Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 236, inv. č. 4

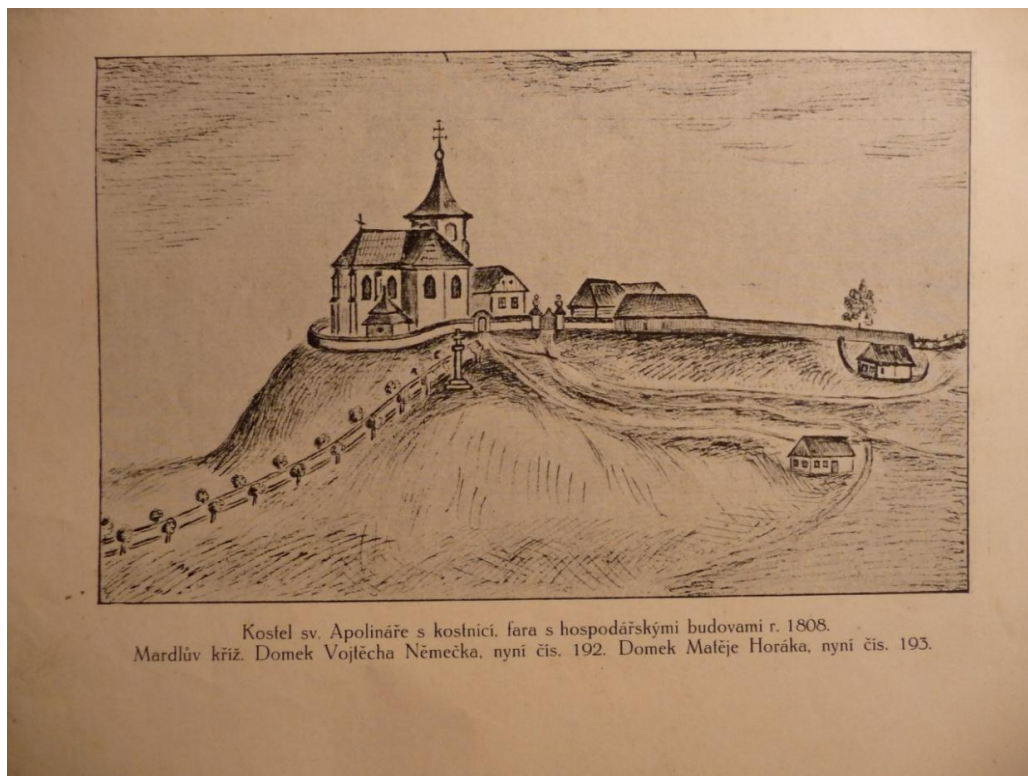
Obrázek 9 Návrh barokní přestavby od K.I. Dientzenhofera²⁷³

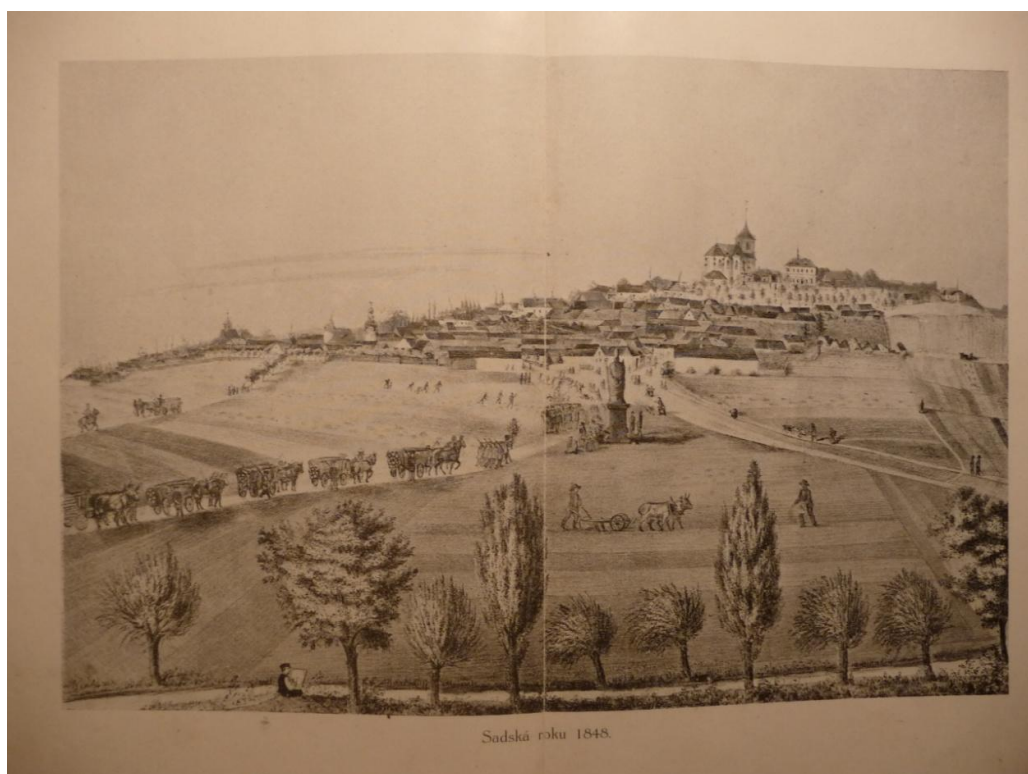
Obrázek 10 Plán barokní rekonstrukce od J. H. Dinebiera²⁷⁴

²⁷³ Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 236, inv. č. 5

²⁷⁴ Tamtéž, sig. 236, inv. č. 6.

Obrázek 11 Pohled na kostel ze severu v dobové ikonografii z roku 1808²⁷⁵

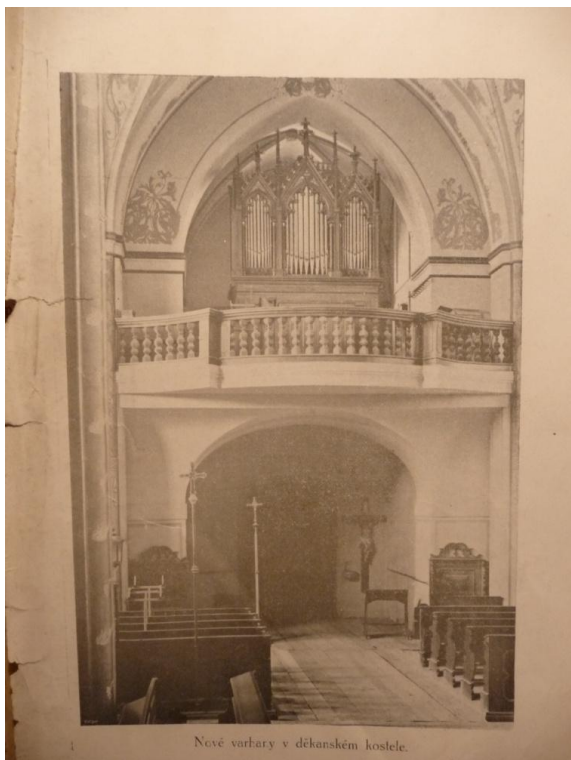
Obrázek 12 Pohled na kostel ze severu v dobové ikonografii z roku 1864²⁷⁶

²⁷⁵ VAVÁK, František, Jan. *Paměti Františka J. Vaváka souseda a rychtáře milčického z let 1770 – 1816.* (ed.) SKOPEC, Jindřich. Praha, 1907-1938. s. 18.

²⁷⁶ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický.* Hradec Králové, 1912. s.185.

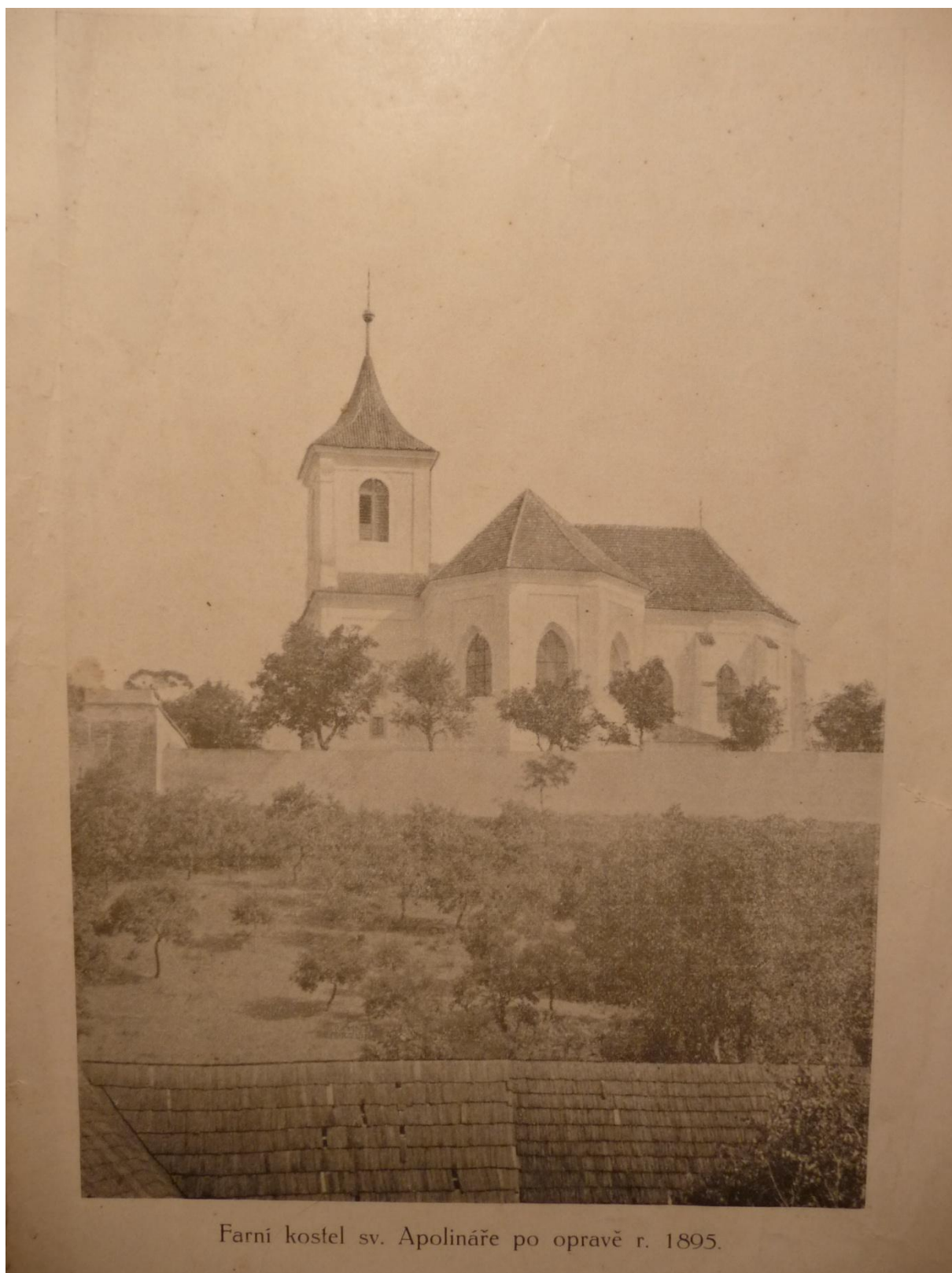
Obrázek 13 Malba kostela z roku 1907 od akademického malíře Urbana²⁷⁷

Obrázek 14 Malba kostela z roku 1907 od akademického malíře Urbana²⁷⁸

²⁷⁷ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 138.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 139

Farní kostel sv. Apolináře po opravě r. 1895.

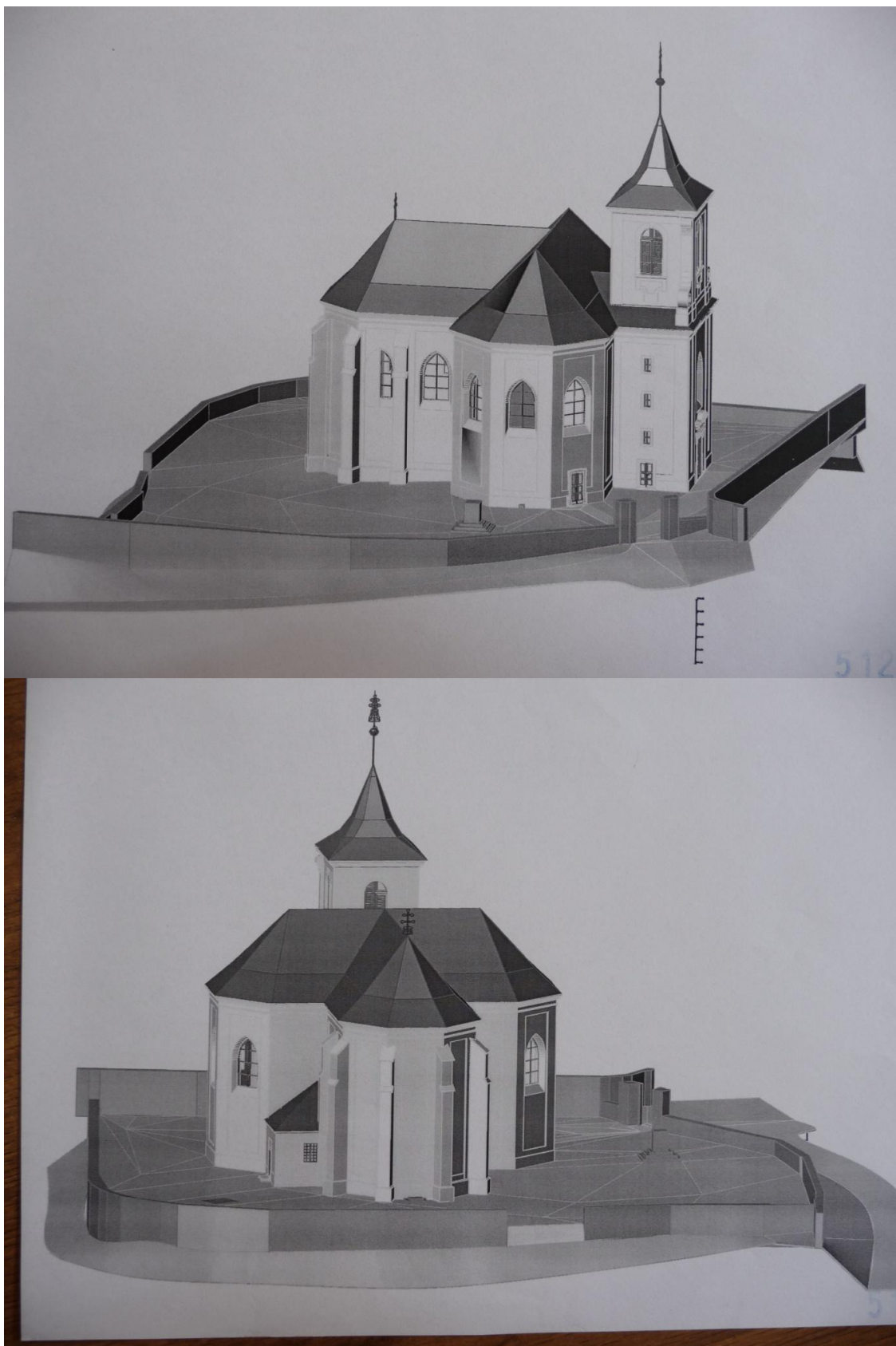
Obrázek 15 Pohled na kostel z jihu po opravě v roce 1895²⁷⁹

²⁷⁹ JELÍNEK, Vojtěch. *Sadská: popis dějepisný, místopisný a statistický*. Hradec Králové, 1912. s. 240.

Obrázek 16 Prostorové zobrazení kostela z jižní strany²⁸⁰

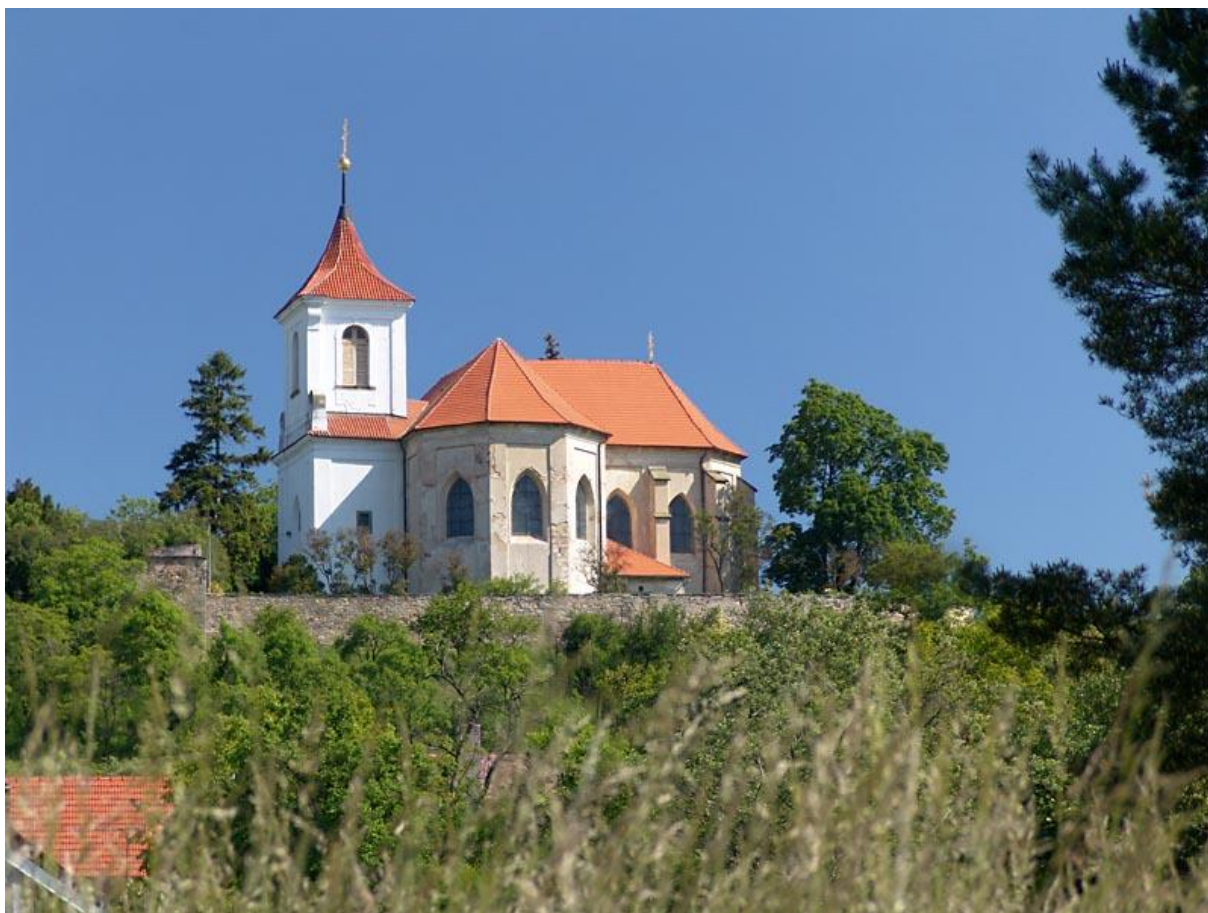
²⁸⁰ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, přílohy k RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních plášťů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Sadské.

Obrázek 17 Prostorové zobrazení kostela ze severní a východní strany²⁸¹

²⁸¹ Archiv NPÚ - územní odborné pracoviště středních Čech, přílohy k RINEŠ, Jindřich. Technická zpráva k ohlášení udržovacích prací - obnova fasádních pláštů a ohradních zdí okolo kostela sv. Apolináře v Sadské.

Dokumentace současného stavu

Obrázek 18 Pohled na kostel z jižní strany

Obrázek 19 Pohled na kostel ze severní strany

Obrázek 20 Pohled na kostel z jižní strany

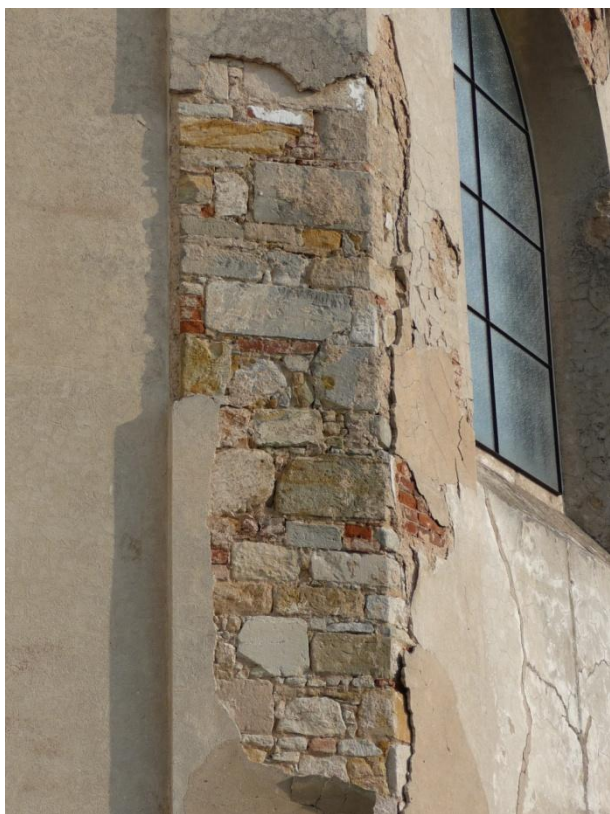

Obrázek 21 Pohled na dveře kostela se supraportem v západním průčelí kostela

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 22 Odhalené zdivo v opěrném systému presbytáře s patrným pekováním

Obrázek 23 Odhalené zdivo v jižní boční kapli

Obrázek 24 Krov nad hlavní lodí

Obrázek 25 Krov nad hlavní lodí

Obrázek 26 Tesařská značka v krovu nad hlavní lodí

Obrázek 27 Tesařské ozdoby v krovu nad hlavní lodí

Obrázek 28 Zvonová stolice

Obrázek 29 Zvonová stolice

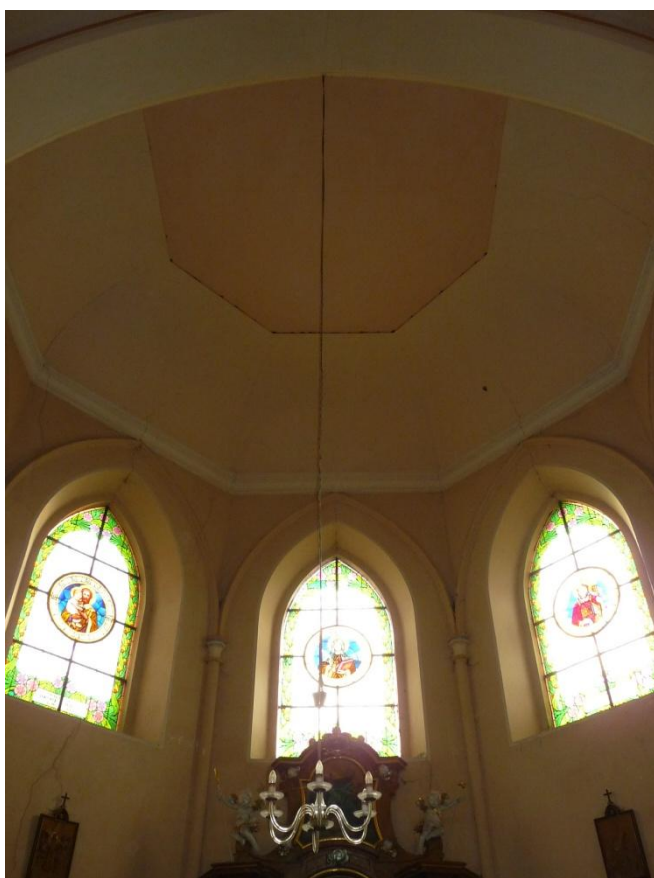
Obrázek 30 Zvonová stolice - detail zavěšení zvonu

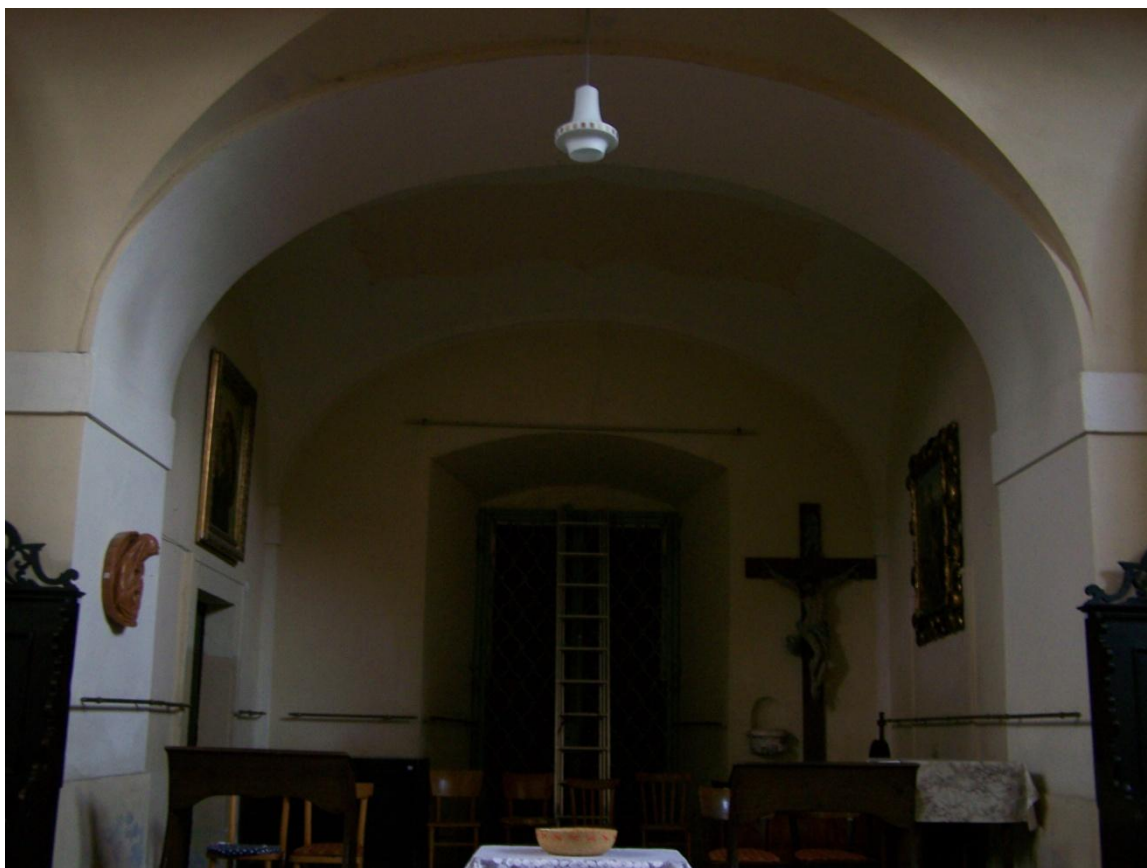
Obrázek 31 Klenba nad presbytářem

Obrázek 32 Falešná klenba nad hlavní lodí

Obrázek 33 Falešná klenba nad severní boční kaplí

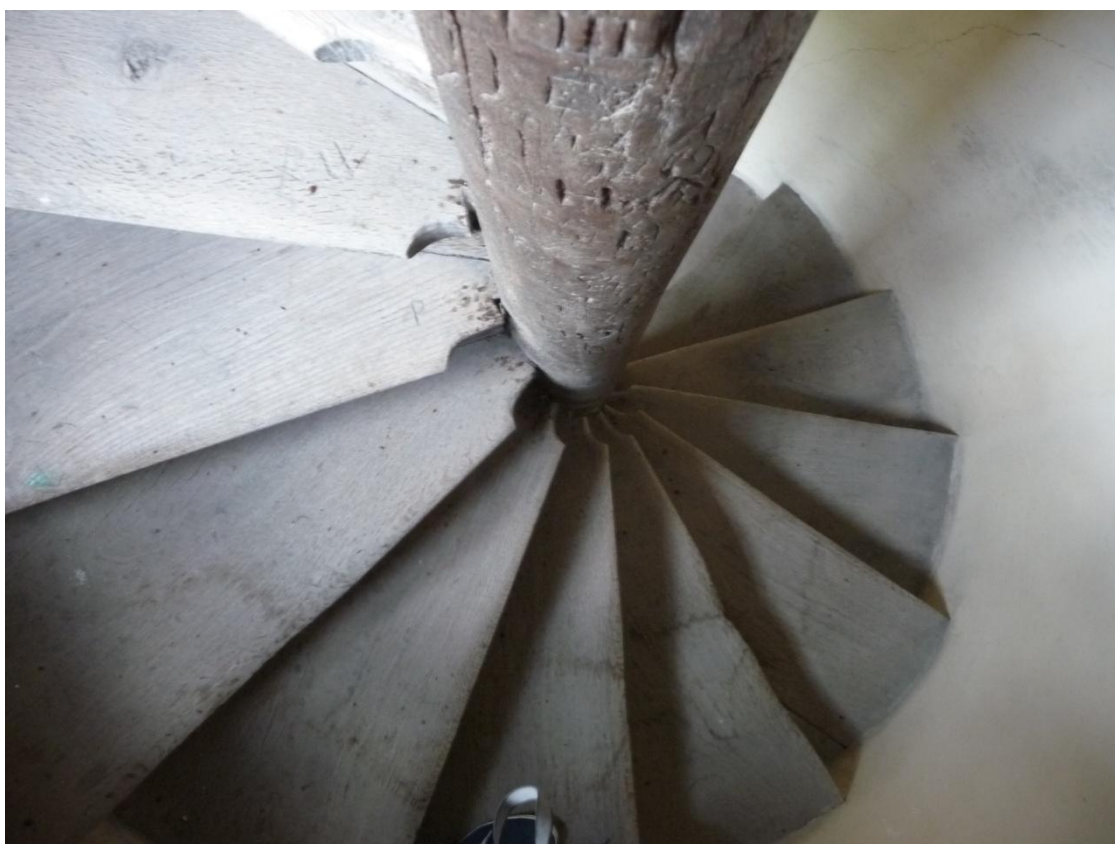
Obrázek 34 Klenba nad vstupním prostorem pod kůrem

Obrázek 35 Klenba v sakristii

Obrázek 36 Schodiště na kůr

Obrázek 37 Schodiště do krovu

Obrázek 38 Vstupní dveře - lícová strana

Obrázek 39 Vstupní dveře - rubová strana

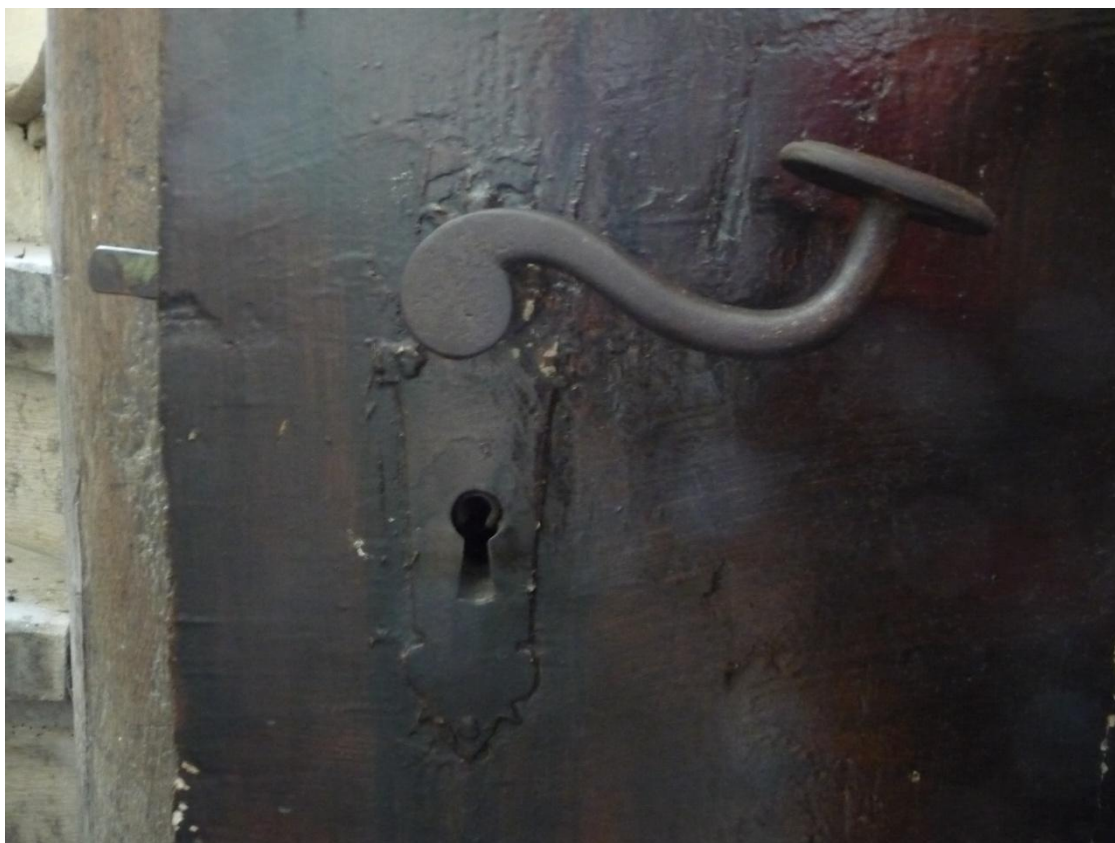
Obrázek 40 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku

Obrázek 41Dveře na schodiště na kůr - lícová strana

Obrázek 42 Dveře na schodiště na kůr - rubová strana

Obrázek 43 Dveře na schodiště na kůr - detail kliky

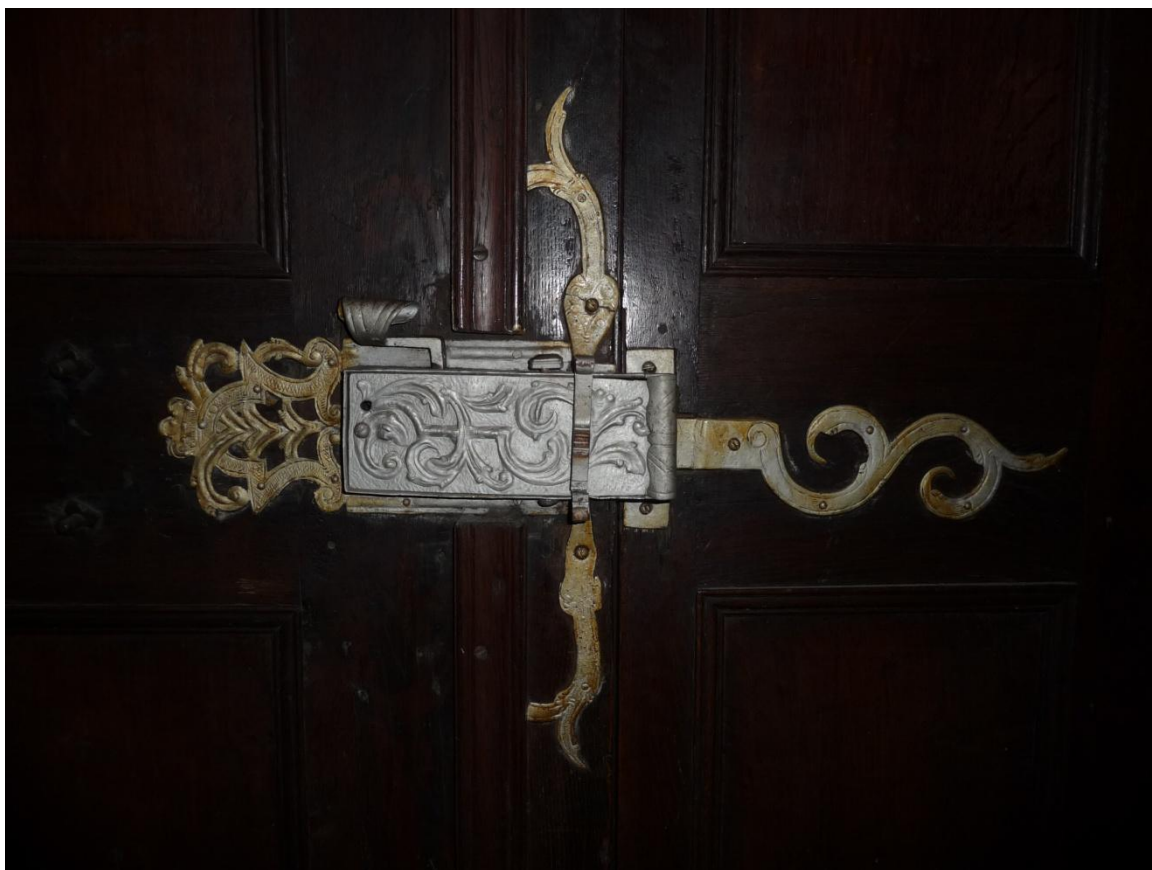
Obrázek 44 Dveře na schodiště na kůr - detail zámku

Obrázek 45 Dveře do sakristie - lícová strana

Obrázek 46 Dveře do sakristie - rubová strana

Obrázek 47 Dveře do sakristie - detail zámku

Obrázek 48 Dveře do sakristie - detail kliky a madla

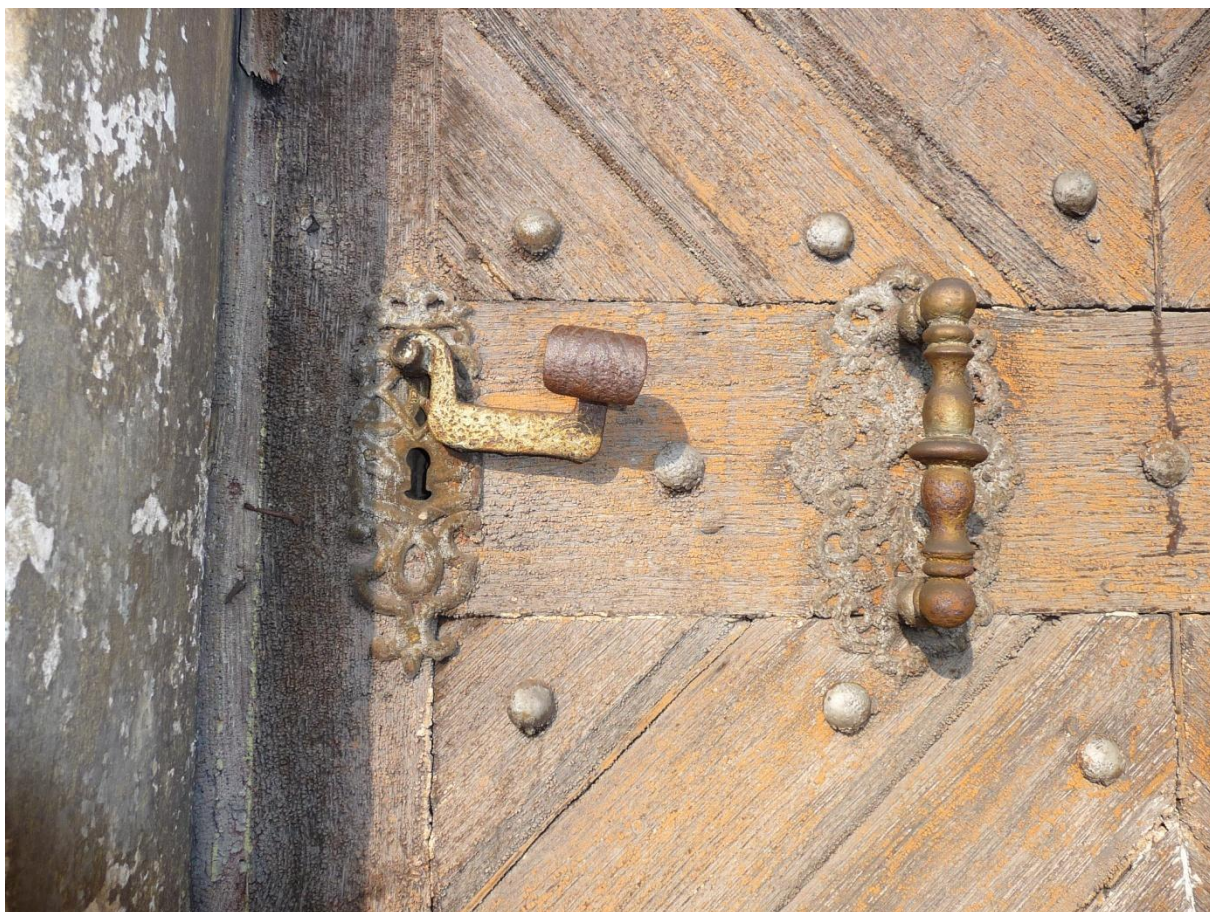
Obrázek 49 Dveře do sakristie - detail závěsu a dveřního háku

Obrázek 50 Dveře ze sakristie ven - lícová strana

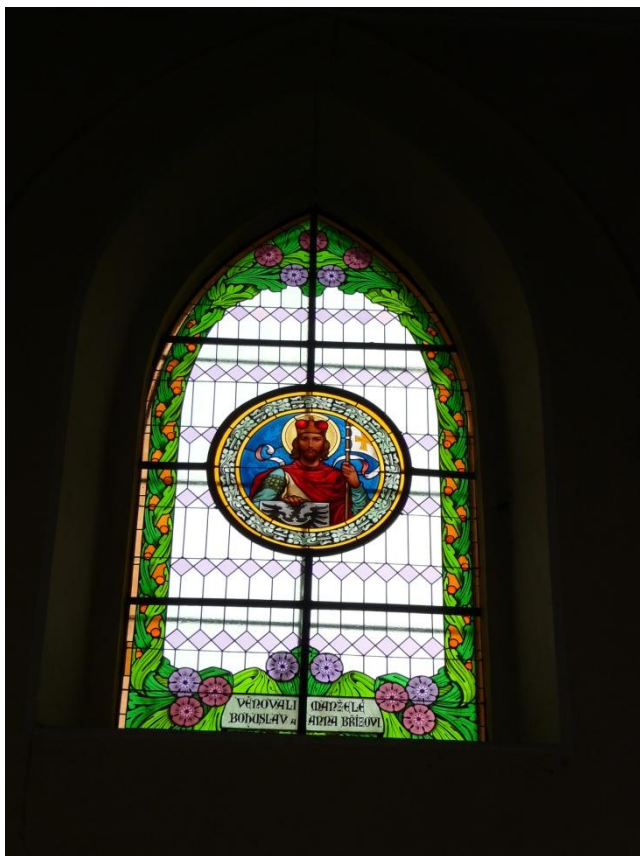
Obrázek 51 Dveře ze sakristie ven - rubová strana

Obrázek 52 Dveře ze sakristie ven - detail kliky a madla

Obrázek 53 Příklad z vitrážových oken v hlavní lodi -lícová strana

Obrázek 54 Příklad z vitrážových oken v hlavní lodi -rubová strana

Obrázek 55 Okno u schodiště na kůr

Obrázek 56 Okno u schodiště na kůr - detail závěsu a závěsného háku

Obrázek 57 Okno u schodiště na kůr - detail zavírání

Obrázek 58 Příklad okna u schodiště na kůr - lícová strana

Obrázek 59 Příklad okna u schodiště na kůr - lícová strana

Obrázek 60 Okno v sakristii - lícová strana

Obrázek 61 Okno v sakristii - rubová strana

Obrázek 62 Okno v sakristii - detail závěsu

Obrázek 63 Okno v sakristii - detail otvírání

Obrázek 64 Železná okenice u okna v sakristii - lícová strana

Obrázek 65 Železná okenice u okna v sakristii - rubová strana

Obrázek 66 Železná okenice u okna v sakristii - detail zavírání

Obrázek 67 Železná okenice u okna v sakristii - detail zavírání

Obrázek 68 Balustráda na kůru

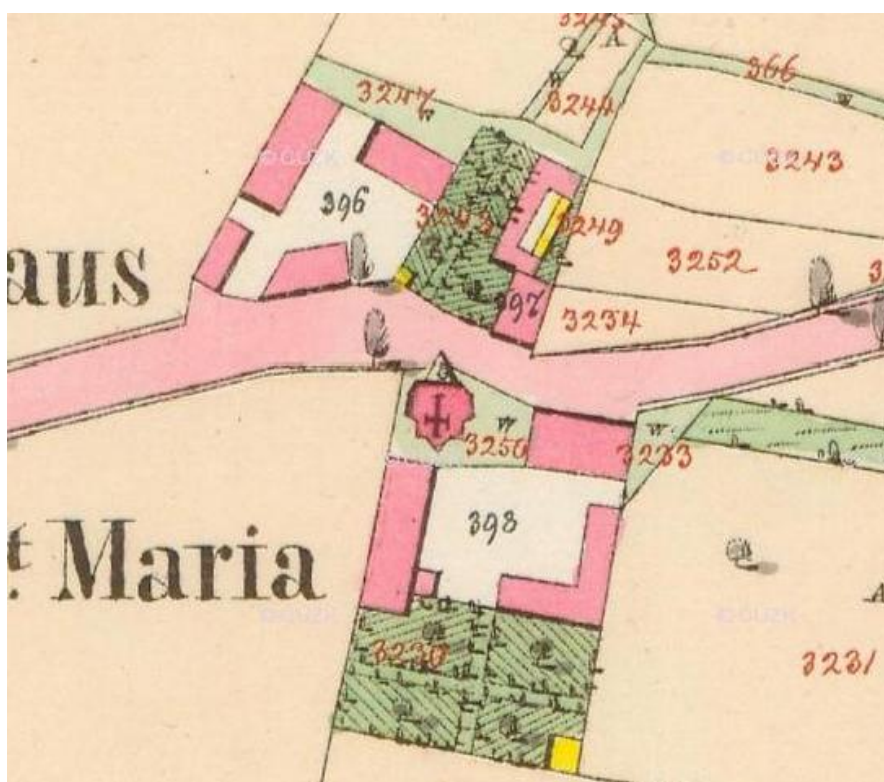
Obrázek 69 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků

B) Kaple Bolestné Panny Marie

Dokumentace historického vývoje objektu

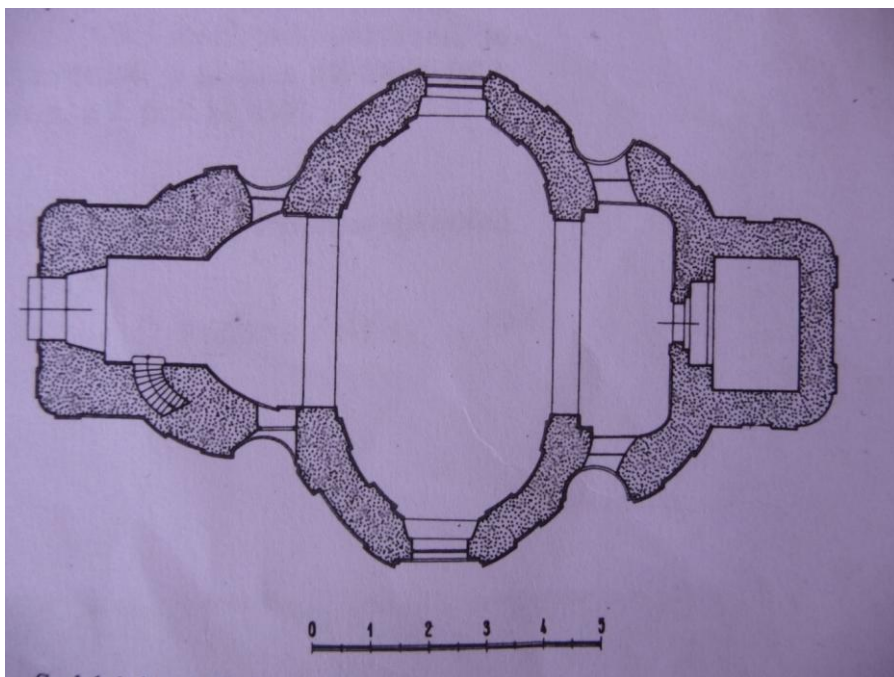
Obrázek 70 Mapa stabilního katastru - město Sadská²⁸²

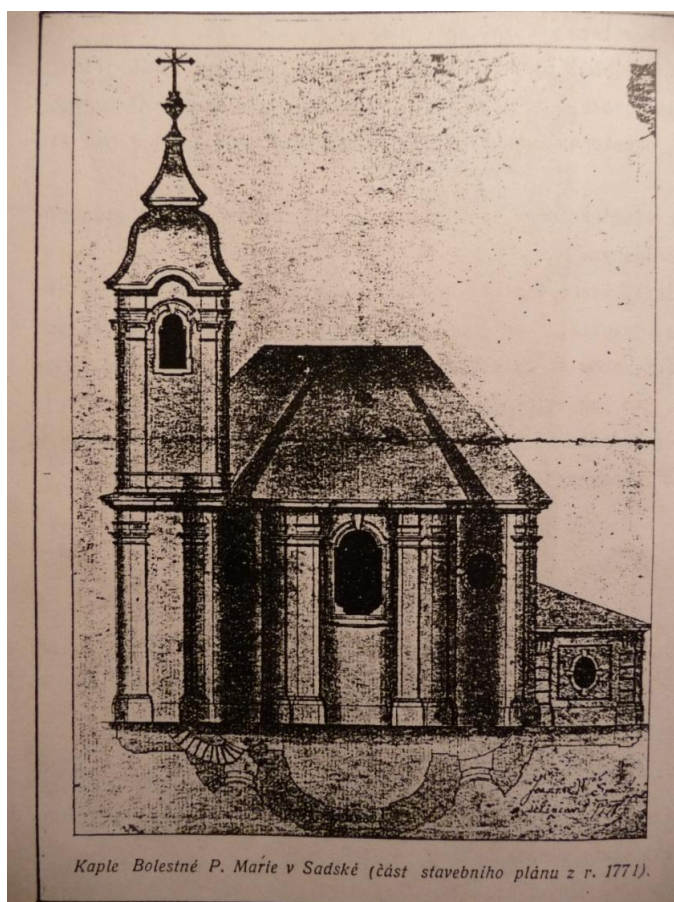
Obrázek 71 Mapa stabilního katastru - detail na kapli Bolestné Panny Marie a přilehlé lázně²⁸³

²⁸² ÚSTŘEDNÍ ARCHIV ZEMĚMĚŘICTVÍ A KATASTRU. Archivní mapy. *Císařský povinný otisk stabilního katastru*. [online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&resetsession=ALL>

²⁸³ Tamtéž

Obrázek 72 Půdorys kostela kaple Bolestné Panny Marie²⁸⁴

Obrázek 73 Část stavebního plánu²⁸⁵

²⁸⁴ POCHÉ, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech P/Š*, svazek 3. Praha, 1980. s.287..

²⁸⁵ MAREK, Josef. *Lázně a kaple Bolestné P. Marie v Sadské*. Třebestovice. s. 5

Dokumentace současného stavu

Obrázek 74 Pohled na kapli z východu

Obrázek 75 Pohled na kapli ze západu

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 76 Odhalené zdivo hlavní lodi

Obrázek 77 Odhalené zdivo hlavní lodi

Obrázek 78 Krov nad hlavní lodí

Obrázek 79 Krov nad hlavní lodí

Obrázek 80 Základový rošt krovu u střechy věže

Obrázek 81 Klenba nad hlavní lodí - lícová strana

Obrázek 82 Klenba nad hlavní lodí - rubová strana

Obrázek 83 Klenba nad schodištěm na kůr

Obrázek 84 Schodiště na kůr

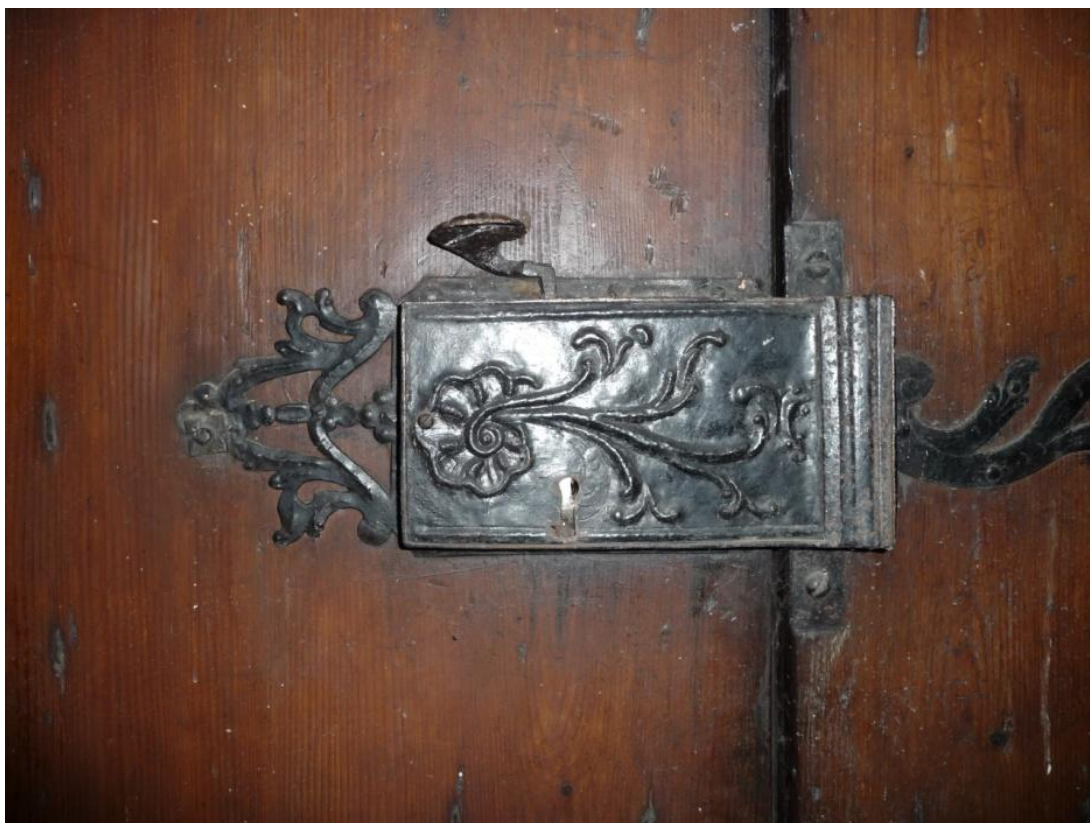
Obrázek 85 Schodiště z krovu do věže

Obrázek 86 Vstupní dveře - lícová strana

Obrázek 87 Vstupní dveře - rubová strana

Obrázek 88 Vstupní dveře - detail zámku s klikou

Obrázek 89 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku

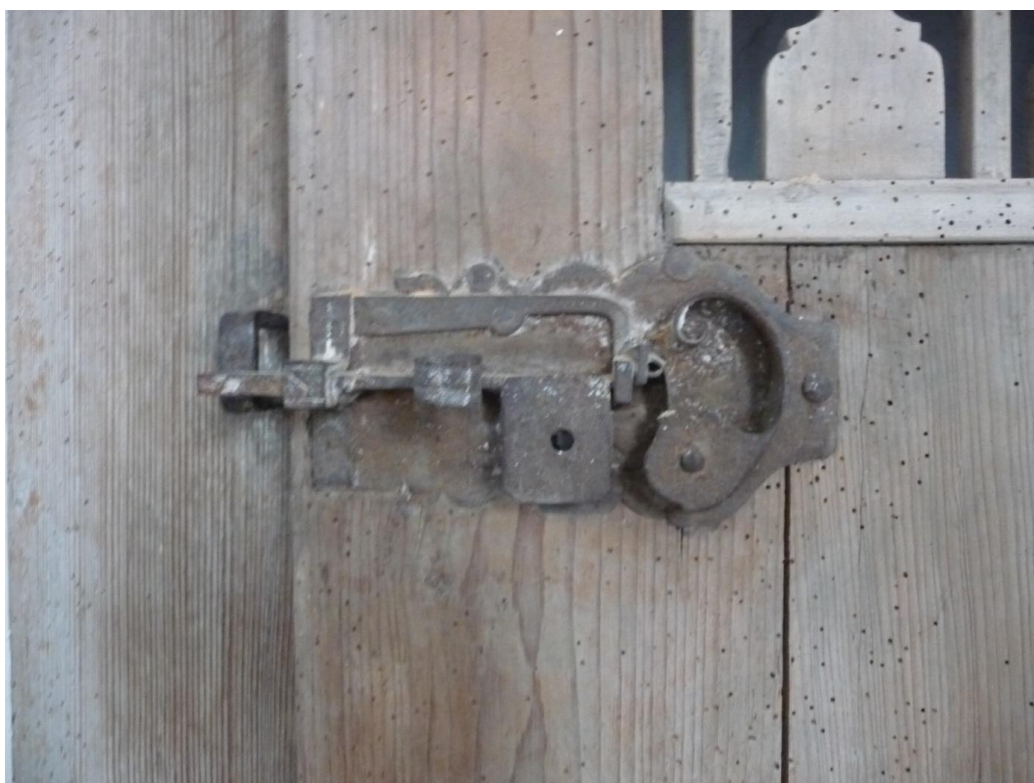
Obrázek 90 Dvířka na kůr - lícová strana

Obrázek 91 Dvířka na kůr - rubová strana

Obrázek 92 Dvířka na kůr - detail závěsu a závěsného háku

Obrázek 93 Dvířka na kůr - detail zámku

Obrázek 94 Příklad oválných oken v hlavní lodi -lícová strana

Obrázek 95 Příklad oválných oken v hlavní lodi -rubová strana

Obrázek 96 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana

Obrázek 97 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana, detail

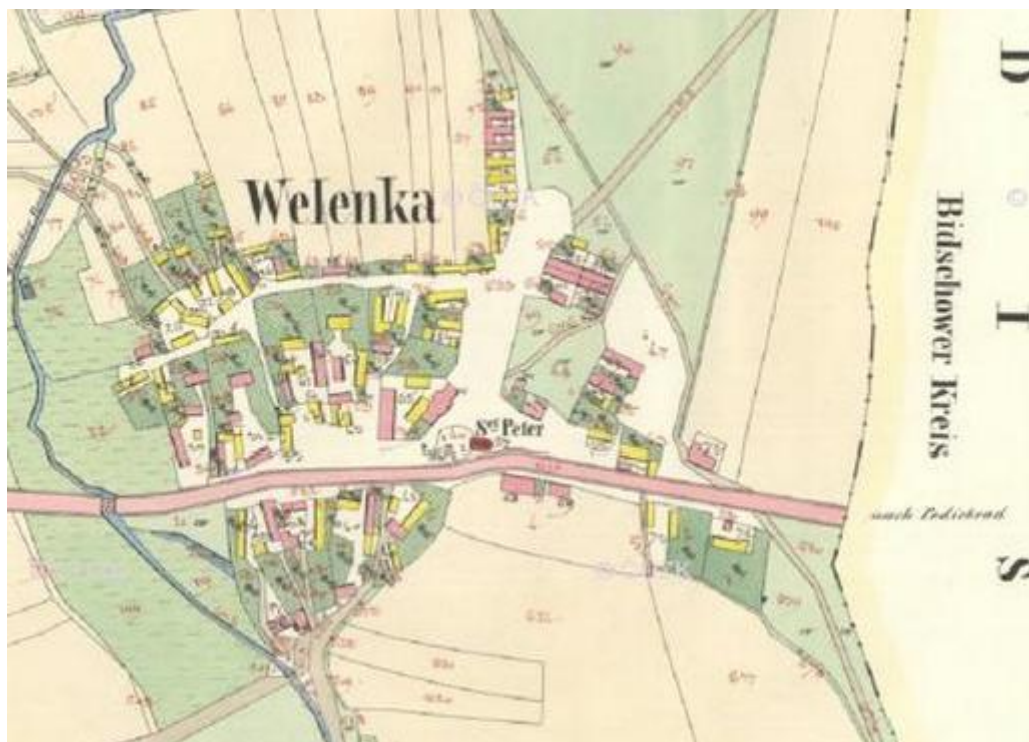
Obrázek 98 Balustráda na kůru

Obrázek 99 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků

C) Kostel sv. Petra v okovech

Dokumentace historického vývoje objektu

Obrázek 100 Mapa stabilního katastru - město Welenka²⁸⁶

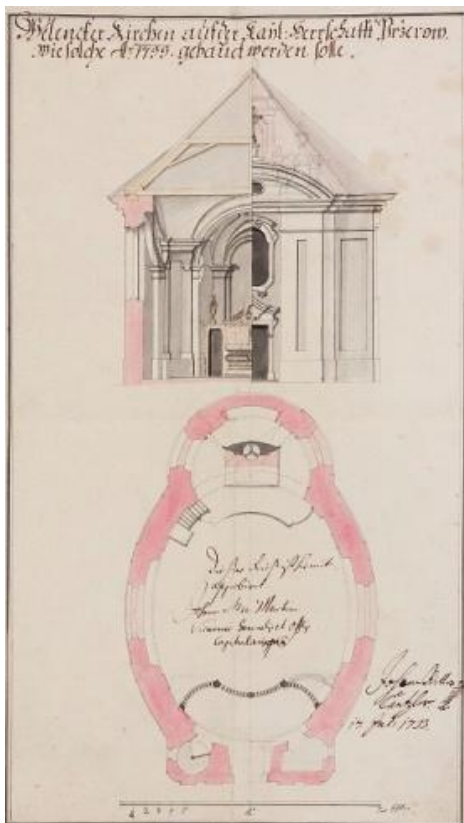

Obrázek 101 Mapa stabilního katastru - detail na kostel sv. Petra v okovech a přilehlé budovy²⁸⁷

²⁸⁶ ÚSTŘEDNÍ ARCHIV ZEMĚMĚŘICTVÍ A KATASTRU. Archivní mapy. *Císařský povinný otisk stabilního katastru*. [online]. [cit. 2014-02-04]. Dostupné z: <http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy/map.phtml?dg=co_rastr_1000k,MCR500_op,P_COCPM_u&me=-958775.556739,-1282635.97206,-400169.80851,-872110.327503&language=cz&config=cio&resetsession=ALL>

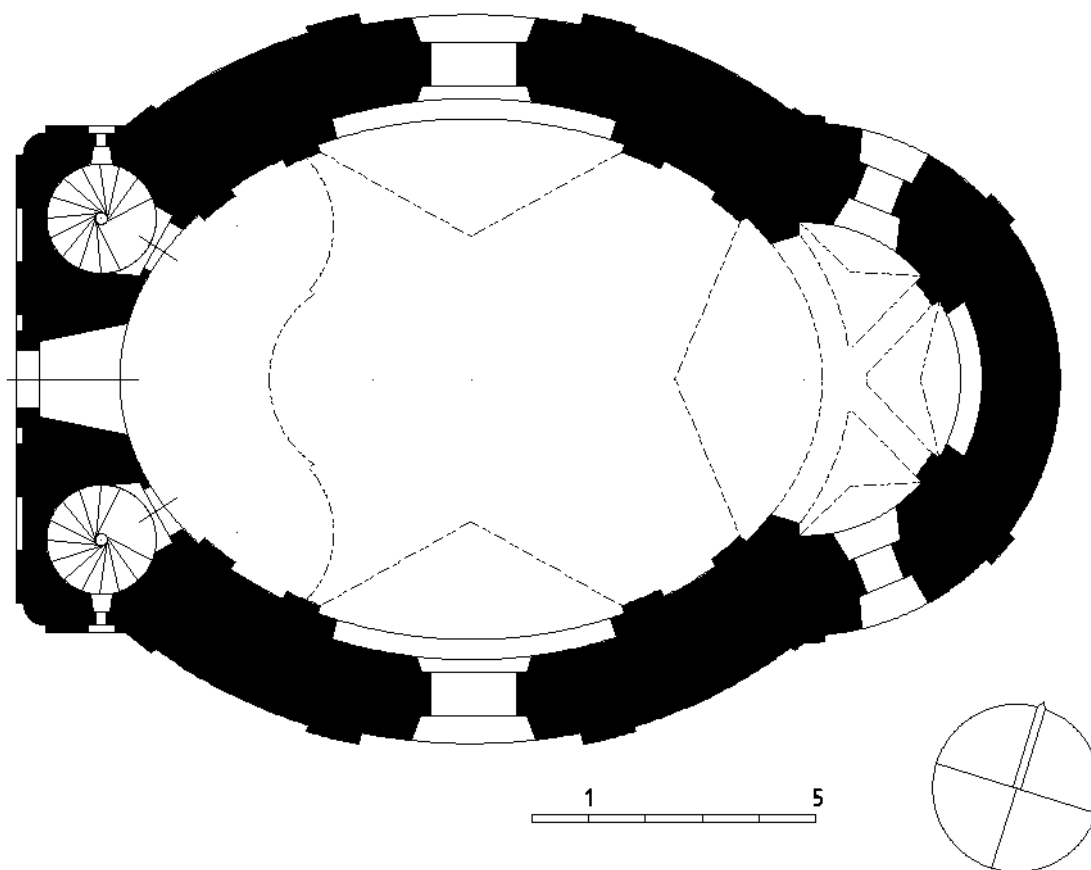
Obrázek 102 Plán stavby od Tomáše Haffeneckera²⁸⁸

Obrázek 103 Plán stavby od K.I. Dientzenhofera²⁸⁹

²⁸⁷ Tamtéž

²⁸⁸ Archiv Pražského Hradu, fond Stará plánová sbírka, sig. 213, inv. č. 14

Obrázek 104 Půdorys kostela sv. Petra v okovech²⁹⁰

²⁸⁹ Tamtéž, inv.č.17

²⁹⁰ POCHE, Emanuel a kol. *Umělecké památky Čech T/Ž, svazek 4*. Praha, 1982. s.187.

Dokumentace současného stavu

Obrázek 105 Pohled západní průčelí kostela

Obrázek 106 Pohled na kostel z jihozápadu

Obrázek 107 Pohled na kostel z severozápadu

Obrázek 108 Pohled na kostel z jihu

Katalog konstrukčních prvků

Obrázek 109 Krov nad hlavní lodí před rekonstrukcí v roce 2013

Obrázek 110 Krov nad hlavní lodí před rekonstrukcí v roce 2013

Obrázek 111 Krov nad hlavní lodí - detail závěsu

Obrázek 112 Krov nad hlavní lodí - detail paty krovu

Obrázek 113 Zvonová stolice

Obrázek 114 Zvonová stolice

Obrázek 115 Klenba nad presbytářem

Obrázek 116 Klenba nad hlavní lodí

Obrázek 117 Vstupní dveře - lícová strana

Obrázek 118 Vstupní dveře - rubová strana

Obrázek 119 Vstupní dveře - detail závěsu a dveřního háku

Obrázek 120 Vstupní dveře - detail kliky a madla

Obrázek 121 Dveře na schodiště na kůr - lícová strana

Obrázek 122 Dveře na schodiště na kůr - rubová strana

Obrázek 123 Dveře na kůr - lícová strana

Obrázek 124 Dveře na kůr - rubová strana

Obrázek 125 Dveře do krovu - lícová strana

Obrázek 126 Dveře do krovu - rubová strana

Obrázek 127 Příklad oken v hlavní lodi -rubová strana

Obrázek 128 Mříže v oknech - detail

Obrázek 129 Balustráda na kůru - detail na profilaci sloupků

Ostatní přílohy

Příloha č. 1

	Zemská správa	Patrimoniální správa	Samospráva
11. stol. - 1. pol. 13. stol/15. stol.	Kouřimský hradecký obvod		
15. stol. - 1751	Kraj Královéhradecký	Panství poděbradské	
1751 - 1850	Kraj Bydžovský	Panství poděbradské	
1850 - 1855	Kraj Jičínský		Politický okres Poděbrady
1855 - 1862	Kraj Čáslavský		Politický okres Poděbrady
1862 - 1939	-		Politický okres Poděbrady
1939 - 1942	Oberlandrat Kolín		Politický okres Poděbrady
1942 - 1945	Oberlandrat Hradec Králové		Politický okres Nymburk
1945 - 1949	-		Politický okres Poděbrady
1949 - 1960	Kraj Pražský		Okres Nymburk
1960 - 1990	Kraj Středočeský		Okres Nymburk
1990 - 1997	-		Okres Nymburk
1997 - současnost	Kraj Středočeský		Okres Nymburk

Tabulka č. 1 Územněsprávní příslušnost Sadské